

ISSN: 27892948
ISBN: 978-99947-278-10
ББК: 63.3 (2 рус) +74.263.1
К-78

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ

МУАРРИХ

(мачаллаи илмӣ-назариявӣ)

№ 1 (25) 2021

Мачаллаи илмӣ-назариявӣ «Муаррих» соли 2015 таъсис ёфта, дар давоми як сол чаҳор шумора ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад. Мачалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти 174/МҚ-97 аз санаи 15-уми январи соли 2021 ба қайд гирифта шудааст. Мачалла аз 26-уми апрели соли 2018 дар Рӯйхати мачаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст.

САРМУҲАРРИР: *Насрулло УБАЙДУЛЛО, доктори илмҳои таърих, профессор*

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ: *Ҳамза КАМОЛ, доктори илмҳои таърих, профессор*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Юсуфшо ЁҚУБШО -академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;
Ҳайдаршо ПИРУМШО -узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор;
Абдулло ҒАҒУРОВ -номзади илмҳои таърих, дотсент;
Лариса ДОДХУДОЕВА -доктори илмҳои таърих, профессор;
Аскаралӣ РАҶАБОВ -доктори илмҳои таърих, профессор;
Виктор ДУБОВИТСКИЙ -доктори илмҳои таърих, дотсент;
Нуриддин САЙФУЛЛОЕВ -номзади илмҳои таърих;
Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ -доктори илмҳои таърих;
Қосимшо ИСКАНДАРОВ -доктори илмҳои таърих;
Александр ЧУБАРЯН -академики Академияи илмҳои Русия, доктори илмҳои таърих, профессор (Русия);
Франсис РИШАР -узви вобастаи хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор (Фаронса);
Анри-Пол ФРАНКФОР -доктори илмҳои таърих, профессор (Фаронса).

© *Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 2021.*

ISSN: 27892948
ISBN: 978-99947-278-10
ББК: 63.3 (2 рус) +74.263.1
К-78

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И
ЭТНОГРАФИИ ИМЕНИ АХМАДА ДОНИША

ИСТОРИК

(научно-теоретический журнал)

№ 1 (25) 2021

Научно-теоретический журнал «Историк» основан в 2015 г. и выходит четыре раза в год на таджикском, русском и английском языках. Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под № 174 / МЧ-97 от 15 января 2021 г. Журнал с 26 апреля 2018 года зарегистрирован в Перечне рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: *Насрулло УБАЙДУЛЛО, доктор исторических наук, профессор*

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР: *Хамза КАМОЛ, доктор исторических наук, профессор*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Юсуфшо ЁКУБШО - академик Национальной академии наук Таджикистана;

Хайдаршо ПИРУМШО - член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, доктор исторических наук, профессор;

Абдулло ГАФУРОВ - кандидат исторических наук, доцент;

Лариса ДОДХУДОЕВА - доктор исторических наук, профессор;

Аскарали РАДЖАБОВ - доктор исторических наук, профессор;

Виктор ДУБОВИЦКИЙ - доктор исторических наук, доцент;

Нуриддин САЙФУЛЛАЕВ - кандидат исторических наук;

Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ - доктор исторических наук;

Косимшо ИСКАНДАРОВ - доктор исторических наук;

Александр ЧУБАРЬЯН - академик Российской академии наук, доктор исторических наук, профессор (Россия);

Франсис РИШАР - иностранный член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, доктор исторических наук, профессор (Франция);

Анри-Поль ФРАНКФОР - доктор исторических наук, профессор (Франция).

ISSN: 27892948
ISBN: 978-99947-278-10
ББК: 63.3 (2 pyc) +74.263.1
K-78

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN

AHMAD DONISH INSTITUTE OF HISTORY,
ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

HISTORIAN

(scientific-theoretical journal)

№ 1 (25) 2021

The scientific-theoretical journal «Historian» founded in 2015, issues four times a year in Tajik, Russian and English languages. The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan under the № 174 / MJ-97 dated of January 15, 2021. Since 26 April 2018 the journal has been registered in the Inventory of scientific journals of Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

CHIEF EDITOR: **Nasrullo UBAYDULLO** *Dr. of History, Professor*

EXECUTIVE EDITOR: **Hamza KAMOL** *Dr. of History, Professor*

EDITORIAL BOARD:

Yusufsho YOKUBSHO - Academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Haydarsho PIRUMSHO- corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

the AS Republic of Tajikistan, Dr. of History, Professor;

Abdullo GAFUROV - Candidate of History, dotsent;

Larisa DODKHUODOEVA - Dr. of History, Professor;

Askarali RAJABOV - Dr. of History, Professor;

Victor DUBOVITSKIY - Dr. of History, dotsent;

Nuriddin SAYFULLOEV- Candidate of History;

Saidmurod BOBOMULLOEV - Dr. of History;

Kosimsho ISKANDAROV - Dr. of History;

Alexander CHUBARYAN - academician of the RAS,
Dr. of History, Professor (Russia);

Francis RISHAR - foreign corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Dr. of History, Professor (France);

Henri-Paul FRANKFOR - Dr. of History, Professor (France).

© Ahmad Donish Institute of history, archaeology and ethnography
of the National Academy of Sciences of Tajikistan, 2021,

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТАЪРИХИ ВАТАНӢ - ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ-NATIONAL HISTORY

САФАРОВ Н. Ш. Густариши худуди давлати Сомониён дар замони ҳукумати Исмоили Сомонӣ (892–907).....	5
ИМОМӢРБЕКОВ А. Процессы завершения организационного становления милиции в Таджикистане.....	11
ЮСУФИЁН М. М., АЛИМОВ Д. Х. История становления и развитие органов здравоохранения в Хатлонской области Таджикистана (30-80-е гг. XX в.).....	21
РОЗИҚОВ Ф., ҒАФФОРЗОДА Ф. Давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) кафили баҳамоӣ ва ваҳдати тоҷикон.....	27
АКРАМОВ М. И. Сотрудничество Республики Таджикистан с Российской Федерацией в антинаркотической сфере.....	37

ТАЪРИХНИГОРӢ ВА МАЪХАЗШИНОСӢ-ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ-HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDY

Ҳамза КАМОЛ Бозтоби таърихи ба ҳукумат расидани намояндагони дудмони Сосонӣ то сукути давлати онҳо дар манобеи таърихии садаҳои IX-XI.....	46
ПИРУМШОЕВ Х. Общепризнанный исследователь культуры и народного образования Советского Таджикистана (К 100-летию профессора Максуда Шукурова).....	62
САИДОВ А., ҶОНМУРОДОВ Ш. М. Асари Клавихо «Рӯзномаи сафар ба Самарқанд ба дарбори Темур дар солҳои 1403-1406» ва тарҷумаҳои он.....	70
ИБРОҲИМОВ М. Ф., КАРИМОВА Г. Б. Саҳми А. Ю. Якубовский дар омузиши деворнигораҳои Панҷакент.....	76
САФАРОВ К. Х. Описание жизни и быта населения Северного Таджикистана в трудах русских исследователей второй половины XIX в.....	84
АБДУЛЛОЕВА З. М. «Таърихи хумоюн»-и Гулшанӣ ва аҳаммияти таърихию ҷуғрофии он.....	90
САЙФУЛЛОЕВА Ш. И. Вклад В. А. Мешкерис в изучение согдийской терракоты.....	97
ОДИНАЕВ Ҷ. Зикри номи Бадахшон дар сарчашмаҳо.....	103

БОСТОНШИНОСӢ-АРХЕОЛОГИЯ-ARCHAEOLOGY

ФИЛИМОНОВА Т. Г. Об одном направлении опыта сохранения и реконструкции историко-культурного наследия Таджикистана.....	109
КАРИМОВА Г. Р. Эволюция духовных координат культовой архитектуры Таджикистана (из древности к исламу).....	120
ДОВУДӢ Д. Ковишҳои ёдгориҳои бостонӣ ва масоили нигоҳдошти онҳо.....	129

МАРДУМШИНОСӢ-ЭТНОГРАФИЯ-ETHNOGRAPHY

БАКИЕВА М. К. Ресурсы этнографического музея Национальной академии наук Таджикистана (коллекции народного искусства верховьев Зерафшана).....	139
--	-----

МЕЪМОРӢ-АРХИТЕКТУРА-ARCHITECTURE

МУКИМОВА С. Р. Развитие национальной архитектуры Таджикистана.....	145
---	-----

ЛОИҲА-ПРОЕКТ-PROJECT

Ҳайдаршо ПИРУМШО Консепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик.....	151
---	-----

ТАЪРИХИ ВАТАНӢ-ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ-
NATIONAL HISTORY

УДК-341.22

**ГУСТАРИШИ ҲУДУДИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН
ДАР ЗАМОНИ ҲУКУМАТИ ИСМОИЛИ СОМОНИӢ (892–907)****САФАРОВ Н. Ш.,****Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш**

Бо вучуди он ки таърихи давлати Сомониён аз ҷониби донишмандони дохил ва хориҷи кишвар ба таври густурда таҳқиқ шудааст, аммо масъалаҳои вобаста ба ҳудуди давлати Сомониён ва густаришу кохиши қаламрави он то ханӯз мавриди омӯзиши бунёди қарор наёфтааст. Осору мақолаҳои нашршуда дар ин хусус танҳо фарогири маълумоти умумӣ ва нисбатан тахминӣ мебошанд.

Таҳқиқоти диссертатсионии мо, ки ба ҷуғрофиёи таърихии давлати Сомониён бахшида шудааст, ба масъалаи зикршуда то ҷое равшанӣ андохт. Дар зимни идомаи таҳқиқоти худ тасмим гирифтем, ки ба масъалаи ҷузъитар – яъне густариши қаламрави давлати Сомониён дар аҳди Исмоил ибни Аҳмад (892-907) тавачҷуҳ кунем ва дар ин маврид мақолаи таҳқиқие ба нашр расонем.

Дар таҳқиқоти қаблии худ иброн намуда будем, ки густариши қаламрави давлати Сомониён аз соли 893, яъне аз замони расман ба тахти ҳукумати Мовароуннаҳр нишастани Исмоил ибни Аҳмад (892-907) шурӯъ шудааст. Вале як нукта қобили тавачҷуҳ аст, ки оғози ин равандро метавон каме пештар ба ҳисоб гирифт. Дар пайи ихтилофи Яъқуб ибни Лайс бо халифаи Бағдод, Хуросон аз итоати хилофат комилан берун шуд. Аммо ҷанғҳои миёни Яъқуб ва Рофеъ ибни Ҳарсама боиси харобиҳои зиёд шуда буданд. Ба қавли Наршаҳӣ “Бухоро хароб мешуд аз ин фитнаҳо”[1,145]. Мардуми Бухоро бо сарвари Абӯабдуллоҳи Фақеҳ ба Наср ибни Аҳмади Сомонӣ (874-892) нома навишта, аз ӯ дархост мекунад, ки нафареро ба ҳукумати Бухоро гуморад, то оташи фитна хомӯш гардад.

Наср ҳамон соли 874 бародари худ Исмоилро ба Бухоро фиристод ва ӯ ҳокими дастнишондаи Яъқуби Лайс-Хусайни Хориҷиро берун карда, бар Бухоро мусаллат шуд. Аз навиштаи Наршаҳӣ бармеояд, ки Бухоро то тасаллути Сомониён дар ихтиёри Яъқуби Лайс будааст. Ин матлаб андешаи маъмулро, ки дар баъзе аз навиштаҳои муҳаққикон дар мавриди мустақил будани Бухоро гуфта шудааст, рад мекунад.

Хулосаи матлаб он ки густариши ҳудуди давлати Сомониён ханӯз замони Наср ибни Аҳмад шурӯъ шудааст. Ҳарчанд матлаби асосии мақола густариши ҳудуди давлати Сомониён дар аҳди Исмоил аст, вале чун

тасаллут бар Бухоро бевосита ба худи Исмоил рабт дорад, лозим донистем, ки масъалаи мазкур ин чо оварда шавад.

Исмоил пас аз ништастан ба тахти давлати Сомониён (892) тавсеаи худуди давлати худро аз самти шимол оғоз кард. Ӯ ҳамон сол барои баргараф кардани хатари ҳамлаҳои туркон ба яке аз шаҳрҳои асосии Туркистон – Тироз (ҳоло Тараз дар Ҷумҳурии Қазоқистон) лашкар кашид ва хони туркро мағлуб карда, ӯро ҳамроҳ бо 10 ҳазор надимону сипоҳиёнаш асир гирифт. Туркон, ки то ин дам мунтазам ба шаҳрҳоро мавозеи ободи воҳаи Бухоро ҳамла мекарданд, минбаъд муддати тӯлонӣ ба шаҳрҳои Мовароуннаҳр ҳучум карда натавонистанд [1,157; 2, 334].

Баъди ин пирӯзӣ амир Исмоил худуди давлати худро дар самти шимол то водии Талас густариш дода, минтақаи хеле ободу пурсарватро, ки маъданҳои зиёди гаронарзиш дошт, тахти тасарруф гирифт. Истифодаи захираҳои ин маъданҳо аҳаммияти минтақаро боз ҳам афзуда, дар умум барои рушди иқтисоди Мовароуннаҳр заминаи мусоид фароҳам меовард.

Соли 893 Исмоил Истаравшан (Усрушана)-ро бори дигар ба ҳайати давлати худ ҳамроҳ карда, ҳукумати Сайр ибни Абдуллоҳро сарнагун намуд ва барои ҳамешагӣ Усрушана аз зери ҳукумати афшинҳои сулолаи Ковусиён берун рафт. Дар бораи сабаби бори дувум Уструшанаро фатҳ кардани Исмоил дар манбаъҳои дастрас ба мо маълумоте пайдо нашуд. Академик Н.Н. Неъматов ҳам ин матлабро бидуни истинод зикр кардааст [6, 25].

Пас аз футуҳоти худ дар қисмати шимоли Мовароуннаҳр Исмоил ба тақвияти марзҳои чанубӣ пардохта, барои ин кор лашкаре муназзам таъсис намуд [1,159]. Амри Лайс, ки қисме аз Хуросон тахти идораи ӯ қарор гирифт, ба чанде аз ҳокимони манотик, аз ҷумла ба ҳокимони Балху Ҷузҷон ва ба Исмоил ҳамчун ҳокими Мовароуннаҳр номаву ҳадяҳо фиристода, аз онҳо дархост намуд, ки ба фармони ӯ тобеъ бошанд. Ҳокимони Балху Ҷузҷон дархости Амрро пазируфтанд, аммо Исмоил онро қабул накард. Ин кор ба ҷанги байни онҳо замина гузошт. Аммо омили асосӣ, ки сабабгори ҷанг миёни Исмоил ва Амр гашт, дигар буд.

Афзудани иқтидори давлати Исмоил дар Мовароуннаҳр ва Амри Лайси Саффорӣ дар Хуросон дар пойтахти Аббосиён –шаҳри Бағдод боиси изтироб мешуд. Барои коҳиши қудрати ҳар ду саркардаи тоҷик хулафои Аббосӣ қасд карданд, ки Амри Лайсро бо Исмоили Сомонӣ бишӯронанд. Бо ин ҳадаф соли 892 халифа Муътазид маншур (фармон)-и ҳукумати Хуросонро ба номи Амри Лайс фиристод. Бо ин роҳ халифа мехост аз волии амалкунандаи Хуросон-Рофеъ ибни Ҳарсама халос шавад. Соли 896 Амри Лайс бо шикаст додани Рофеъ ибни Ҳарсама идоракунии Хуросон ва пас аз як сол Райро низ дар ихтиёри худ гирифт. Ҳудуди давлати Амри Лайс ин ҳангом дар шимол то рӯди Ҷайхун густариш ёфт.

Чунин фурсатро халифа барои ба ҳам шӯрондани Амри Саффорӣ ва Исмоили Сомонӣ дар воқеъ интизор буд ва он ҳам фаро расид. Соли 898 халифа Муътазид фармони аз ҳукумати Мовароуннаҳр барканор кардани Исмоил ва ба ихтиёри Амри Лайс супурдани онро бо ҳадяҳои гаронбаҳо ба Амр ирсол дошт. Дар баробари он аз ҷониби ӯ фармони ба Исмоил ибни Аҳмад супурдани ҳукумати Мовароуннаҳру Хуросон ва дастгир кардани Амр низ барои Исмоил фиристода шуд [3, 94]. Ин амал сабаби ба миёни омадани ихтилоф миёни Исмоил ва Амри Лайс мегардад. Амр умед дошт, ки халифа Муътазид ба ӯ барои муҳориба бо Исмоил сипоҳ ҳам равон мекунад. Аммо чунин коре сурат нагирифт.

Вақте тасмими ҷанг доштани Амри Лайс ба гӯши Исмоил расид, бо лашкари худ ба муқобили Амр ҳаракат кард [4, 452]. Дар муҳорибаи аввал, ки соли 899 дар наздикиҳои Нисо ва Абевард рух дод, лашкари Амр шикаст хӯрда, ҷанд фармондеҳи ӯ ба дасти Исмоил асир афтоданд. Исмоил бо иззату икром онҳоро сӯи Амр бозпас фиристод. Ин амали ӯ сабаби афзудани эҳтиром ва обрӯи Исмоил дар миёни гурӯҳе аз лашкариёни Амр гардид.

Соли 900 Амри Лайс барои ҷанги дуҷум бо Исмоили Сомонӣ аз Нишопур лашкар ҷамъоварӣ карда, сӯи Ҷайхун ҳаракат кард. Дар ҷанги дуҷум, ки дар наздикиҳои Балх рух дод, Исмоил лашкари Амрро шикаст дода, худӣ ӯро асир гирифт.

Дар осори таърихӣ, аз ҷумла сарчашмаҳои дасти аввал матолиби зиёде перомуни муросилоти Исмоил бо Амр пас аз асорати дувумӣ мавҷуд аст [1,162-164]. Мазмуни он номаҳо чунин аст, ки гӯё Исмоил ба Амр пешниҳод мекунад, ки хангоми ба Бағдод фиристода шудани Амр, Исмоил ӯро бо роҳи Систон мефиристад ва агар Амр меҳоҳад, ба одамони худ хабар диҳад, то ӯро аз роҳ бигиранд ва бад-ин тариқ аз асорат ба дасти халифа эмин монад. Воқеият доштани чунин кор аз эҳтимол дур нест. Зеро дар ҷандин хабари манобеи таърихӣ ба такрор зикр мешавад. Исмоил ҳамчун давлатмарди боистеъдоду хирадманд аз таъриху қазоӣ ҳамтаборонаш ҷун Абӯмуслим ва Бармакиёну Тоҳириён огаҳӣ дошт ва шояд намехост як нафаре аз ашрофи хуросонӣ ба дасти ӯ ба асорати халифа гирифтӣ шавад.

Аммо Амр пешниҳоди Исмоилро напазируфт ва ба Исмоил танҳо чунин гуфт: “фарзандони маро некӯ дор” [1,164]. Дар ниҳоят Исмоил Амри Лайсро ба Бағдод фиристод.

Баъди ғалабаи Исмоил бар Амри Лайс тамоми қаламрави давлати Саффориён дар тобеяи Исмоили Сомонӣ қарор гирифт [2, 334].

Наршаҳӣ навиштааст, ки ҷун амир Исмоил Амри Лайсро наздики халифа фиристод, халифа маншури Хуросон ба вай фиристод ва аз Ақабайи Хулвон ва вилояти Хуросон ва Мовароуннаҳру Туркистон ва Синду Ҳинд ва Гургон ҳама ӯро шуд [1,165]. Дар ҷанде аз адабиёти таърихӣ ирсоли

маншури фармонравой бар Хуросон аз чониби халифа ба Исмоили Сомонӣ ба мазмуни тобеият аз халифа фаҳмида мешавад, ки ба андешаи мо нодуруст аст. Халифаҳои Бағдод ҳукуматдории воқеии худро дар Хуросон ҳанӯз аз замони Тохир ибни Хусайн аз даст дода буданд, аммо ҳамчун пешвои рӯҳонии тамоми мусулмонон номашон дар хутбаҳо бурда мешуд. Яъне халифаҳои Бағдод танҳо аз дидгоҳи мартабаи рӯҳонӣ нақш доштанд ва дар равандҳои сиёсӣ вобаста ба натиҷаи ин равандҳо ва иқтидори фармонравоеӣ маҳаллӣ ба онҳо маншур мефиристоданд. Дар ҳамин асос метавон гуфт, ки маншури халифа ба Исмоил на ба мазмуни тобеияти Исмоил аз халифа аст, балки навъе аз дилҷӯии халифа аз Исмоил аст. Чунин ҳолат минбаъд низ мушоҳида мешавад, ки халифаҳои Бағдод интизор мешуданд, то кадом яке аз сарлашқарон ғолиби муборизаҳо мешаванд ва пас аз он маншуре ба номи онҳо мефиристоданд. Хулосаи матлаб ин ки Исмоил аз дидгоҳи мустақилияти сиёсӣ тамоман тобеи хилофати Аббосӣ набуд.

Ҳамзамон бо сар задани низоъҳо миёни Исмоил ва Амри Лайс баъзе аз навоҳии нисбатан дурдасту кӯҳистоние, ки қаблан дар ихтиёри фармонравоеӣ Хуросон ё халифаҳои Аббосӣ буданд, бо истифода аз фурсат эълони истиқлол намуданд. Аз ҷумлаи яке аз чунин минтақаҳо Табаристон буд. Ин минтақа дар соҳилҳои ҷанубу шарқии баҳри Хазар (Каспий) воқеъ буд.

Дар Табаристон ҳанӯз аз замони Тохирӣ (соли 864) ҳаракатҳои ҷудоии оғоз шуда, боиси таъсиси давлати алоҳида гардида буд. Ҳокимони ин давлат, ки бо номи Алавиён шинохта мешуданд, пайравони равияи зайдияи мазҳаби шиа буда, муҳолифони сиёсии хилофати Аббосӣ ва мусалламан давлати Сомониён ба ҳисоб мерафтанд. Дар охири соли 900 амир Исмоил ба Табаристон лашқар кашида, ҳокими он Муҳаммад ибни Зайдро, ки бо 20 ҳазор лашқар муқобили сипоҳи Исмоил ба ҷанг омада буд, шикаст дод. Худи Муҳаммад ибни Зайд дар рафти ҷанг кушта шуд. Бо барҳам додани давлати Алавиён, Исмоил хатари муҳолифони сиёсӣ ва мазҳабии худу Аббосиёро бартараф карда, қаламрави давлати худро дар самти ғарб густариш дод [3, 97].

Баъди ин ғалабаи Исмоил соли 901 халифаи Аббосӣ ал-Муътазид бо ирсоли маншури ҳукумати Хуросон ва Гургону Табаристон ба номи ӯ ҳамроҳ бо ҳадяҳои бисёр тасаллутӣ Исмоилро бар манотиқи номбурда эътироф намуд. Аз ин вақт Хуросон расман ҳамчун худуди давлати Сомониён шумурда шуд [5, 502]. Бо марги Муътазид дар соли 902 писари ӯ Муктафӣ (902–908) ҳукумати Исмоилро бар навоҳии номбурда дубора таъйид карда, маншури ҳукумати Рай, Қазвин ва Занҷонро низ ба номи ӯ навишт.

Дар замони ҳукумати Исмоил ибни Аҳмад ҳудуди давлати Сомониён сарзаминҳои васеъро фаро гирифта, аз шимол – водии дарёи Талас, дар ҷануб то Систон, аз шарқ – марзҳои Туркистони Шарқӣ ва Синд, дар ғарб то Эрони Марказӣ мерасид. Дар умум ин ҳудудро агар бо андозагириҳои имрӯзӣ дарҷ кунем, он 2,8 млн км²-ро ташкил медиҳад. Исмоили Сомонӣ бо маҳорати хуби сиёсӣ ва хирадмандии худ тавонист дар чунин ҳудуди паҳновар давлати қудратманду мутамарказро таъсис диҳад. Тамоми талошҳои Исмоил ҷиҳати таъмини бехатарии дохилӣ ва хоричии мамлакат натиҷаи мусбат доданд ва ӯ имкон ёфт, ки ба ташкили дастгоҳи идорӣ муташаккил ва сипоҳи муназзам пардозад.

Аз ҷумлаи дигар масоили баҳсӣ дар мавриди ҳудуди давлати Сомониён, дар тобеяти ин давлат будани вилояти Ғур мебошад. Зимни ҷустуҷӯ ва мушоҳида барои мо муайян шуд, ки дар ин маврид ҳулосаи ягонаи дақиқ ва собите аз ҷониби донишмандони соҳа ироа нагардидааст. Дар таҳқиқоти ҷанде аз донишмандон зимни додани маълумот дар хусуси ҳудуди давлати Сомониён, вилояти Ғур дар қатори Ҷирот ва Ғарҷистон аз тавобеи ин давлат гуфта шудааст [6,47; 2, 341, 354]. Аммо дар тамоми харитаҳои осори илмӣ марбут ба давлати Сомониён вилояти Ғур берун аз ин давлат нишон дода мешавад. Ин вилоят аз лиҳози ҷуғрофӣ дар сарғаҳи рӯди Ҷарӣ (дарёи Ҷирот) воқеъ буд. Дар ҷанде аз осори муҳаққиқони соҳа, аз ҷумла дар китоби академик Б.Ғ. Ғафуров [4, 552] ва асари академик Н.Н. Неъматов [6,39] гуфта мешавад, ки вилояти Ғур тобеи амирони Хуросон набуд ва сокинонаш ба ислом нагаравида буданд. Аммо таҳлили ахбори сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳад, ки қисме аз сокинони Ғур ва ҳатто як хонаводае аз ашрофи ин сарзамин ҳанӯз замони Бармакиён ба ислом гаравида, қисми дигар эътиқодоту анъаноти қадимии ҳудудро ҳифз карда буданд. Вале аз лиҳози маъмури тобеи волии Ҷирот будани ҳудуди Ғур ҷои тардид надорад. Ин сарзамини кӯҳистонӣ тавре болотар ишора шуд, дар сарғаҳи Ҷарирӯд воқеъ буд ва роҳи асосии алоқа доштани он бо манотиқи дигар аз Ҷирот мегузашт, яъне он амалан як қисме аз вилояти Ҷирот буд. Ҳодисаи ҳуруҷи Бӯбилол дар ин навоҳӣ ва паҳш шудани исён тавассути лашкари амир Исмоил, аз ҷумла бо роҳбарии волии Сомониён дар Ҷирот далели собитӣ тобеяти Ғур ба давлати Сомониён аст.

Дар маҷмуъ, ба сабаби талошҳои иқдомоти дурусти сиёсии амир Исмоил кулли сарзаминҳои тоҷикнишин муттаҳид шуда, давлати мустақилу тавоно таъсис дода шуд. Барҳам хӯрдани ҷангҳои дохилӣ, рафъи ҳатари ҳучумҳои ғоратгаронаи қабоили турк шароити мусоиди иқтисодӣ фароҳам оварда, бад-ин восита барои рушди илму фарҳанг замина муҳайё карда шуд. Исмоил бо ташкили лашкари доимӣ ва муназзам, сохтмону таъмири деворҳои мудоғиавии пурҳарҷро, ки

андозҳои бештар бар сари омма бор мекарданд, манъ кард. Таҳқиқоти бостоншиносии охир нишон доданд, ки деворҳои мудофиавии маъруфи Варахша маҳз аз замони Сомониён дигар таъмиру бозсозӣ нашуданд, ҳарчанд ҳуди шаҳр хеле обод ва қобили зист буд. Зеро дар шароити мавҷудияти сипоҳи нирӯманд ва дигар ниҳодҳои давлатӣ ба иншооти мудофиавии серхарҷ эҳтиёҷ намонда буд [2, 336].

Пойтахти давлати Сомониён-Бухоро дар ин давра яке аз ободтарин шаҳрҳо ва бузургтарин маркази илмию фарҳангии ҷаҳони он рӯз буд. Мустақилияти иқтисодию сиёсӣ ва қудрати кофӣ ба Исмоил имкон дод, ки забони форсии дариро забони расмӣ давлатӣ эълон намояд.

25 ноябри соли 907 амир Исмоил вафот кард ва аз худ давлати мутамарказ, сипоҳи қудратманд ва аз лиҳози иқтисодӣ ва фарҳангӣ рушдакардари ба мерос гузошт.

АДАБИЁТ

1. Наршаҳӣ, Абӯбақр Муҳаммад ибни Чаъфар. Таърихи Бухоро. Таҳияи Ғ.Ғоибов ва Н. Амиршоҳӣ. Душанбе, 2012.-736 с.
2. История таджикского народа. Том 2. Эпоха формирования таджикского народа. Душанбе, 1999.-790 с.
3. Ночӣ М. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. Душанбе, 2011. –1295 с.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Душанбе, 1998.-413 с.
5. Ибни Асир. Ал-Комил фи-т-таърих. Дар 13 ҷилд. Баргاردони Ҳамид Ризо Ожир. Техрон: Асотир, 1382. Ҷ. 7. –514 с.
6. Неъматов Н. Давлати Сомониён. Тоҷикон дар асрҳои IX-X. Душанбе: Ирфон, 1989. –280 с.
7. Гардезӣ, Абӯсаъид Абдулҳай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуд.Зайну-л-ахбор. Бо муқобалаву тасҳеҳ ва таҳшияву таълиқи Абдулҳайи Ҳабибӣ. -Техрон: Интишороти Бунёди фарҳанги Эрон, 1347, х. ш.-733 с.
8. Ҳиравӣ Ҷ. Эрон дар замони Сомониён. Шероз 1371 х.ш. –536 с.
9. Табарӣ, Муҳаммад ибни Ҷарир. Таъриху-р-русул вал мулук. Дар 8 китоб. Душанбе. 2014. Китоби 8.-808 с.
10. Амиршоҳӣ Нурмуҳаммад. Давлатдории тоҷикон дар асрҳои IX–XIV. Душанбе, 1998. –1008 с.
11. Ибни Асир. Ал-Комил фи-т-таърих. Дар 13 ҷилд. Баргاردони Ҳамид Ризо Ожир. Техрон: Асотир, 1382. Ҷ. 8.-413 с.

ГУСТАРИШИ ХУДУДИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН ДАР ЗАМОНИ ҲУКУМАТИ ИСМОИЛИ СОМОНИ

Давлати Сомониён ҳудуди густурдаеро фаро мегирифт, ки қаламрави он дар шимолу шарқ аз водии дарёи Талас оғоз шуда, дар ҷанубу ғарб то Эрони Марказӣ ва Ҷанубӣ доман густурда буд. Ин ҳудуди ташақкул ва суқунати мардуми тоҷик дар асрҳои миёна ва давраҳои баъдӣ таърихӣ доништа мешавад, ки ҳоло қариб 3 млн км²-ро дар бар мегирад.

Калидвожахо: *давлати Сомониён, ҷузғофиё, вилоят, Хуросон, Мовароуннаҳр, Исмоили Сомонӣ, марзҳои давлатӣ.*

РАСШИРЕНИЕ ТЕРРИТОРИИ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ ПРИ ПРАВЛЕНИЯ ИСМАИЛЕ СОМОНИ

Территория государства Саманидов занимало огромную площадь, которая начиналась с долины реки Талас в северо-востоке и заканчивалась в Центральных провинциях Ирана на западе. Эта территория признается ареалом формирования и местом проживания таджикского народа в средние века и в последующих столетиях и занимает почти 3 млн кв. км.

Ключевые слова: *государство Саманидов, география, область, Хорасан, Мавераннахр, Исмаил Самани, государственные границы.*

EXPANSION OF THE TERRITORY OF THE SAMANID STATE UNDER ISMOIL SOMONI

The territory of the Samanid state occupied a huge area that began from the Talas valley in the northeast ending in the central provinces of Iran in the west. This territory is recognized as the area of formation and the place of residence of the Tajik people in the Middle Ages and the following centuries and occupies almost 3 million square kilometers.

Key words: *Samanid state, geography, region, Khorasan, Maverannahr, Ismail Samani, state borders.*

Сведения об авторе: Сафаров Некруз Шодиевич – кандидат исторических наук, научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ак. Раджабовых, 7. E-mail: nekruz_tj@mail.ru

Information about the author: Safarov Nekruz Shodieovich -Candidate of Historical Sciences, Researcher of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after V.I. A. Donisha NANT. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Ak. Radjabovs, 7. E-mail: nekruz_tj@mail.ru

УДК-351.74 (575.3)

ПРОЦЕССЫ ЗАВЕРШЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОГО СТАНОВЛЕНИЯ МИЛИЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

ИМОМЁРБЕКОВ А.,

Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша

Завершение организационного становления таджикской милиции в истории таджикского народа, имеет некоторые особенности, в частности 30 июля 1924 г. Президиум ЦИК советов Туркестанской Республики принял постановление об образовании в составе Общепамирского ревкома административного и других отделов. После этого организация и руководство деятельно-

стью органов милиции вошли в ведение административного отдела общепамирского ревкома.

Административный отдел пока не успел наладить дела с формированием штата и структурой милиции, а территория Памира уже была включена в состав Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики. К тому же, 1 декабря 1924 г. в г. Ташкенте под председательством Дадабаева* состоялось заседание Революционного комитета вновь созданной республики. С докладом «О переезде Ревкома в центр Республики г. Душанбе» выступил тов. Соколов. Данное заседание постановило:

1. Предельным сроком отъезда правительства назначить на 20-е декабря 1924 г.

2. Командировать товарища Шотемура в г. Душанбе для подготовки помещений, предназначенных для Правительства и т.д.

По вопросу «О структуре аппарата Тадж. АССР» с докладом выступил т. Дадабаев. Было принято постановление - в первую очередь организовать в НКВД с административными управлениями и отделами: административным, милиции, угрозыска, комхоза и т.д. на местах, вилояхтах и туманах»¹. Необходимо отметить, что именно это решение заседания стало основой для создания НКВД республики.

В соответствии с приказом № 329 от 9 декабря 1924 г. уполномоченный представитель ОГПУ в Средней Азии впервые создал орган государственной безопасности Таджикистана-отделобластного государственного политического Управления Автономной Республики Таджикистан (ООГПУ) и на местах были созданы его структурные подразделения.

Областной отдел государственного политического управления (ООГПУ) Таджикской АССР был создан на базе 13-го мотострелкового корпуса Туркестанского фронта, который дислоцировался в то время в г. Душанбе.

10 декабря 1924 г., в соответствии с решением Исполнительного бюро и оргбюро ЦК КП Узбекистана «В части утверждения состава Народного комиссариата Тадж. АССР», начальник специального отдела 13-го мотострелкового корпуса Чеслав Антонович Путовский был назначен начальником областного отдела ГПУ Таджикской АССР [1, л.10]

До 1924 г. создавались уполномоченные органы ГПУ в областях и районах Таджикистана. В этом же году в Горном Бадахшане был создан областной отдел ГПУ Памира и в 20-х годах прошлого столетия им руководил опытный разведчик С.Вайзер [Там же, л.10]. В результате исследования установлено, что в начале 20-х годов в республиках Средней Азии, в частности, в Таджикистане, совместная деятельность органов государственной безопасности и органов ми-

* Дадабаев Б. – заместитель председателя РевКома Таджикской АССР.

лиции первоначально была подчинена Государственному политическому Управлению (ОГПУ). И на Памире, поскольку был отдел, он соответственно назывался ОГПУ. Такая структура просуществовала вплоть до создания НКВД республики.

Народный Комиссариат внутренних дел был создан 18 декабря 1924 г. С этого времени личный состав Комиссариата был занят подготовкой к отъезду в столицу Таджикистана: «С 1 января по 1 февраля личный состав находился в пути. И только 5-го февраля на основании приказа ревкома ТАССР, народный комиссариат внутренних дел в лице отделов милиции, розыска и управления делами приступил к работе» [2, л.106].

В ходе исследования установлено, что до прибытия личного состава НКВД в Душанбе о какой-либо деятельности сотрудников милиции речи не могло и быть. И только 06 февраля 1925 г., после заседания ревкома ТАССР, были приняты меры по созданию милиции на местах, о чем свидетельствует решение указанного заседания, зафиксированного в Протоколе № 7 заседания ревкома ТАССР от 06 февраля 1925 г. На этом заседании с докладом выступил А.Ермухамедов, после чего было принято решение «Предложить НКВД срочно приступить к формированию милиции, в первую очередь, в г.Дюшамбе, постепенно охватывая этой работой все вилояты» [Там же, л.110].

Именно эту дату, т.е. 6 февраля, многие исследователи долгое время считали точкой отсчета образования таджикской милиции. Такое мнение подтверждалось многими архивными документами. Например, удостоверение, выданное исполнительным комитетом АГБО за № 471 от 27 марта 1930 г., которое имеет следующее содержание: «Дано сие начальнику Административного отдела ОИКа, начальнику милиции области тов. Бахтиёрову А. о том, что он действительно в день 5-летия Рабоче-дехканской Красной милиции Таджикистана награжден исполнительным комитетом Горно-Бадахшанской Автономной области Таджикистана почетным милицейским нагрудным знаком РСФСР, что и удостоверяется. Председатель ОМКа Бакиев Х.» [3, л.86].

Некоторые архивные материалы подтверждают, что старший милиционер Бахтиёров Абдулло (Мулло Абдол Бахтиёров) являлся первым начальником Хорогского городского отдела милиции, о чем свидетельствует нижеприведенный архивный документ, точнее удостоверение, выданное исполнительным комитетом ГБАО за № 97 от 6 мая 1926 г., где также указывается о дате создания органов милиции. «Настоящее выдано старшему милиционеру начальника Хорогской гор. милиции т. Бахтиёрову Абдулло в том, что в день седьмой годовщины Красной милиции республики 6 апреля 1926 г., за усердную службу от имени Президиума Облисполкома Авт. Гор. Бад. получил подарок - охотничью берданку за № 5316 при администрации, что подписью и приложением печати удостоверяется. Начальник административного отдела областной милиции» [3, л.86]. (см.: Приложение № 9).

Другая приведенная дата, т.е., седьмая годовщина Красной милиции, свидетельствует о том, что дата организации областной милиции совпадает с датой формирования добровольного отряда милиции области 10 ноября 1918 года.

Данные факты являются свидетельством того, что в начале 20-х годов по поводу даты создания органов милиции в Таджикистане имелись различные точки зрения.

Исследованием установлено, что в целях ритмичной работы всех сфер государственной общественной жизни, «Председателем Ревкома ГБАО Абдуллоевым, совместно с зав. финотделом ГБАО Малетто и ответственным секретарем Саидходжиевым в июле 1924 г. разработана смета, и Совет народных комиссаров ТАСССР в июле 1924 г., утвердил эту смету на 1924/1925гг. Памирского облревкома в сумме 105239 руб. 36 коп., из которых получено авансом в счет утвержденной сметы 75.000 руб., недополученный кредит составляет сумму 30239 руб. 36 коп., которая является зарплатой и путевым довольствием сотрудников на второе полугодие 1924/4,5 бюджетного года» [Там же].

В связи с этим, председатель ревкома ГБАО направляет письмо за № 182 от 15 марта 1925 г. в Ревком Таджикской АССР со следующим содержанием: «Неудовлетворение сотрудников причитающимся жалованием повлечет за собой массу нежелательных неприятностей, так как последние являются прибывшими из Центра. Вследствие чего, Горно-Бадахшанский Автономный облревком просит недополученный кредит в сумме 30239 руб. 36 коп. отпустить для законно причитающейся выдачи зарплаты и путевого довольствия на обратный путь сотрудникам» [3, л.86].

Данный факт свидетельствует о том, что руководство облисполкома проявляло особую заботу к сотрудникам милиции любого ранга принятием своевременных мер.

В ходе исследования нами установлено, что как до 1924г., когда Памир входил в состав Туркестанской республики, так и после 1924 г., когда территория Памира, в связи с образованием ТАСССР, уже была включена в состав этой республики, государственным органам новой власти, в частности, органам милиции, придавалось особое значение.

Обращаясь к истории создания таджикской государственности, имеет смысл напомнить о том, что, например, по справедливому замечанию Р. Масова, «В результате национально-государственного размежевания, завершившегося 27 октября 1924 г., таджики были лишены не только исторически принадлежавших им древнейших городов-Бухары, Самарканда, но и значительной территории Сурхандарьинской, Кашкадарьинской областей, нескольких районов и городов Ферганской долины, населённых преимущественно таджиками. После национально-государственного размежевания и выделения Таджикистана в автономную республику её территория превратилась в арену

ожесточённой борьбы частей Красной Армии с басмаческими формированиями» [10, 124-126].

Из вышесказанного можно сделать вывод о том, что причиной ожесточения борьбы частей Красной Армии с басмаческими формированиями стали именно в результате размежевания.

Несмотря на сложность экономической ситуации, скудность резервных средств, руководством НКВД республики, областной милиции во всех отношениях оказывалась посильная помощь. В первые годы создания Таджикской АССР отсутствие единого республиканского законодательства, регулирующего деятельность милиции, не только мешало централизации управления, но и представляло собой серьезные препятствия на пути укрепления законности. В частности, 14 августа 1925г. заседанием Президиума Ревкома ТАССР (журнал 90) было утверждено положение «О народном комиссариате внутренних дел ТАССР» [4, л.37].

В данном положении максимально использовался опыт РСФСР, но при этом учитывались особые условия Таджикистана.

Периодически оно дополнялось и развивалось в других нормативных документах и инструкциях. Новое положение не только устанавливало основные принципы организации, но и подробно определяло задачи, права и обязанности органов народной милиции.

Сослано его требованиям, народный комиссар внутренних дел ТАССР теперь подчинялся центральному исполнительному Комитету Таджикистана, его Президиуму и Совету народных комиссаров.

Наряду с другими задачами, на наркома возлагались:

- борьба с преступностью;
- осуществление розыска и производство дознаний по уголовным преступлениям;
- регистрация и учет преступников;
- изучение преступности и преступников;
- разработка методов борьбы с уголовными преступлениями [Там же, л.36].

Согласно главе III настоящего положения в состав Народного Комиссариата Внутренних дел ТАССР входили:

1. Управление делами (на правах отдела);
2. Центральная администрация управления с функциональными отделами:
  - а) административным;
  - б) милиции;
  - в) уголовного розыска;
  - г) мест заключения;
3. Главное управление местного хозяйства [4, л.40].

2 января 1925 г. в составе Таджикской АССР Узбекской ССР образовалась Горно-Бадахшанская Автономная область. 6 февраля 1925 г. за счёт государственного бюджета была образована Таджикская государственная милиция, куда вошла и областная милиция [4, л.1]. (См. Приложение №10).

Именно эта историческая дата открыла новые пути развития деятельности органов таджикской милиции в осуществлении правопорядка, обеспечении общественной безопасности, и самое главное - в борьбе с преступностью во всех ее проявлениях. Необходимо отметить, что основная структура НКВД-отдел уголовного розыска - приступил к работе 5 февраля 1925 г. Тут следует отметить, что «бывшие сотрудники уголовного розыска при главе милиции Восточной Бухары со штатом в 3 человека были совершенно неработоспособны ввиду малочисленности состава, полного отсутствия средств и руководящих инструкций, а потому, не могли обслужить даже территорию города Душанбе...» [Там же]. Самой актуальной проблемой для отдела являлось отсутствие средств связи. Это отрицательно влияло на связь между местными и центральным аппаратом.

«Характерным для этого отрезка времени являлось то, что милиция не имела единых организационных форм, четко определенной компетенции и централизованного руководства» [9, 29]. Из истории формирования органов милиции в СССР мы видим, что «в целях усиления борьбы с уголовной преступностью в феврале 1918 года при Народном комиссариате юстиции был создан уголовный розыск. Но подчинение его НКЮ себя не оправдало, потому что нельзя было оторвать эту службу от деятельности милиции. Поэтому, вскоре уголовный розыск был передан НКВД. 5 октября 1918 г. Коллегия НКВД утвердила Положение о Советском уголовном розыске» [8, 11-12].

Для вновь созданной службы уголовного розыска особенно важно было принятие соответствующих мер по решению организационных вопросов. Например, «расстояние от Душанбе до вилоятских центров по трактовым путям до Куляба 200 верст, до Хорога 600 верст, до Гарма 230 верст, до Курган-Тюбе 140 верст, до Ура-тюбе и Пенджакента через Гузар (до Гузара 396 верст)» [6, л.112]. А отсутствие в распоряжении сотрудников уголовного розыска верховых лошадей часто являлось причиной несвоевременного выполнения неотложных розыскных действий.

Здесь следует отметить, что в те времена наиболее распространенными преступлениями в городе были грабежи и кражи. Например: «...ограбление кассы Узбекторга в марте месяца сего года в сумме 13000 рублей звонкой монетой, равняющейся по весу 14 пудам. Кража была раскрыта уголовным розыском, причем задержаны преступники, из которых некоторые являются рецидивистами» [Там же, л.113]. Данный факт свидетельствует о том, что, по сравнению с 1924 г., за короткий период служебной деятельности сотрудники уголовного розыска добились определенных успехов.

Следующий факт: «...кража денег из кассы ревкома ТАССР в сумме около 8000 руб. Сама кража по способу и совершению оставила впечатление работы опытных злоумышленников, которые проникли в помещение, где находилась касса между 4-5 часами дня 11 апреля сего года, очень умело скрыли следы своего проникновения, засыпав пылью и известью подоконник окна над входной дверью. Преступники изобличены, причем найдено 4185 руб. Преступникам немалое время удавалось симулировать кражу самим кассиром и таким образом, ввести в заблуждение уголовный розыск, однако в самое непродолжительное время с момента обнаружения, агентурой были установлены личности действительных преступников и последние на третий день после совершения преступления были арестованы в десяти верстах за городом, за исключением одного преступника, которому удалось бежать через перевалвосторону Самарканда; меры к задержанию последнего приняты» [6, л.113].

По прибытию НКВД в Душанбе одной из первостепенных задач отдела милиции была работа реорганизации бывшей Бухарской окружной милиции, существовавшей только на бумаге. «Милиционеры были разуты, раздеты и помещались по чайханам, где попало. Зарплата получилась несвоевременно, без всяких сметных ассигнований. Находящееся у личного состава милиции оружие и другое хозяйственное имущество не учитывалось...» [6, л.113].

В начале 20-х годов XX в. одним из важных вопросов для органов, осуществляющих правопорядок, являлось укрепление общественной безопасности, обеспечение личной безопасности граждан и укрепление органов новой власти на местах.

В этих целях предпринимались решительные шаги, в частности, были созданы более мощные бригады-отряды милиции, в обязанности которых входило оперативное прибытие на места происшествия, обеспечение правопорядка и т.д. Но в силу определенных факторов, их создание несколько затягивалось. В частности, в подтверждение этому можно привести нижеследующий исторический факт. В докладе «О деятельности народного комиссариата Внутренних дел органов в августе 1925г.» был затронут вопрос об организации централизованного отряда особого назначения, который своими подготовленными взводами должен обслуживать путем откомандирования на места» [Там же, л.115]. Однако его комплектование проходило очень медленно, поскольку оклады были очень низкие.

Только к 1 июля 1925г.отряд состоял уже из 120 человек; из них, начальствующего состава – 26, милиционеров - 94. По национальному составу комсостава русских было – 1, латышей – 1, узбеков – 1, татар – 3, украинцев – 2, таджиков – 52. По партийности: членов партии - 3, комсомольцев - 4, членов профсоюза - 38 [6, л.113].

Естественно, сложившаяся ситуация отрицательно повлияла на боеготовность и морально-психологический климат коллектива сотрудников органов милиции в целом. Подобная картина была замечена и в деятельности област-

ной милиции Бадахшана, в частности, на первых порах создания милиции практически отсутствовало помещение, а личный состав не имел элементарных условий работы. Имелись факты нехватки обмундирования, оружия, боеприпасов и других необходимых ресурсов.

В целях улучшения условий службы, обеспечения личного состава милиции специальным помещением, руководством области - председателем ревками ГБАО Сайфулло Абдуллоевым, 15 марта 1925 г. за № 183 в революционный комитет Таджикской АССР было направлено официальное письмо с нижеследующим содержанием: «Горно-Бадахшанский Автономный Облревком и Партийные органы до ноября месяца 1923 года за неимением помещения до конца 1924 года занимали здание Военведа, заняли одну комнату бывшего Предоблревками тов. Слинусана постройку задания для областных учреждений [7, л.87]. Несмотря на отсутствие средств, постройка производилась путем обещания уплаты в будущем 1924/25 году, по получению кредитов из центра. Приезд бывшего предоблревкома тов. Слинуса в центр с представлением сметы на постройку зданий областных учреждений и центральной амбулатории был бесполезен, вследствие его опоздания и несвоевременного представления требования. Суммы расходов по постройке зданий выражаются в 25000 руб. в счет упомянутой суммы по постройке заданий Ревкомом в текущем году покрыта задолженность 1923/24 года в сумме 15000 руб. и по зарплате 5000 руб., а всего непредусмотренных расходов 1923/24 года из сметных ассигнований текущего года покрыта задолженность в сумме 20000 руб. Ликвидирование создавшейся задолженности текущего года возможно при условии получения недополученного утвержденного кредита- остатка 1924/25 года в сумме 30239 руб. 36 коп. и 20000 рублей, израсходованных на постройку вышеупомянутых зданий и покрытие задолженности по зарплате, а всего 50239 руб. 36 коп., каковую сумму Горно-Бадахшанский Автономный Облревком просит срочно отпустить» [7, л.87].

Таким образом, необходимо отметить, что практически во всех союзных советских республиках в деле организации и создания рабоче-крестьянской милиции была проблема кадров. Однако в силу взаимопомощи всех советских республик, трудности с кадрами постепенно преодолевались; в частности, решающая роль в этом направлении принадлежала рабоче-крестьянской милиции РСФСР. Несмотря на серьезные трудности в комплектовании личного состава, в целях решения кадровых вопросов, она оказывала помощь братским республикам, направляя сюда наиболее подготовленные кадры. Многие из них в самые трудные исторические моменты борьбы с преступностью были плечом к плечу с таджикскими коллегами.

ЛИТЕРАТУРА

1. ЦГА Респ.Тадж. ф.9. оп.1. д.1-л. 10 (Протоколы заседания ревкома ТАССР №1 от 07.12.1924г).
2. ЦГА Респ.Тадж. Ф.9. оп.1, Ед. Хр. 210.-л. 110, 106.

3. ЦГА Респ.Тадж. ф.9., оп.1.д.,2. -л.,86.
4. ЦГА Респ.Тадж. Ф.9, оп. 1, д.13. –л.37, 40.
5. ЦГА Респ.Тадж. ф.9,оп.1, д, 2 -л.1, 06.02.1925 г.
6. ЦГА Респ.Тадж. Ф.9. ОП.1, Ед. Хр. 210-л. 112.-113
7. ЦГА Респ.Тадж. Ф.9. ОП.1, д. 23. – л.87
8. Вестник НКВД. 1918. № 11. -С. 11-12.
9. Ильинский Н.И. Актуальные проблемы истории Советской милиции // Сб.научных трудов. – Минск. 1991. - С. 29.
10. Масов Р.М. Таджики: история с грифом «Совершенно секретно». – Душанбе, 2014. – С.124-126.
11. Очерки из истории органов безопасности (1924-2004). – Душанбе. 2004. - С.8-10.

ПРОЦЕССЫ ЗАВЕРШЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОГО СТАНОВЛЕНИЯ МИЛИЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье освещены вопросы организации НКВД Таджикской АССР, особенности завершения организационного становления милиции, а также борьба сотрудников милиции с преступностью. Несмотря на сложность экономической ситуации руководством НКВД республики, областной милиции во всех отношениях оказывалась посильная помощь.

Далее отмечено, что в первые годы создания Таджикской АССР отсутствие единого республиканского законодательства, регулирующего деятельность милиции, не только мешало централизации управления, но и представляло собой серьезные препятствия на пути укрепления законности. Также указано, что одним из важных вопросов для органов, осуществляющих правопорядок, являлось укрепление общественной безопасности, обеспечение личной безопасности граждан и укрепление органов новой власти на местах.

Ключевые слова: *отдел милиции, правительство, штат, структура, орган, образование, занятие.*

ЧАРАЁНИ АНЧОМЁБИИ ТАШКИЛИИ БАРҚАРОРШАВИИ МИЛИТСИЯ ДАР ТОЧИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои таъсиси Комиссариати халқии қорҳои дохилии (КХҚД) РАСС Тоҷикистон, инчунин ба анҷомрасии ташкили милитсия ва муборизаи он бар зидди ҷинояткорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Новобаста аз вазъияти вазнини иқтисодӣ роҳбарияти КХҚД-и ҷумҳурӣ ба милитсияи вилоят ҳамаҷиҳата кӯмак мерасонид.

Баъдан қайд карда шудааст, ки дар солҳои аввали таъсисёбии ҚМШС Тоҷикистон вучуд надоштани қонунгузори яқлукhti ҷумҳуриявии танзимқунандаи фаъолияти милитсия, на ин, ки ба идорақунии мутамарказӣ

халал мерасонид, балки бо худ монеаҳои чиддиро дар роҳи мукамалкунонии қонуният баррасӣ намуд. Ҳамзамон дар маводи мазкур нишон дода шудааст, ки яке аз масъалаҳои муҳим барои мақомот чун таъминкуандаи тартиботи ҳуқуқӣ мустақкамкунонии бехатарии ҷамъиятӣ, таъмини амнияти шахсии шаҳрванд ва мустақкамкунонии мақомоти ҳокимияти нав дар ҷойҳо ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: *шуъба, милитсия, ҳукумат, воҳид, сохтор, мақомоти қорҳои дохилӣ, маълумот, ташаккул.*

SOME FEATURES OF THE COMPLETION OF THE ORGANIZATIONAL FORMATION OF THE POLICE IN TAJIKISTAN

The article highlights the issues of organizing the People's Commissariat of Internal Affairs of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, the peculiarities of completing the organizational formation of the militia, as well as the struggle of militia officers with crime. Despite the difficult economic situation the leadership of the PSIA of the republic, the regional militia rendered feasible assistance in all respects. It is further noted that in the early years of the creation of the Tajik ASSR, the absence of a unified republican legislation regulating the activities of the police not only hindered the centralization of management, but also represented serious obstacles to strengthening the rule of law.

It is also indicated that one of the important issues for law enforcement agencies was the strengthening of public security, ensuring the personal safety of citizens and strengthening the bodies of the new government on the ground.

Key words: about otdel police , government, state, structure, authority, education, employment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомёрбеков Атобек-номзади илмҳои таърих, докторанти шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.Тел: (+992) 907-144365. E-mail: atobek@mail.ru

Information about the author: Imomyorbekov Atobek-Candidate of Historical Sciences, Doctoral student of the Department of Modern History of the Institute of Historydepartment of modern history of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography named after. Телефон:(+992) 935559344. E-mail:atobek@mail.ru

УДК-930.85:61(575.3)

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЕ ОРГАНОВ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ ТАДЖИКИСТАНА (30-80-е гг. XX в.)

**ЮСУФИЁН М. М.,
АЛИМОВ Д. Х.,**

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

В районы Хатлонской области Таджикистана в 30-80-е годы XX века организационно-хозяйственное укрепление целинных хозяйств, а также новые масштабные задачи способствовали развитию и расширению сети культурно-просветительных учреждений и их роли в идейно-политическом, трудовом воспитании трудящихся. Экономический рост хозяйств обеспечивали благоприятную возможность из года в год увеличивать средства, выделяемые для дальнейшего подъёма культуры и быта тружеников села.

В 1984 г. трудящиеся Таджикистана отметили 60-летие образования республики. За этот период, продолжительность, по существу равной жизни одного поколения, в республике произошли огромные преобразования, позволившие вывести Таджикистан во всех сферах народного хозяйства, культурного строительства в развитую индустриально-аграрную республику [4, 4-5].

Значительны достижения за последние 60 лет в деле охраны народного здоровья. здравоохранение Таджикистана по обеспеченности врачами и сетью медицинских учреждений опережает многие развитые капиталистические страны и, тем более, сопредельные страны Востока.

Все это стало возможным благодаря воплощению в жизнь последовательной мудрой политики Советского правительства в области медицины и здравоохранения. В работах профессора Я.Т. Таджиева и ряда других авторов очень подробно освещены вопросы истории, становления и развития здравоохранения в республике [5, 58]. Отдавая должное уже достигнутому, мы не можем не вспомнить тех, кто первыми в труднейших условиях борьбы за установление Советской власти в этом крае рискуя пасть от рук басмачей, либо от свирепствовавших тогда тропических болезней, беззаветно начиная борьбу с невежеством, темнотой, религиозными предрассудками, всей своей жизнью являлись примером мужества и стойкости, верности идеалам Советского государства.

Это было поколение, чья юность совпала с периодом гражданской войны и иностранной интервенции, голода и разрухи, восстановления и развития народного хозяйства. Это был период, когда на его плечи легли заботы по ликвидации санитарных последствий войны, созданию органов и учреждений здравоохранения, а также осуществлению мероприятий по

обеспечению санитарно-эпидемического благополучия [8, 98]. Это были люди, которых по праву можно назвать энтузиастами.

В имеющихся личных архивах сотрудников письмах, воспоминания пионеров здравоохранения республики, пожалуй, красной нитью проходит основное: желание помочь там, где их труд наиболее необходим. И еще: несмотря на сложности и трудности того времени, которые молодому врачу сейчас трудно и представить, в своих воспоминаниях пионеры здравоохранения говорят о контакте с населением, о нарастающем желании большинства жителей республики получить медицинскую помощь, у приезжих медицинских работников.

Как известно из исторических источников, в прошлом особенно тяжелым было положение в Восточной Бухаре, являвшейся частью Бухарского ханства. После свершения народной революции она вошла в состав Бухарской Народной Советской Республики (БНСР).

На указанной территории в 20-е годы XX века свирепствовали басмаческие банды. В борьбе с басмачеством большую помощь оказывали воины Красной Армии, участвовавшие в завершающейся борьбе по его ликвидации в Таджикистане.

Однако попав в неблагоприятные климатические условия, многие бойцы, прошедшие гражданскую войну, стали страдать от распространенных здесь инфекционных и паразитарных болезней.

Вот как вспоминает один из активных участников борьбы с басмачеством М. С. Топильский: «Обстановка к моменту нашего прибытия в Курган-Тюбе складывалась неблагоприятно для нас. Нередко бывало, что бойцов начинало лихорадить в походе... В таких условиях положение становилось критическим.. и тогда врагом номер один становились не басмачи, а малярия...» [6,132].

Восточно-бухарский здравотдел созданный в 1924 г., не располагал еще ни лечебными учреждениями и медицинскими кадрами, ни эффективными средствами по борьбе с малярией и другими инфекционными и паразитарными болезнями.

Медицинскую помощь населению на первых порах оказывали военные врачи и лекпомы.

В своих воспоминаниях В.И. Домрачев пишет: «В январе 1926 г., поступил приказ – направить двух лекпомов в распоряжение Туркфронта... Вместе с товарищем по учебе и совместной службе, Прозоровым Н.М., добились направления в Восточную Бухару... с оказией из бричек с 17-ю военными при 15 винтовках и одной верховой лошади добрались до Душанбе [7, л.1]. Представились начсанкору, доктору Макарьину А.А., он же зам саркома здравоохранения. Прозоров Н.А. направлен в Самарканд, мне выехать в Курган-Тюбинский вилоят, штаб 7-го стрелкового полка в Кулисафине, работать в гарнизоне Эграи и организовать обслуживание населения медицинской помощью [6,141].

В июле 1926 г. банда была разбита. Жители возвращались в свои кишлаки. Гарнизон ликвидирован». Начиналась мирная жизнь, и необходимо было организовать планомерную медицинскую помощь населению.

В первые годы Курган-Тюбинский облздравотдел возглавил талантливый организатор здравоохранения А. А. Краус. В декабре 1928 г. Адольф Андреевич Краус и его жена Наталья Алексеевна Андреевна, после окончания 1 Ленинградского медицинского института, приехали в Таджикистан [7,1]. Здесь к тому времени было 17 врачей и «более не требовалось». Из предложенных областных центров – Гарма, Курган-Тюбе и Куляба, молодые супруги выбрали – Курган-Тюбе. На пятые сутки они добрались туда верхом на лошадях. По существу они явились одними из первых врачей этого региона республики.

Как вспоминает Н.А. Андреева, первый жендетамбулаторий располагался на главной улице Курган-Тюбе. Несмотря на запрет о многоженстве в то время две, а то и три жены в семье были в порядке вещей. Нередко врачам приходилось выполнять функцию и судмедэксперта по определению возраста девушек, выдаваемых замуж, часто их возраст колебался в пределах 11-13 лет, нередко за них уже был выплачен калым. Возникли споры. И здесь врачу приходилось активно вмешиваться, опираясь на существующие законы.

По мере увеличения числа женщин, привлекавшихся к производственной и общественной деятельности, они стали способными отстаивать права, предоставленные им Советской властью. Так, 8 марта 1931 г. состоялось первое торжественное женское собрание. Оно началось судом над человеком, убившим свою жену за то, что она сняла паранджу. И суд, и прокурор, и народные заседатели были женщины-таджички. Подсудимый был приговорен к высшей мере наказания.

Завершилось собрание торжественным угощением и поощрением активисток, смело отстаивающих свои права. Надо вспоминать о Е.А. Ракитиной, работавшей ранее в педиатрическом институте Москвы, а с 1929 г. посвятившая всю свою жизнь здравоохранению Таджикистана. Очень тепло отзывается о ней и Н.А. Андреева [3, л.2].

В системе здравоохранения области работает 705 врачей и 2990 средних медицинских работников [7,2]. Укрепилась и материально-техническая база здравоохранения. Совершенствуется специализированная медицинская помощь. Ушли в безвозвратное прошлое болезни, косившие ранее население республики. Санитарно-культурный уровень населения вырос неизмеримо. В реализации пятилетних планов экономического и социального развития народного хозяйства большое место отводится дальнейшему улучшению лечебно-профилактического обслуживания населения области.

Таджикистан отметил свои юбилей новыми трудовыми успехами. Но нам, ныне живущим, следует помнить о том, что достижения тех лет

внесли свою лепту и те, кто в борьбе с басмачеством отстоял Советскую власть, и те кто в тех неимоверно трудных условиях встал на охрану здоровья населения республики.

Трудно переоценить роль Советской власти в развитие и культуры всех советских республик, особенно среднеазиатских, отмечающих в 1974 г. свое 50-летие.

К своему полувековому юбилею таджикский народ пришел с великими достижениями во всех сферах народного хозяйства, науки, культуры, просвещения и здравоохранения.

Постоянная забота Советского правительства и повседневное внимание Правительства республики вопросам организации здравоохранения в Таджикистане позволила создать сеть лечебно-профилактических учреждений. В республике были организованы высшее и среднее специальные медицинские учебные заведения, обеспечивающие подготовку медицинских кадров и значительное улучшение укомплектованности ими учреждений здравоохранения.

К этому времени охраняли здоровье населения 5867 врачей и 16199 средних медицинских работников. В медицинском институте, научно-исследовательских учреждениях работают более 300 докторов и кандидатов наук [1, 45].

По состоянию на 1 января 1974 г. только в системе Министерства здравоохранения функционировали 1694 лечебно-профилактических учреждения, из них 233 больницы, 376 амбулаторно-поликлинических учреждений, 57 специализированных диспансеров, 10 медико-санитарных частей, 946 фельдшерско-акушерских пунктов, 51 санитарно-эпидемиологических станция, 318 аптек и т. д. [2, 10-12].

Таким образом, первопроходцы здравоохранения районах Хатлонской области, сделали огромный труд и здравоохранение Таджикистана за сравнительно короткий исторический срок, пройдя довольно сложный и поучительный путь прогресса, оформилось как цельная и передовая система с такими выдающимися успехами, которые могли позавидовать не только сопредельные зарубежные государства, но и ряд передовых стран Европы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Исхаки Ю. Б. Ибни Сино и медицинская наука. – Душанбе: Ирфон, 1984, – 176 с.
2. Исоев С. Развитие здравоохранение в Колхозабадском районе // Здравоохранения Таджикистана. – 1974. – №5, – С.10-12.
3. Строительства объектов здравоохранение в Вахшстрое в 1932-1937 гг. [Текст] // ЦПИ КП РТ. – Ф.3. – Оп.7. – Д.210, – Л.2.
4. Саженин И. А. Здравоохранение к юбилею республики // Здравоохранения Таджикистана. – 1974. – №5, – С.3-10.
5. Таджиев Я. Т., Тхостова В. Т. О пионерах здравоохранение южной группы районов Таджикистана // Здравоохранение Таджикистана. – 1985, – №1. – С.58-62.
6. Эркаев М., Николаев Ю., Шарофов Я. Очерк истории Советского Таджикистана.

- [Текст] / М. Эркаев, Ю. Николаев, Я. Шарофов. – Сталинабад: Таджгосиздат, 1960, – 664 с. (на тадж. яз.).
7. Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Бохтар (БДВХ дар ш. Бохтар). – Х.1. – Р.1. – П.1. – В.1.
  8. Юсуфиён М.М. Первопроходцы здравоохранения южных районов Таджикистана // Вестник БГУ им. Носира Хусрава. – 2019. – №3/2(64), – С.98-102.

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЕ ОРГАНОВ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ ТАДЖИКИСТАНА (30-80-е гг. XX в.)

В данной статье авторы исследуют историю становление и развитие органов здравоохранения в районах Хатлонской области Республики Таджикистана в первые годы образования республики. Авторы отмечают, что приехавшие в республику врачи являлись первопроходцы здравоохранения региона, которая послужила источником развития здравоохранения в республике. Этот фактор явился толчком в организации в Таджикистане медицинских центров.

Авторы подчеркивают, что несмотря на огромные трудности восстановительного периода, вызванные войной, Советское правительство уделяли постоянное внимание дальнейшее развитию культуры и быта советского народа, в результате чего развитие медицинской науки в республике, в том числе в южных районах республики, получил широкий размах, особенно в послевоенные годы.

Авторы пришли к такому выводу, что в 30-50-е годы несмотря на известные трудности, под руководством советских органов велась постоянная работа по улучшению медицинского обслуживания среди жителей южных районов. Также местные органы власти проводили работу по укреплению материальной базы медицинских учреждений, обеспечению их квалифицированными кадрами и улучшению медицинского обслуживания населения.

Ключевые слова: *пионеры здравоохранения, энтузиасты, южные районы, врачи-первопроходцы, медработники, сельские больницы, фельдшерско-акушерских пунктов, подготовка кадров.*

The HISTORY of FORMATION AND DEVELOPMENT of the HEALTH AUTHORITIES IN the KHATLON REGION of TAJIKISTAN (30-80-ies of XX century)

In this article, the authors explore the history of formation and development of the health authorities in the districts of Khatlon region of Tajikistan in the early years of education. The authors note that the doctors who came to the republic were pioneers of health care in the region, which served as a source of health care development in the republic. This factor was the impetus for the organization of medical centers in Tajikistan.

The authors emphasize that despite the enormous difficulties of the reconstruction period caused by the war, the Soviet government paid constant attention to the further development of the culture and life of the Soviet people, as a result of which the development of medical science in the republic, including in the southern regions of the republic, was widespread, especially in the post-war years.

The authors came to the conclusion that in the 30-50s, despite the known difficulties, under the leadership of the Soviet authorities, constant work was carried out to

improve medical care among residents of the southern regions. Local authorities also worked to strengthen the material base of medical institutions, provide them with qualified personnel and improve medical services to the population.

Key words: *pioneers of health care, enthusiasts, southern regions, pioneer doctors, medical workers, rural hospitals, medical and obstetric stations, training.*

ТАЪРИХИ БАРҚАРОРШАВӢ ВА РУШДИ МАҚОМОТИ ТАНДУРУСТӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (с. 30-80-уми асри XX)

Дар мақолаи мазкур муаллифон оид ба масъалаи аввалин кормандони соҳаи тиббии ноҳияҳои вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои таъсисёбии ҷумҳурӣ тадқиқоти илмӣ мебаранд. Муаллифон қайд менамоянд, ки табибони ба кишвар омада, кормандони тандурустии аввалин ҳисоб меёбанд, ки манбаи асосии рушду нумӯи тандурустии минтақа гардиданд. Ин аснод боиси рушди минбаъдаи марказҳои тиббии Тоҷикистон гардиданд.

Муаллифон қайд менамоянд, ки ба мушкилиҳои давраи барқароршавии баъдичангӣ нигоҳ накарда, Ҳукумати Шӯравӣ ба рушди минбаъдаи ҳаёти фарҳангӣ ва маишати халқи Шӯравӣ диққати махсус зоҳир менамуд, ки дар натиҷа рушди соҳаи тиб дар кишвар, махсусан дар ноҳияҳои ҷануб дар солҳои баъдичангӣ вусъат ёфт.

Муаллифон ба чунин хулоса омадаанд, ки ба мушкилиҳои солҳои 30-50-уми асри XX нигоҳ накарда, таҳти роҳбарии мақомоти Шӯравӣ баҳри беҳтар кардани сатҳи хизматрасонии тиббӣ ба аҳоли қорҳои зиёде ба анҷом мерасид. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ оид ба масъалаи мустаҳкам кардани базаи муассисаҳои тиббӣ, инчунин бо кадрҳои баландихтисос таъмин намудан ва беҳтар намудани хизматрасонии тиббӣ ҳамаи чораҳои меандешиданд.

Калидвожаҳо: *аввалин кормандони тиббӣ, тиб, одамони боғайрат, ноҳияҳои ҷанубӣ, нахустин табибон, кормандони тиб, шиғохонҳои деҳот, нуқтаҳои фелдшерӣ-акушерӣ, тайёр намудани мутахассисон.*

Сведение об авторах: Юсуфиён Манзура Мансури-Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, соискатель кафедры всеобщей истории. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Аини, 67. Тел.: 904-22-03-87.

Алимов Давлатали Халилович -доктор исторических наук, доцент, зав. кафедры всеобщей истории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Телефон: 919-36-35-44. E-mail: adavlatali@mail.ru

Information about the authors: Yusufiyen Manzura Mansuri- Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Candidate of the Department of Universal History. Address: 67 Aini str., Bokhtar, Khatlon region, Republic of Tajikistan, 735140. Tel.: 904-22-03-87.

Alimov Davlatali Khalilovich Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General History of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Phone: 919-36-35-44. E-mail: adavlatali@mail.ru

УДК-327.72(575.3+47)

ДАВЛАТҲОИ УЗВИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ (ИДМ) КАФИЛИ БАҲАМОӢ ВА ВАҲДАТИ ТОЧИКОН

РОЗИҚОВ Ф., ҒАФФОРЗОДА Ф.,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба андешаи як қатор сиёсатшиносон ва таҳлилгарони соҳаи низоъшиносӣ, низои сиёсии Тоҷикистон яке аз низоъҳои мураккаб ва пурпечидаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба шумор меравад. Ҳалли низои сиёсӣ ва раванди гуфтушунид миёни ҷонибҳои низоъ дар шароитҳои душвори сиёсӣ ва бӯхронӣ ба амал омадаанд, ки чунин ҳолат аз мураккабии он дарак медиҳад. Дар самти ҳалли низои сиёсии Тоҷикистон ва ташкили оштии миллии тоҷикон дар баробари як қатор омилҳои дохилӣ, инчунин ғаёлияти намояндагони расмӣ созмонҳои байналмиллалӣ ва минтақавӣ низ хеле назаррас мебошад.

Бояд гуфт, ки баъди фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ, 21 декабри соли 1991 дар шаҳри Алма-Ато 11 давлати тозаистиклоли собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Эъломияи таъсис додани Иттиҳоди давлатҳои мустақилро (ИДМ) қабул менамоянд ва ҳадафҳо ва меъёрҳои ғаёлияти ин созмонро барои солҳои оянда муайян месозанд [13]. Дар ибтидои соли 1992 давлатҳои узви ИДМ бо дарназардошти вазъияти сиёсии Тоҷикистон ва минтақаи Осиёи Марказӣ як қатор созишномаҳо ва ҳуҷҷатҳои расмӣ қабул менамоянд. Аз ҷумла, 20 марти соли 1992 дар шаҳри Киев Созишнома дар бораи Гурӯҳи нозирони ҳарбӣ ва Нерӯҳои дастачамбӣ оид ба таъмини сулҳ дар ИДМ, 15 майи соли 1992 дар шаҳри Тошкент Аҳдномаи амнияти дастачамбӣ, 24 сентябри соли 1992 Созишнома дар бораи нерӯҳои дастачамбӣ оид ба таъмини сулҳ қабул менамоянд.

Аммо муваффақиятҳои асосии ИДМ дар воҳӯрии рӯзи 24 сентябри соли 1993, ки дар шаҳри Москва баргузор гардида буд, ба даст омаданд. Дар воҳӯрии мазкури сарони давлатҳои узви ИДМ як қатор ҳуҷҷатҳои муҳим ба тасвиб расиданд. Яке аз ҳуҷҷатҳои муҳимми қабулгардида Қарор дар бораи таъсиси “Нерӯҳои дастачамбӣи сулҳофар” мебошад [10]. Давлатҳои аъзои ИДМ дар асоси санадҳои мазкур дар бораи таъсиси Нерӯҳои дастачамбӣи сулҳофари ИДМ дар Тоҷикистон қарор қабул мекунанд [8,12]. Нерӯҳои сулҳофари ИДМ дар Тоҷикистон бояд дар ҷаҳор самти асосӣ ғаёлият менамуданд: а) бо мақсади устувор намудани сулҳу субот дар Тоҷикистон, ба эътидол даровардани вазъият дар марзи Тоҷикистону Афғонистон; б) ба вучуд овардани шароите, ки гуфтугӯи ҷонибҳои манфиатдорро дар самти танзими низои сиёсӣ имконпазир мегардонид; в) дастрас намудан, ҳифз кардан ва тақсим намудани кумакҳои башардӯстона; г) ташкили шароити боамн барои баргардонидани

гурезаҳо ва муҳофизати инфрасохтори чома [8,12].

Ҳамчунин дар вохӯрии рӯзи 24 сентябри соли 1993 хуччати дигар таҳти унвони «Созишнома дар бораи Неруҳои дастачамъии сулҳофар ва меъёрҳои муштараки ташкил намудани таъминоти моддию техникаи он» низ қабул мегардад. Тибқи моддаи 1-уми созишномаи мазкур зери ибораи «Неруҳои дастачамъии сулҳофар» неруҳои ҳарбии Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва дигар давлатҳои узви ИДМ, лавозимоти ҳарбӣ, яроқу аслиҳа ва техникаи ҳарбии онҳо дохил мегарданд, ки барои танзими вазъият ва таъмини сулҳ таҳти фармондеҳии ягона амал мекунанд [12].

Мувофиқи хуччатҳои имзошуда “Неруҳои дастачамъии сулҳофар” бояд то 1 октябри соли 1993 ба муҳлати шаш моҳ таъсис дода мешуданд ва бо хоҳиши давлатҳои узви ИДМ муҳлати мавҷудияти онҳо бояд дароз карда мешуданд. Масъалаи маблағгузорию ин ниҳоди ҳарбии сулҳофар дар замимаи 2 созишномаи мазкур ҳаллу фасл гардида буд. Мувофиқи ин хуччат, нисфи хароҷоти “Неруҳои дастачамъии сулҳофар”-ро Федератсияи Россия, 15%-Қирғизистон, 15%-Қазоқистон, 10%-Ўзбекистон ва 10% - Тоҷикистон бояд ба уҳда мегирифтанд [12].

Дар кӯтоҳтарин муддат парлумони ҷумҳуриҳои Ўзбекистон ва Қазоқистон бо мақсади таъмини сулҳу суботи Тоҷикистон неруҳои сулҳофари худро ба мамлакат равона карданд. Дивизияи 201-уми Қувваҳои Мусаллаҳи Россия, ки он замон дар ҳудуди Тоҷикистон қарор доштанд, ба фаъолияти неруҳои сулҳофар то андозае мусоидат намуданд.

Чунин нави фаъолият дар самти таъмини сулҳу субот икдоми аввалини ИДМ ба шумор мерафт, ки он ҳам бошад дар ҳамкорӣ бо СММ ва САҲА дар амал татбиқ мегардид. Ҳарчанд ҳамаи кӯшишҳои неруҳои сулҳофари ИДМ бомуваффақият анҷом наёфта бошанд ҳам, нақши ин иттиҳод дар таҳкими сулҳу субот ва танзими низои байни тоҷикон хеле назаррас буд. Ин буд, ки Шӯрои Амниятӣ СММ кӯшишу талошҳои Неруҳои сулҳофари ИДМ-ро ба инобат гирифта, фаъолияти онро ҷонибдорӣ намуд. Бинобар ин, минбаъд СММ аз кӯмакҳои ИДМ дар самти танзими низои сиёсии Тоҷикистон ва баргузор намудани гуфтушунидҳои ҷонибҳои низоъ ба таври васеъ истифода намуда, онҳоро на танҳо ба сифати нозир, балки масъулони баргузорию воқеаҳои таърихӣ интиҳоб намуд.

Фаъолияти давлатҳои узви ИДМ, аз ҷумла Федератсияи Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон дар самти ташкил ва гузаронидани гуфтушунидҳо ва раванди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон хеле назаррас мебошад [11,14].

Дар вохӯрии 24 сентябри соли 1993, бо дарназардошти вазъияти

сиёсию иқтисодии Тоҷикистон якчанд ҳуҷҷати расмӣ низ қабул гардиданд. Дар робита бо вазъияти иқтисодӣ дар бораи таъсиси Фонди кӯмак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул карда шуд. Аммо дар ҳуҷҷати мазкур санаи мушаххаси таъсис додани Фонд зикр нагардида буд. Дар иртибот бо вазъияти сиёсӣ бошад ду ҳуҷҷат-«Созишнома дар бораи кӯмак ба гурезагон ва муҳоҷирони маҷбурӣ» ва «Созишнома дар бораи чораҳои аввалия оид ба ҳифзи қурбониёни даргириҳои ҳарбӣ» қабул гардид.

Ҳамин тариқ, бо қабули ҳуҷҷатҳои мазкур ҳузури Нерӯҳои дастачамъии сулҳофар дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон расмӣ гардонидани шуда, аҳаммияти байналхалқӣ касб менамояд.

Бояд тазаккур дод, ки дар рӯзҳои баргузории даври аввали гуфтушунидҳои ҷонибҳои даргир, 15 апрели соли 1994 дар шаҳри Москва ҳамзамон вохӯрии сарони давлатҳои узви ИДМ низ баргузор гардида буд. Дар ин вохӯрӣ дар самти танзими низои сиёсии Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷатҳои дигар ба имзо расиданд. Аз ҷумла, қарор дар бораи муҳлати буди боши Нерӯҳои дастачамъии сулҳофар дар ҳудуди Тоҷикистон, ҳайат ва вазифаҳои он; Шартномаи муассисон оид ба таъсиси Фонди кӯмак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Оинномаи Фонди кӯмак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расиданд. Бо дарназардошти идома ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ва таҳдиди аз ҷониби Афғонистон ворид гардидани ҷангиёни зархарид ва ҷинояткор ба қаламрави мамлакат Шӯрои сарони давлатҳои ИДМ дар бораи дароз намудани муҳлати Нерӯҳои сулҳофар қарор қабул намуд. Қарори мазкур муҳлати ҳузури нерӯҳои сулҳофарро то 31 декабри соли 1994 бо имконияти дубора дароз намудани муҳлати он муқаррар намуд. Инчунин мувофиқи қарори қабулгардида 4 давлати узви ИДМ (Қазоқистон, Қирғизистон, Россия ва Ўзбекистон) барои фаъолияти Нерӯҳои сулҳофар дар ҳудуди Тоҷикистон бояд 16 ҳазор нафар сарбоз сафарбар менамуданд. Дар ин вохӯрӣ вазифаҳои Нерӯҳои дастачамъии сулҳофар ба таври зайл муайян карда шуданд:

1. Бо мақсади дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намудани вазъияти устувор, ба эътидол даровардани сарҳади байни Тоҷикистону Афғонистон, фароҳам овардани шароит барои пешбурди гуфтушунидҳои ҷонибҳои бо ҳам муқобил, ки нияти бо роҳи сиёсӣ ҳал намудани низоъро пеша намуданд.

2. Саривақт бурда расонидан, ҳифз намудан ва тақсим кардани кӯмакҳои гуманитарӣ, фароҳам овардани шароити беҳавф барои баргашти гурезагон, таъмини амнияти онҳо дар макони зист, инчунин бо мақсади амалигардонии ҳадафҳои мазкур ҳифз намудани инфрасохтор ва объектҳои ҳаётан муҳимми мамлакат [9].

Дар вохӯрии мазкур, инчунин ҷиҳати ташкили Фонди кӯмак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон Шартномаи муассисон ба имзо расид. Бояд гуфт, ки

дар бораи таъсиси Фонди мазкур ханӯз 24 сентябри соли 1993 қарор қабул гардида буд. Аммо дар ин вохӯрӣ муассисони фонд муайян карда шуданд. Мувофиқи шартномаи мазкур Фонд ташкилоти байнидавлатӣ ба шумор мерафт. Зеро муассисони он чунин давлатҳо муайян карда шуда буданд: Ҷумҳурии Озарбойҷон, Ҷумҳурии Арманистон, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Гурҷистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Молдова, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркманистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Украина. Фонди мазкур бояд аз ҳисоби чунин сарчашмаҳо ташкил карда мешуд:

1. Маблағҳое, ки аз тарафи давлатҳои муассис пардохт мегардид; манбаҳои моддӣ, қору хизматрасониҳое, ки аз ҷониби онҳо пешниҳод мегардид.

2. Маблағҳои ихтиёрии давлатҳои алоҳида, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ [15].

Фаъолияти Фонди мазкур ба воситаи Оинномаи он амалӣ мегардид. Тибқи ин Оиннома ҳадафи асосии Фонди мазкур кӯмак расонидан ба таҷаббусҳои роҳбарияти сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ба эътидол овардани вазъи иқтисодию иҷтимоии мамлакат ба шумор мерафт. Фонд бояд вазифаҳои зеринро иҷро менамуд:

-ҷамъоварӣ намудани маблағҳои воридшаванда;

-ҳисоб намудани маблағҳои воридшуда ва дар самтҳои муайяншуда тақсими намудани онҳо;

-ҷалби маблағҳои иловагӣ;

-иштирок дар маблағгузориҳои барномаҳои барқарорсозии соҳаҳо, объектҳо ва минтақаҳои осебдида;

-назорати истифодаи ҳадафноки сарчашмаҳои молиявӣ ва моддӣ [15].

Ҳамин тариқ, шурӯъ аз солҳои 1993-1994 давлатҳои узви ИДМ на танҳо дар ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, балки дар самти беҳтар намудани вазъияти иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон низ омодагии хурдро нишон доданд.

Бояд қайд кард, ки 19 январи соли 1996 дар шаҳри Москва ҷаласаи навбатии Шӯрои сарони давлатҳои узви ИДМ баргузор гардид, ки дар он Консепсияи танзим намудан ва пешгирӣ кардани низоъҳо дар ҳудуди давлатҳои ИДМ қабул карда шуд. Мувофиқи бандҳои алоҳидаи Консепсияи мазкур танзим намудан ва пешгирӣ кардани низоъҳо вобаста ба микёс ва марҳалаи рушди он дар чунин самтҳо бояд амалӣ карда мешуд:

– пешгирӣ намудани низоъҳо (меъёрҳо оид ба пешгирии низоъҳо);

– танзими низоъҳои мусаллаҳона;

– таъмини сулҳ дар шароити баъдичангӣ (сулҳофарӣ) [2].

Дар доираи фаъолияти самти аввал бояд усулҳои дипломатияи пешгирикунанда (превентивӣ) истифода бурда мешуд, ки онро намоянда-

гони махсуси ИДМ дар амал татбиқ месохтанд. Мувофиқи Концепсияи мазкур дипломатияи пешгирикунанда бояд маҷмӯи чорабиниҳоеро дар бар мегирифт, ки барои муайян намудани сабабҳо ва пешгирӣ кардани баҳсҳои ҷонибҳои муқобил равона мегардиданд ва тавассути онҳо имкон дода намешуд, ки баҳсҳо ба низоъҳо табдил ёбанд. Хизматрасониҳои беғаразона ва миёнаравӣ дар самти ташкили машваратҳо ва гуфтушунидҳои ҷонибҳои муқобил, ҷустуҷӯ намудан ва ташкил кардани фазои ҳусни тафохум аз ҷумлаи чорабиниҳои дипломатияи пешгирикунанда муайян шудаанд [6]. Дар ҳолатҳои зарурӣ бо дархости давлати узви ИДМ ба ҳудуде, ки дар он низоъ ба амал омада истодааст, имкони фиристода шудани шахсони алоҳида аз ҳисоби ҳарбиён, кормандони ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва шаҳрвандон имконпазир доништа мешуд. Бо қарори Шӯрои сарони давлатҳои ИДМ «Нерӯҳои дастаҷамъии сулҳофар» ба қаламрави низоъбарангез фиристода мешаванд.

Самти дуҷуми амалишавии Концепсияи мазкур-танзими низоъҳои мусаллаҳона чунин шароитро дар бар мегирифт: маҷмӯи чорабиниҳои сиёсӣ, иҷтимоию ҳуқуқӣ, иқтисодию ҳарбие, ки барои аз байн бурдани низоъ, аз ҷумла низоъҳои ҳарбӣ пешбинӣ мегарданд [14]. Қабул намудани ҷунин меъёрҳо баъди ба имзо расонидани созишномаи оташбас ва идома додани гуфтушунидҳо зарур доништа мешуд. Амалиёт барои таъмини сулҳ низ ба катори ҷунин меъёрҳо дохил карда мешуд. Мувофиқи Концепсияи мазкур, амалиёти сулҳофарӣ фаъолияти сиёсии ҷонибҳои низоъ оид ба таъмини сулҳ доништа мешуд, ки бо истифода аз шахсони алоҳидаи махсус омодашуда дар амал татбиқ мегардид. Барои дар амал татбиқ намудани амалиёти таъмини сулҳ ҷунин шарту шароитҳо лозим доништа мешуд:

– дар миёни ҷонибҳои низоъ ба имзо расонидани созишномаи оташбас ва майлу хоҳиш ва иродаи сиёсии ҷонибҳо нисбат ба танзими низоъ ва бо роҳи сиёсӣ ҳал намудани он;

– розигии ҷонибҳои низоъ барои гузаронидани амалиёти таъмини сулҳ бо истифода аз «Нерӯҳои дастаҷамъонаи сулҳофар», барои амалӣ намудани ҳадаф ва вазифаҳои худ, инчунин ба роҳ мондани робитаи зич бо роҳбарияти «Нерӯҳои дастаҷамъонаи сулҳофар» барои амалӣ намудани ҷунин навъи амалиёт;

– аз тарафи ҷонибҳои низоъ қабул намудани уҳдадорихо оид ба эҳтироми мавқеи афзалиятнок, меҳварӣ ва байналхалқии намояндагони «Нерӯҳои дастаҷамъии сулҳофар» мутобиқи талаботи ҳуқуқи байналхалқӣ;

– кушоду равшан будани амалиёти таъмини сулҳ, беғаразона ва бетарафона анҷом додани ин навъи фаъолият [14].

«Нерӯҳои дастаҷамъии сулҳофар» дар асоси иттиҳоди давлатҳои ташкил мегардад, ки онҳо барои иштирок намудан дар амалиёти таъмини сулҳ розигии ҳудро додаанд. «Нерӯҳои дастаҷамъии сулҳофар» бояд вази-

фаҳои худро дар асоси низоми ягонаи фармонфармой амалӣ менамуданд ва ҳангоми анҷом додани амалиёти таъмини сулҳ дар амалиёти ҳарбӣ ширкат варзида наметавонистанд. Неруҳои мазкур барои таъмини шароитҳои баргузории гуфтушунидҳо ва барои ба имзо расонидани созишномаҳои сулҳофар бояд роҳҳои мусолиҳатомези ҳалли масъалаҳоро चुстчу менамуданд. Онҳо аз истифодаи яроқ худдорӣ менамуданд, танҳо ба истиснои он ҳолатҳое, ки барои амалӣ намудани амалиёти таъмини сулҳ дар асоси мандатҳои муайяншуда истифодаи силоҳ зарур доништа шавад [14].

Самти сеюми амалишавии Консепсияи – таъмини сулҳ дар шароити баъдичангӣ мебошад, ки он низ аз маҷмӯи чорабиниҳои сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ иборат буда, баъди танзими низои мусаллаҳона бо мақсади ташкил намудани фазои боварӣ, таъмини робита ва ҳамкориҳои ҷонибҳои низоъ ва пешгирӣ намудани такрорёбии низоъ амалӣ карда мешавад [5]. Меъёрҳое, ки дар ин самт бояд қабул мегардиданд, метавони-станд ҳам характери сиёсӣ ва ҳам характери гуманитарӣ дошта бошанд. Яъне мусоидат намудан дар самти барқарор намудани ниҳодҳои сиёсӣ ва мақомоти давлатӣ, ташкил ва баргузории интиҳоботи шаффоф ва ғ. (меъёрҳои сиёсӣ); мусоидат намудан барои баргардонидани гурезагон ба Ватан, аз мина тоза намудани худудҳои хатарнок ва ғ. (меъёрҳои гумани-тарӣ).

Дар боби чоруми Консепсияи мазкур зикр шудааст, ки ИДМ ҳангоми амалӣ намудани фаъолияти худ дар самти танзими низоъҳо бо созмонҳои гуногуни байналхалқӣ, ки дар миёни онҳо СММ ва САҲА дар ҷойи аввал меистанд, ҳамкориҳои зич ба роҳ мемонад. Фаъолияти сулҳофари ИДМ ба воситаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзо ба амал бароварда мешуд, ки ба салоҳияти он иҷроиши чунин вазифаҳо дохил мегардиданд:

– қабули қарорҳои дахлдор оид ба гузаронидани амалиёти таъмини сулҳ;

– тасдиқи мандатҳое, ки муайянкунандаи салоҳият, ҳайати «Неруҳои дастачамбӣи сулҳофар», вазифаҳо ва муҳлати гузаронидани амалиёт мебошанд;

– таъини роҳбари амалиёти таъмини сулҳ ва ё роҳбари намояндаи махсуси ИДМ оид ба танзими низоъ;

– таъини фармондеҳи «Неруҳои дастачамбӣи сулҳофар»;

– дар ҳолатҳои алоҳида таъини роҳбари гурӯҳи нозирони ҳарбӣ [3].

Дар воҳӯрии мазкур (19 январи соли 1996) дар бораи то 30 июни соли 1996 дароз намудани муҳлати фаъолияти «Неруҳои дастачамбӣи сулҳофар» дар ҳудуди Тоҷикистон қарор қабул гардид. Дар ҳуҷҷати мазкур ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия мегардад, ки бо дарназардошти механизмҳои мавҷуда раванди баргузории гуфтушунидҳоро бо иштироки муҳолифин, созмонҳои байналхалқӣ ва комиссияҳои мавҷуда фаъол намо-

янд [7]. Яке аз хуччати дигаре, ки зимни ин вохӯрӣ қабул гардид, ин «Низомнома дар бораи Нерӯҳои дастачамъонаи сулҳофар дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил» мебошад. Мувофиқи Низомномаи мазкур, «Нерӯҳои дастачамъонаи сулҳофар» дар ИДМ иттиҳоди муваққатие мебошад, ки бо мақсади танзими низоъ дар ҳудуди давлатҳои узви ИДМ ва барои гузаронидани амалиёти таъмини сулҳ ташкил карда шудааст. Заминаҳои ҳукукии фаъолияти «Нерӯҳои дастачамъии сулҳофар» Оинномаи СММ, ИДМ ва дигар ҳуччатҳои байналхалқӣ ба шумор мерафтанд [4].

Ҳамин тариқ, дар вохӯрии сарони давлатҳои ИДМ 19 январи соли 1996 дар муносибат бо масъалаи буди боши «Нерӯҳои дастачамъии сулҳофар» - и ИДМ дар ҳудуди Тоҷикистон қарорҳои муҳим қабул гардиданд, ки онҳо ба марҳалаи навбатии даври панҷуми гуфтушунидҳои байни тоҷикон таъсири амиқ расониданд. Марҳалаи дуҷуми даври панҷуми гуфтушунидҳо 26 январи соли 1996 дар шаҳри Ашқобод оғоз гардид. Дар ҳайати гурӯҳи кории ҳукумати тағйиротҳо ба амал омаданд. Вазири қорҳои хориҷӣ Талбақ Назаров ба ҷойи Маҳмадсаид Убайдуллоев ба сифати роҳбари гурӯҳ ширкат варзид. Дар ин марҳалаи гуфтушунид низ бо миёнаравии созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва қафолати давлатҳои узви ИДМ як қатор қарорҳои муҳим ба тасвиб расиданд, ки аз саҳми бузурги давлатҳои қафил дар баҳамонии тоҷикон дарак дода, торафт санаи баҳамонӣ ва сулҳу суботро дар кишвар наздик карданд.

Бояд тазаққур дод, ки гуфтушунидҳои миёни тоҷикон, ки бо ибтиқори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо миёнаравии созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва давлатҳои қафил минтақа, баҳусус давлатҳои узви ИДМ дар тӯли солҳои 1994 – 1997 сурат гирифта буданд, натиҷаи дилхоҳ ба бор оварданд. 27 – июни соли 1997 дар шаҳри Москва «Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» ба имзо расид. Ҷанги хонумонсӯзи шаҳрвандӣ, ки ҷони даҳҳо ҳазор одамонро ба гирдоби фано кашида буд, хотима ёфт.

Умуман, таҳлили таърихнигории адабиёти марбут ба сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиклол аз афзалияти ҳамкорӣҳои фароҳу домангустурда бо кишварҳои узви ИДМ, хоса бо Федератсияи Россия ва ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравии Осиёи Марказӣ шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Доклад Генерального секретаря ООН о положении в Таджикистане. 22 марта 1996 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/070/91/img/N9607091.pdf?OpenElement> (дата обращения: 20.10.2020).
2. Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств. [Электронный ресурс]. URL: [https://documents-dds-](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/070/91/img/N9607091.pdf?OpenElement)

- ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/021/82/img/N9602182.pdf?OpenElement (дата обращения: 20.10.2020).
3. Общие вопросы // Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств.
  4. Общие положения. Положение о Коллективных силах по поддержанию мира в Содружестве Независимых Государств. [Электронный ресурс]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/021/82/img/N9602182.pdf?OpenElement> (дата обращения: 12.10.2020).
  5. Постконфликтное построение мира // Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств.
  6. Предотвращение конфликтов // Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств.
  7. Приложение II. Решение о продлении срока пребывания Коллективных миротворческих сил в Республике Таджикистан. Москва, 19 января 1996 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/021/82/img/N9602182.pdf?OpenElement> (дата обращения: 17.10.2020).
  8. Рахматуллаев Э. Роль Организации Объединенных Наций в урегулировании межтаджикского конфликта: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Рахматуллаев Эркин. – М., -2002. – С.12.
  9. Решение о сроке пребывания, составе и задачах Коллективных миротворческих сил в Республике Таджикистан [Электронный ресурс]. URL.: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/194/82/pdf/N9419482.pdf?OpenElement> (дата обращения: 15.10.2020)
  10. Решение о формировании Коллективных миротворческих сил и начале их функционирования [Электронный ресурс]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/573/38/img/N9357338.pdf?OpenElement>
  11. Сайфуллоева З.Х. Роль международных организаций и стран содружества в укреплении мира в Таджикистане (из опыта Таджикистана): автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / З.Х. Сайфуллоева. – Душанбе, 2007. – С.14.
  12. Соглашение о Коллективных миротворческих силах и совместных мерах по их материально-техническому обеспечению от 24 сентября 1993 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/573/38/img/N9357338.pdf?OpenElement> (дата обращения: 20.10.2020).
  13. Содружества Независимых Государств [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. Дата обращения: 28.10.2020 г.
  14. Урегулирование вооруженных конфликтов // Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств.
  15. Учредительный договор о создании Фонда помощи Республики Таджикистан. Москва, 15 апреля 1994 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/044/01/pdf/N9404401.pdf?OpenElement>

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/194/82/pdf/N9419482.pdf?OpenElement (дата обращения: 15.10.2020)

16. Шарафиева О.Х. Гражданская война в Таджикистане. 1990-1997 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / О.Х. Шарафиева. – Томск, 2010. – С.102.

ДАВЛАТҲОИ УЗВИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ (ИДМ) КАФИЛИ БАҲАМОӢ ВА ВАҲДАТИ ТОЧИКОН

Дар мақола масоили нақши давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) дар раванди баҳамӣ ва ваҳдати тоҷикон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар он муаллифон, баҳусус нақши сулҳофаринии ин ниҳод, таъсиси “Нерӯҳои дастачамбӣи сулҳофар”, ки бояд дар ҷаҳор самти асосӣ: а) бо мақсади устувор намудани сулҳу субот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба эътидол даровардани вазъият дар марзи Тоҷикистону Афғонистон; б) ба вучуд овардани шароите, ки гуфтугӯи ҷонибҳои манфиатдорро дар самти танзими низои сиёсӣ имконпазир мегардонид; в) дастрас намудан, хифз кардан ва таксим намудани кӯмакҳои башардӯстона; г) ташкили шароити боамн барои баргардонидани гурезаҳо ва муҳофизати инфрасохтори ҷомеа фаъолият менамуданд, баррасӣ намуда, аз ҷумла қайд менамоянд, ки нақши ИДМ баҳри ба даст омадани сулҳу субот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле арзишманд ва бузург аст. Маҳз тавассути талошҳои пайгириҳои давлатҳои кафили минтақа, ба хоҳири ба даст омадани сулҳу субот дар Тоҷикистон 8 даври музокирот миёни тоҷикон анҷом пазируфт ва билоҳира сулҳи деринтизор пойдор гардид.

Калидвожаҳо: *Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), Созмони Милали Муттаҳид (СММ), Нерӯҳои дастачамбӣи сулҳофар, Федератсияи Россия, нақши сулҳофаринӣ, истиқлолияти давлатӣ, раванди гуфтушуниди байни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ.*

ГОСУДАРСТВА-УЧАСТНИКИ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ (СНГ) ГАРАНТ ЕДИНСТВА И СОЛИДАРНОСТИ ТАДЖИКОВ

В статье исследуется роль государств-участников Содружества Независимых Государств (СНГ) в процессе примирения и единства таджиков. В нем авторы рассматривают миротворческую роль этого института, создание «Коллективных миротворческих сил», которые были сосредоточены на четырех основных направлениях, такие как: а) с целью стабилизации мира и стабильности в Таджикистане, стабилизировать ситуацию на Таджикско – Афганской границе; б) создание условий, позволяющих диалогу сторон по разрешению политического конфликта; в) доступ, защита и распределение гуманитарной помощи; г) создание безопасных условий для возвращения беженцев и защита общественной инфраструктуры. Автор в частности отмечает, что роль СНГ в достижении мира и стабильности в Таджикистане очень велика. Именно благодаря последовательным усилиям государств-гарантов региона, во имя мира и стабильности в Таджики-

стане было проведено 8 раундов переговоров между таджиками и, наконец, был установлен долгожданный мир.

Ключевые слова: *Содружество Независимых Государств (СНГ), Организация Объединенных Наций (ООН), Коллективные миротворческие силы, Российская Федерация, роль миростроительства, государственная независимость, переговорный процесс между таджиками, мир и национальное согласие.*

MEMBER STATES OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (CIS) GUARANTOR OF THE UNITY AND SOLIDARITY OF TAJIKS

The article examines the role of the member states of the Commonwealth of Independent States (CIS) in the process of reconciliation and unity of Tajiks. In it, the authors examine the peacekeeping role of this institution, the creation of the "Collective Peacekeeping Forces", which were focused on four main areas, such as: a) with the aim of stabilizing peace and stability in Tajikistan, to stabilize the situation on the Tajik - Afghan border; b) creation of conditions allowing dialogue between the parties to resolve the political conflict; c) access, protection and distribution of humanitarian aid; d) creating safe conditions for the return of refugees and protecting public infrastructure. In particular, the author notes that the role of the CIS in achieving peace and stability in Tajikistan is very great. It is thanks to the consistent efforts of the guarantor states of the region, in the name of peace and stability, in Tajikistan, 8 rounds of negotiations were held between Tajiks and, finally, the long-awaited peace was established.

Key words: Commonwealth of Independent States (CIS), United Nations Organization (UN), Collective Peacekeeping Forces, Russian Federation, role of peacebuilding, state independence, negotiation process between Tajiks, peace and national accord.

Сведения об авторах: Розиков Ф. - заведующий кафедрой «Зарубежной регионоведение» факультета «Международные отношения» ТНУ. Телефон: 918685636; E-mail: Fr_tj@mail.ru

Гаффорзода Ф. – соискатель кафедры «Зарубежного регионоведение» факультета «Международные отношения» ТНУ.

Information about the authors: Rozikov F. - Head of the Department of Foreign Regional Studies, Faculty of International Relations, TNU. Phone: 918685636; E-mail: Fr_tj@mail.ru

Gafforzoda F. - Applicant for the Department of Foreign Regional Studies, Faculty of International Relations, TNU.

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ В АНТИНАРКОТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

АКРАМОВ М. И.,

Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша

Проблема незаконного оборота наркотиков в таджикско-российских отношениях уходит своими корнями в исторический период присоединения Средней Азии к России [1]. Исторические события, связанные с опиумными войнами Британии в Китае, свидетельствуют об очевидной связи геополитических процессов середины XIX века и проникновения наркотиков в регион Туркестана и вглубь Российской империи.

В своих докладных записках Туркестанскому генерал-губернатору К.П. Кауфману чиновник по особым поручениям П. Григорьев сообщал о проблеме потребления наркотических средств гашиша и опиума местным населением Туркестана, контрабанды этого зелья племенами дунган из соседнего Китая и опасности проникновения его на территорию Российской империи [2, 68].

С установлением Советской власти и образованием СССР, проблема потребления наркотиков стала решаться самыми радикальными мерами. Предписанием Совнаркома от 31 июля 1918 года были приняты нормативные акты «О борьбе со спекуляцией кокаина» и «О торговле опиумом». 24 апреля 1924 года Совнарком Туркестанской АССР постановляет государственную монополию на опий, а 6 ноября СНК РСФСР принимает постановление «О мерах регулирования торговли наркотическими веществами. Создание 30 декабря 1922 года единого союзного государства побудило к проведению единой антинаркотической политики в сфере контроля за наркотиками и противодействия преступлениям, связанным с ними. В связи с этим 27 октября 1934 года постановлением ЦИК и СНК СССР был принят закон «О запрещении посевов опийного мака и индийской конопли на всей территории Союза ССР, запрет был наложен на культивирование вышеперечисленных растений, кроме тех объёмов, которые использовались исключительно в медицинских целях и научных исследованиях. Правоохранительным органам удалось в значительной мере снизить уровень преступлений связанных с наркотиками почти на всей территории СССР. Справедливо отметить, что отдельные моменты данного криминального проявления всё же имели место-такowymi являлись дикорастущие плантации каннабиса в южных степях Казахстана, Чуйской долине, а в отдалённых горных районах Таджикской ССР в традиционной медицине использовались высушенные головки мака. Были также за-

фиксированы плантации дикорастущего мака в Украинской ССР и кустов коки в республиках Закавказья – в частности в районах Абхазии Грузинской ССР. Но наркотики в этот период не имели коммерческого характера, и в совокупности с мерами уголовного и профилактического характера не имели большого спроса. Достаточно отметить, что в СССР на момент 1980-х годов, процентное соотношение наркопреступлений от общего числа составлял 1% [1]. Ситуация с незаконным оборотом наркотиков стала ухудшаться в период противостояния СССР в Афганистане, где коалиция государств во главе с США развязали крупномасштабную войну против ограниченного контингента советских войск и демократического режима в правительства Бабрака Кармаля.

В 1980-х годах в Центральной Америке была развязана гражданская война между социалистическим Сандинистским правительством Даниэля Ортеги против никарагуанских Контрас, которых поддерживало правительство США. Через свои спецслужбы американцы реализовывали свой план финансирования вооружённой борьбы Контрас «наркотики в обмен на оружие». Вооружённые отряды боевиков бывшего диктатора Самосы выращивали плантации коки, перерабатывали в тайных лабораториях в кокаин и через частные авиакомпании перебрасывали в США [3]. По такому же принципу США стали стимулировать посевы опийного мака в Афганистане. Поставки оружия для афганских моджахедов шли через Пакистан. Обратные контейнеры с наркотиками шли в США и страны Запада. Даже на сегодняшний день более 60% афганского героина идёт на рынки США и 30% на рынки Европы [4]. В результате борьбы между мировыми державами, на стыке геополитического разлома, в которую был втянут Афганистан, образовался мощный центр по производству наркотиков, рассадник экстремизма исламского фундаментализма и терроризма. Уже в начале 1990-х годов, Афганистан стал лидером по производству опиума. Обогнав страны «Золотого треугольника»- Мьянмы, Лаоса, Камбоджи и государства «Андской группы»- Колумбии, Боливии, Перу, производство наркотиков в Афганистане достигло более 90% от мирового объёма [5].

В декабре 1991 года с упразднением СССР распалась единая система охраны государственной границы. Ослабла охрана внешних границ новых суверенных государств, в то время внутренние границы между постсоветскими республиками оставались прозрачными. Это побудило международные наркосиндикаты налаживать новые маршруты транспортировки наркотиков и поиск рынков сбыта наркотического зелья на территории постсоветского пространства. Разразившаяся в 1992 году гражданская война в Таджикистане ещё более усугубило ситуацию, при которой царил политический хаос, вакуум власти и неспособность противостоять вызовам, угрожавшим целостности и стабильности общества. Разгул терроризма, религиозный экстремизм, рост преступных проявлений, в том числе не-

законного оборота оружием, незаконной миграцией, контрабанды наркотиков из Афганистана вооружёнными формированиями противоборствующих сторон угрожали расширением вглубь центрально-азиатского региона и далее в пределы Российской Федерации. В этих сложных условиях в сентябре 1992 года на базе Краснознаменного Средне-Азиатского Пограничного Округа (КСАПО) КГБ СССР была создана Группа Пограничных войск Российской Федерации в Республике Таджикистан [1].

Двадцать пятого мая 1993 года было подписано «Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о сотрудничестве по пограничным вопросам», в результате которого охрана границы Таджикистана с Китаем и Афганистаном официально делегирована Пограничным войскам Российской Федерации.

В 1998 году Группа пограничных войск была преобразована в Пограничную группу Федеральной Пограничной Службы Российской Федерации в Республике Таджикистан. Одновременно началась передача границы в ведение Пограничной службы Таджикистана [5].

13 июля 2005 года завершился вывод российских пограничников ограниченный контингент оставался в статусе иностранных советников [5].

За годы нахождения российской пограничной группы в Таджикистане (с 1992 по 2005 гг.) на таджикско-афганской границе произошли более 530 боестолкновений и 1600 попыток прорыва. В боях погиб 161 российский пограничник, 362 были ранены. Военнослужащие уничтожили около 3000 боевиков и наркоконтрабандистов, еще столько же были задержаны, изъяли свыше 30 тонн наркотических веществ, в том числе 11,4 тонны героина [7, 37].

По мере становления вооружённых сил и правоохранительных органов, поступательно решая проблемы установления гражданского мира, Республика Таджикистан устанавливала всё более тесное сотрудничество в лице своих силовых структур с компетентными органами Российской Федерации в деле борьбы с контрабандой наркотиков из Афганистана и его незаконного оборота в обоих государствах. Необходимо отметить, что сотрудничество Республики Таджикистан в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков устанавливалось как в двухстороннем, так и в многостороннем формате [9].

Не исключая участия в региональных программах под эгидой западных спонсоров и ООН, Таджикистан всегда оставался в поле зрения Российской Федерации, которая рассматривала Таджикистан и Центральную Азию сферой своих жизненных интересов. По причине своих внутриполитических и экономических проблем, на начальном этапе дезинтеграции постсоветского пространства, Россия не могла в полной мере участвовать в институциональном развитии Таджикистана, дав возможность западным странам инвестировать средства в развитие антинаркотической структуры и тем самым лоббировать свои интересы. Примером тому явля-

ется выработка стратегии борьбы с незаконным оборотом наркотиков в Центральной Азии «КАДАП» (1999), охраны государственной границы Таджикистана с Афганистаном под эгидой Евросоюза по программе «БОМКА» (2003-), «ЦАРИКЦ» и другие [5].

Однако с момента образования СНГ, Российская Федерация вела тесную работу с Республикой Таджикистан по линии Совета министров обороны и Совета министров внутренних дел и других профильных органов Содружества по борьбе с проникновением наркотических средств из Афганистана на территорию постсоветских республик. В республике Таджикистан расквартирована российская 201-я мотострелковая дивизия, которой в 2004 году был придан статус военной базы. С 15 мая 2002 года вооружённые силы обеих государств вошли в Организацию договора о коллективной безопасности (ОДКБ) и совместно обеспечивали региональную безопасность на территории государств участниц. Одной из задач ОДКБ являлось перекрытие каналов поставки наркотиков из Афганистана-лидера по производству наркотического зелья, имеющую протяжённую границу с государствами Содружества [6,247]. Начиная с 2003 года российскими и таджикскими силовыми структурами, а также другими членами ОДКБ ежегодно проводились комплексные мероприятия по перекрытию контрабанды наркотиков «Канал», в результате которых в значительной мере повысился потенциал противодействия незаконному обороту наркотиков. Только с 2001-2007 года благодаря совместным действиям правоохранительных органов и силовых структур Республики Таджикистан и Российской Федерации было задержано 40 тонн наркотиков, из них 25 тонн составил героина. Это количество героина могло бы сделать наркозависимыми порядка 50 миллионов людей [7, 26].

С созданием в 1999 году Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан, сотрудничество Республики Таджикистан в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков вышло на новый уровень. Агентство получило широкие полномочия как органа ответственного за государственную политику в сфере контроля за законным оборотом наркотиков, противодействия их незаконному обороту, координации деятельности государственных органов в борьбе с наркотиками и их пагубными последствиями. Кроме того Агентство, как главный координатор антинаркотической политики в Республике Таджикистан, стало планомерно осуществлять международное сотрудничество с компетентными органами Российской Федерации [5].

Шестнадцатого ноября 2004 года Агентством по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан, 18 июня 2007 года Министерством внутренних дел Республики Таджикистан были подписаны типовые соглашения с Федеральной службой контроля за наркотиками Российской Федерации о сотрудничестве в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и злоупотреблением ими.

Это положило начало более эффективной работе профильных организаций в борьбе с международной преступностью в сфере наркотраффика. «В рамках, взятых на себя обязательств компетентные органы Российской Федерации в режиме реального времени представляли информацию соответствующим органам Таджикистана о задержании граждан Республики Таджикистан на территории РФ за преступления, связанные с наркотиками. В целях исполнения статьи 12 Конвенции ООН по борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 года по запросу компетентных органов осуществлялось взаимодействие по проверке данных граждан, направлялись предварительные уведомления об экспорте прекурсоров находящихся под международным контролем, а также обеспечивался регулярный обмен аналитическими данными о наркоситуации в Республике Таджикистан и Российской Федерации» [9].

В целях усиления противодействия незаконному обороту наркотиков в Республике Таджикистан и Российской Федерации в рамках ОДКБ 23 июня 2005 года, был создан Координационный совет руководителей компетентных органов по противодействию незаконному обороту наркотиков (КСОПН) государств-членов Организации. Цель данной организации заключалась в координации совместных действий по выявлению и перекрытию маршрутов поставок наркотиков из Афганистана транзитом через Таджикистан в сопредельные государства СНГ. О результатах совместных превентивных мер по проникновению наркотиков через таджикско-афганскую границу свидетельствуют экспертные оценки о процентном соотношении количества вывозимого опиума и героина из Афганистана различным маршрутам: основное количество экспорта опиума идет через Иран-83 % (71 %-96 %). Экспорт морфина с героином распределяется следующим образом: Пакистан – 41 % (28 % - 51 %); Иран – 39% (32 % - 44 %) и через страны Центральной Азии – 19 % (8 % - 25 %). Афганские опиаты, поступающие в Среднюю Азию, в основном, предназначаются для сбыта в Российской Федерации [8].

Начиная с 5 октября 2012 года, началась новая веха антинаркотического сотрудничества между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией. Визит президента России-В.В. Путина во главе российской делегации в Республику Таджикистан ознаменовался подписанием основополагающего соглашения между антинаркотическими ведомствами двух стран- Федеральной службой контроля за наркотиками Российской Федерации и Агентством по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан. Из двух проектов дальнейшего развития антинаркотической системы Таджикистана, подготовленной США и Россией, было отдано предпочтение последней. Таким образом, вектор международного сотрудничества Республики Таджикистан в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков изменился в сторону сближения со своим стратегическим союзником-Россией, сохраняя при этом конструктивные

отношения с западными странами, выступающими ранее основными донорами в институциональном строительстве антинаркотической системы Республики Таджикистан. В основу договора между Федеральной службой контроля за наркотиками РФ и Агентством по контролю за наркотиками РТ «Об оказании помощи АКН РТ в сфере противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров» легла всеобъемлющая материально-техническая и финансовая помощь со стороны Российской Федерации таджикским наркополицейским. В рамках разработанной программы помощи были предоставлены Агентству по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан средства связи, транспортные средства, специальное досмотровое оборудование, оргтехника, проведены тренинги российских коллег из ФСКН по обучению использования специальной техникой и оборудованием сотрудников Агентства. В целях повышения профессионализма и приобретения необходимых навыков на базе учебных центров российского антинаркотического ведомства для таджикских наркополицейских были организованы специальные тренинги по детекции контейнеров, методов обнаружения тайников на транспортных средствах и других методов сокрытия наркотических веществ. Также были проведены мероприятия по обмену опытом по внедрению организационных, правовых и технических методов борьбы с незаконным оборотом наркотиков. Начиная с 2012 года на постоянной основе проходят обучение в Сибирском юридическом институте ФСКН Российской Федерации в городе Красноярске слушатели и курсанты АКН по специальности «Юриспруденция». Только в 2012-2013 гг. ФСКН РФ в ходе реализации программы оказало Агентству по контролю за наркотиками при Президенте РТ материально-техническую помощь в размере 5 410 800 долларов США [9].

В 2014 и последующих годах было выделено со стороны российских компетентных структур ещё 3 миллиона 400 тысяч долларов, 1млн из которых был направлен на социальную поддержку для стимулирования сотрудников Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан [10].

Таким образом, сотрудничество Республики Таджикистан и Российской Федерации в борьбе с незаконным оборотом наркотиков успешно развивается и предполагает в перспективе ещё более глубокое взаимодействие в лице своих компетентных органов с целью совместного противостояния одной из самых опасных вызовов современности – распространению и глобализации преступной деятельности, связанной с наркотиками и их смертоносными последствиями во всём мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов. Пограничному управлению ФСБ России в Таджикистане исполняется 12 лет,-Народная газета № 41 (13.10.2004).
2. Григорьев П. Туземцы и кокнар (к вопросу о восприятии жителям края приготовления и продажи наркотических веществ) // Туркестанские ведомости. 1880. N 27,- С. 106 - 107.
3. Джалилов К.К. Незаконные операции с наркотическими средствами в условиях Таджикистана//Джунбиш. №11-12июнь 1998.; О некоторых аспектах наркобизнеса//Народная газета № 2 от14 января2004.
4. Камолов С. Граница (к истории становления границы Республики Таджикистан) .- Душанбе, 2007. – 188с.
5. Назаров Р.У. Некоторые проблемы борьбы с наркотиками//Обзор наркоситуации Агентства по контролю за наркотиками при Президенте РТ.2007.; Истоки наркоторговли Таджикистане//Бизнес и политика.№ 5 от 31 января 2008.
6. Назриев Д., Саттаров И. Республика Таджикистан: история независимости. Год 1992-й (хроника событий). Том 2. –Душанбе, 2005, 732с.; Республика Таджикистан: история независимости. Год 1993-й (хроника событий). Том 3. Душанбе, 2005.-864с.
7. Обзор Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан.-2009. – 57с.
8. Интернет- ресурсы <http://www/gumer/info/bibliotekbuku/Histori/zelich/04/ph>.
9. Зелинченко А.Л. Аналитический обзор наркоситуации в зоне действия Международного антинаркотического Проекта ООН «Ошский узел»,Бишкек.-1999.-56с. Зелинченко А.Л. История афганской наркоэкспансии1990-х. Монография.
10. <https://dushanbe.mid.ru/sotrudnicestvo-v-antinarkoticeskoj-sfere>
11. <https://www.fergananews.com/articles/10307>Устаревший контроль. Кто защитит таджикско-афганскую границу.28.11.2018 14:15 msk, Нурулло Курбонов. Афганистан границы политика Россия Таджикистан терроризм
12. <https://wiselawyer.ru/poleznoe/49733-istochniki-rasprostraneniya-narkotikov-rossijskoj-imperii-istoriya-voprosa>. Калачёв Б. Ф. Российская империя против наркотиков.

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ В АНТИНАРКОТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

В данной статье проведено научное исследование становления сотрудничества Республики Таджикистан с Российской Федерацией в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков. Раскрыты исторические предпосылки роста преступлений, связанных с наркотиками и меры по искоренению наркотизма органами Советской власти. Анализ исторических фактов периода Советской власти показал эффективность работы правоохранительных органов по искоренению наркопреступности почти на всей территории бывшего СССР.

С распадом в 1991 году СССР произошли дезинтеграционные процессы, которые негативно отразились на централизованной системе борьбы с преступлениями, в том числе преступлений связанных с наркотиками. Распад единой системы охраны государственной границы привёл к увеличению потока контрабанды наркотиков из Афганистана.

Учитывая возникшие угрозы распространения незаконного оборота наркотиков, а так же проникновения через территорию Республики Таджикистан экстремистских и террористических группировок, Республика Таджикистан и

Российская Федерация приняла меры по консолидации усилий своих компетентных органов, как в формате двусторонних отношений, так и в рамках интеграционных группировок, таких как ОДКБ. Таким образом, благодаря своевременному принятию решения о совместной борьбе мировой проблемой наркотиков Республика Таджикистан и Российская Федерация сумела оградить от пагубных последствий своих граждан и людей по всему миру.

Ключевые слова: *исследования, незаконный оборот наркотиков, пограничные войска, антинаркотическая политика, региональное сотрудничество, национальная безопасность, организация Договора о коллективной безопасности, контрабанда наркотических средств, терроризм, экстремизм, правоохранительные органы, незаконный оборот наркотиков.*

ҲАМКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ ДАР СОҲАИ МУБОРИЗА БО МАВОДИ МУҲАДДИР

Дар мақола таҳқиқоти илмӣ рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир гузаронида шудааст. Заминаҳои таърихӣ афзоиши ҷиноятҳои марбут ба маводи муҳаддир ва ҷораҳои решақан кардани нашъамандӣ дар мақомоти Шӯравӣ ошкор карда шудаанд. Таҳлили далелҳои таърихӣ давраи Ҳокимияти Шӯравӣ самаранокии қори мақомоти ҳифзи ҳуқуқро оид ба решақан кардани ҷинояти марбут ба маводи муҳаддир тақрибан дар тамоми қаламрави собиқ ИҶШС нишон дод.

Бо ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ дар соли 1991 равандҳои парокандагӣ ба амал омаданд, ки ба системаи мутамаркази мубориза бо ҷиноятҳо, аз ҷумла ҷиноятҳои марбут ба маводи муҳаддир таъсири манфӣ расониданд. Пошхӯрии системаи ягонаи марзбонии давлатӣ боиси афзоиши интиқоли қочоқи маводи муҳаддир аз Афғонистон шуд. Бо назардошти таҳдидҳои пайдошавандаи паҳншавии ғайриқонунии маводи муҳаддир, инчунин вуруди гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ тавассути қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ҷиҳати муттаҳид сохтани кӯшишҳои мақомоти салоҳиятдори худ чи дар шакли муносибатҳои дучониба ва чи дар доираи гурӯҳҳои интегратсионӣ (ОДКБ) ҷораҳо андешиданд. Ҳамин тариқ, ба шарофати саривақтӣ қабул кардани қарор дар бораи муборизаи муштарак дар мушкилоти ҷаҳонӣ нашъамандӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия тавонистанд шаҳрвандон ва мардуми худро дар саросари ҷаҳон аз оқибатҳои зараровар муҳофизат кунанд.

Калидвожаҳо: *тадқиқот, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, кӯшунҳои сарҳадӣ, сиёсати зидди маводи муҳаддир, ҳамкориҳои минтақавӣ, амнияти миллӣ, ташикли Паймони амнияти дастаҷамъӣ, қочоқи маводи муҳаддир, терроризм, экстремизм, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир.*

COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH

THE RUSSIAN FEDERATION IN THE ANTIDRUG SPHERE

This article explores the problem of the formation of cooperation between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation in the field of combating drug trafficking. The historical prerequisites for the growth of drug-related crimes and measures to eradicate drug addiction in the Soviet authorities are revealed. An analysis of the historical facts of the period of Soviet power has shown the effectiveness of the work of law enforcement agencies to eradicate drug-related crime in almost the entire territory of the former USSR. With the collapse of the USSR in 1991, disintegration processes took place, which negatively affected the centralized system of combating crimes, including drug-related crimes. The collapse of the unified state border guard system led to an increase in the flow of drug smuggling from Afghanistan.

Taking into account the emerging threats of the spread of illegal drug trafficking, as well as penetration of extremist and terrorist groups through the territory of the Republic of Tajikistan, the Republic of Tajikistan and the Russian Federation took measures to consolidate the efforts of their competent authorities, both in the format of bilateral relations and within the framework of integration groups, such as CSTO. Thus, thanks to the timely adoption of a decision on a joint fight in the world drug problem, the Republic of Tajikistan and the Russian Federation were able to protect their citizens and people around the world from the harmful consequences.

Key words: *research, drug trafficking, border troops, anti-drug policy, regional cooperation, national security, the organization of the Collective Security Treaty, drug smuggling, terrorism, extremism, law enforcement agencies, drug trafficking.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Акрамов Муртазо Иномович-ходими илмӣи шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.Тел: (+992) 907-144365. E-mail: akramov.murtazo@mail.ru

Information about the author: Akramov Murtazo Inomovich- scientific assistant of the A.Donish Institute of History, archeology and of ethnography under National Academy of sciences of Tajikistan. Tel:(+992) 907-144365. E-mail: akramov.murtazo@mail.ru

**ТАЪРИХНИГОРӢ ВА МАЪХАЗШИНОСӢ-ИСТОРИОГРАФИЯ И
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ-HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDY**

УДК-9 (55)

**БОЗТОБИ ТАЪРИХИ БА ҲУКУМАТ РАСИДАНИ НАМОЯНДАГОНИ
ДУДМОНИ СОСОНИ ТО СУҚУТИ ДАВЛАТИ ОНҲО ДАР МАНОБЕИ
ТАЪРИХИИ САДАҲОИ IX-XI**

ХАМЗА КАМОЛ,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Сосониён дар тӯли ҳукуматашон шукуҳи даврони Ҳахоманишиёнро эҳё карда, худро вориси подшоҳони Ҳахоманишӣ медонистанд. Сосон марде аз хонадони начибзодагон бо зане ба номи Динаг аз хонадоне, ки онҳоро Бозарангиён мегуфтанд ва дар сарчашмаҳои исломӣ бо номи Ромбихишт ёд мешавад, издивоҷ кард. Сосон сарпарастии маъбади Аноҳити шаҳри Истаҳр (Шероз)-ро ба уҳда дошт [6,535]. Писари ӯ Бобак пас аз даргузашти падар ба ҷои ӯ нишаст ва бо духтари амири он маҳал издивоҷ карда, баъди чанд муддат ҳукуматро аз дасти ӯ гирифт.

Бобакро муаррихин поягузори ин силсила медонанд. Бобак барои писараш Ардашер мақоми раиси қалъаи Доробгардро гирифт. Бино ба иттилои Табарӣ насаби Ардашери Бобакон бо дувоздаҳ восита ба Каймануш – намояндаи хонадони Кайёнӣ аз ин қарор мерасад: Ардашер писари Бобак писари Маликхайр писари Сосони Кучак писари Бобак писари Сосон писари Бобак писари Меҳрмас писари Сосон писари Баҳманшоҳ писари Исфандиёр писари Буштосп писари Кайвачӣ писари Каймануш [6,534-535]. Аммо Гардезӣ бо ихтисор насаби Ардашери Бобаконро то ба Исфандиёр – паҳлавони Кайёнӣ мепайвандад: Ардашер ал-ҷомеъ ибни Бобак ибни Шоҳсосон ибни Беҳофарид ибни Зарора ибни Сосон ибни Баҳман ибни Исфандиёр [4,6.48]. Масъудӣ дар баёни насаби Ардашери Бобакон силсилаи зикрнамудаи Табариро то Буштосб бидуни тағйир баён карда, аммо ба ҷойи писари Кайвачӣ писари Беҳросб менависад ва мегӯяд, ки: «хилоф надорад, ки Ардашер аз аъқоби Манучеҳр буд» [5, 238].

Берунӣ бошад дар баёни насаби Ардашери Бобакон ибни Зарораро ибни Меҳрмиш гуфтааст: «Ӯ писари Бобакшоҳ ибни Сосон, ибни Бобак ибни Сосон ибни Беҳофарид ибни Меҳрмиш ибни Сосони Бузург писари Баҳман ибни Исфандиёр аст» [3,141] ва ӯро мулаққаб ба Гирдоваранда зикр кардааст «зеро кишвари Эронро ба як ҷо гирд овард» [3,141]. Аммо тавзеҳи Гардезӣ аз вожаи «ал-ҷомеъ» ин аст, ки Ардашер «ҳама доноёни Порсро чамъ кард ва фармуд, то китобҳои муғон, ки зоеъ шуда буд, чамъ кунанд» [4,6.48]. Саолибӣ ин суханонро тақвият дода менависад: «Ардашер фармон дод нусхаҳои китобҳои динӣ, пизишкӣ ва ситорашиносиро, ки

Искандар бархе аз онҳоро сӯхта ва бештари онро ба Рум бурда буд, ба даст оранд ва онҳоро насӯзанд ва нишонагузориву хоно кунанд» [2, 248].

Ардашер дар ҳудуди соли 212 мелодӣ чанд тан аз шоҳони Порсро мағлубу ҳалок карда, дар сар савдои шоҳаншоҳӣ мепарварид. Бобак аз ин андешаи писараш огоҳ буд ва бо номае ба Ардавони панҷум, охири подшоҳи Ашконӣ муроҷиат кард, ки мансаби шоҳии Гучихарро ба фарзанди калониаш Шопур вогузорад. Ардашон ҷавоб дод, ки Бобакро чун саркашу ёғӣ меҳисобад ва ҳокимиятро ба ӯ намедиҳад. Пас аз муддате Бобак вафот кард ва Шопур ба ҷои ӯ нишаст. Миёни бародарон Шопур ва Ардашер ихтилоф афтод, аммо ба тариқи ногаҳонӣ Шопур вафот кард ва Ардашер бо марги Шопур ҳукуматро ба даст гирифта, бо шоҳи Ашконӣ ба муҳолифат пардохт. Тайи муборизаҳо оҳиста-оҳиста шаҳрҳои Эрон ба итоаташ мебаромаданд ва дар соли 224 Ардавони панҷум дар набарде дар саҳрои Хурмузгон кушта шуд [6, 537] ва дар соли 226 Тайсафун¹ (дар назди дарёи Дачла) пойтахти Ашконӣ ба дасти Ардашери Бобакон афтод. Дар яке аз тасвирҳои болои санги Нақши Рустам воқеъ дар Шероз Ардашери Бобаконро дар ҳоле мебинем, ки бар асп савор аст, тоҷ ва ё фарри эзидиро, ки нишонаи подшоҳист, аз Аҳурамаздо дарёфт мекунад. Дар ҳамин тасвирсанг Балаш ва Ардавони Ашконӣ дар ниҳояти хорӣ ба зери пой аспи Ардашер афтадаанд.

Табарӣ хабар медиҳад, ки Ардашери Бобакон пас аз тасхири Ҷабалу Озарбойҷон, Арманияву Мавсил ва Суристон «оҳанги Абаршаҳру (Нишопур) Марв кард ва аз он ҷо сӯйи Балху Хоразм рафт... Он гоҳ аз Марв сӯйи Форс рафт ва дар шаҳри Гӯр мақар гирифт ва фиристодагони шоҳи Кушон ва шоҳи Турон ва шоҳи Мукрон ба итоат пеши вай омаданд» [6, 538].

Аз рӯзгори қадим сарзамини Эрон ба ҷаҳор испаҳбуд қисмат мешуд, ки нахустини он испаҳбуди Хуросон буд. Дар зимн Масъудӣ менависад, ки Ардашер «ҷаҳор испаҳбуде ниҳод: яке ба Хуросон, дувум ба мағриб, савум ба вилоёти ҷануб ва ҷаҳорум ба вилоёти шимол ва ин ҷаҳор испаҳбуд мудирони умури мулк буданд, ки ҳар кадом тадбири як қисмати мамлакатро ба уҳда доштанд ва фармонравои як ҷаҳоруми он буданд ва ҳар як аз инон марзбоне дошт, ки ҷонишини испаҳбуд буд» [5, 240]. Дар «Таърихи Гардезӣ» ва «Шоҳнома»-и Саолибӣ омадааст, ки Ардашери Бобакон Хуросонро ҷаҳор бахш кард ва ҳар якеро марзбоне гумошт. Гардезӣ онро аз қарори зайл меорад: Яке марзбони Марви Шоҳҷон, дувумӣ Балху Тахористон, сеюм Ҷирот, Пушанг ва Бодғиз ва ҷаҳорум марзбони Мовароуннаҳр [4, б.48]. Аммо Саолибӣ онро бо андаке тафовут зикр мекунад: яке марзбони ду Марв (Марви Шоҳичаҳон ва Марврӯд), Толиқон ва Ҷузҷон, дувумӣ марзбони Ҷирот ва Бушанҷ, Бусту Систон, сеюмӣ марзбони Балху Табаристон ва ҷаҳорумӣ марзбони Фарорӯд (Мовароуннаҳр) [2, 249].

¹ Табарӣ Таҳсабун гуфтааст: Таъриху-р-русули ва-л-мулк. Китоби 1. С.538.

Ардашер андак замоне пеш аз марг Шопурро, ки ба қавли Масъудӣ Ардашер «ӯро аз ҳама фарзандони худ бурдбортар ва донотару далертар ва коромадтар медонист» [5, 242], ба тахти подшоҳӣ шинонд ва бо дасти худ тоҷи шоҳиро ба сари ӯ ниҳода, «бештар дар оташкадаҳо ба ҳоли зуҳду хилват бо Худо ба сар бурд» [5, 242] ва дар соли 240 вафот кард. Табарӣ дар сифоти ӯ менависад, ки «писандидаравиш ва пирӯз буд ва ҳаргиз сипоҳи вай нашикаст ва парчами ӯ вонамонд. Вилоятҳо падид овард ва шаҳрҳо бунёд кард ва ободии бисёр кард. Ва муддати подшоҳии вай аз вақте ки Ардашонро бикӯшт, то вақте ки бимурд, чаҳордаҳ сол буд» [6, 538-539].

Модари Шопури аввал аз хонадони Ашконӣ буд [6, 540]. Шопури аввал ободихоӣ бисёре карда, аз ҷумла шаҳри Шопур дар наздикии Козируни Форс ва Чунди Шопур ё Гунди Шопур байни Шуштар ва Дазфули Хузистон ва Нишопур дар Хуросонро ба ин подшоҳ мансуб донистаанд. Бино ба гуфтаи таърихшинони арманӣ Шопур писари худ Мехронро ба ҳукумати Гурҷистон баргумошт ва вай дар он ҷо силсилаи подшоҳони Хусравиро бунёд гузошт.

Гардезӣ зикр мекунад, ки Шопур «қасди Қастантиния кард ва аҳли он ноҳият бо вай сулҳ карданд. Ва китобҳо, ки Искандар ба Рум бурд ва тарҷума кард, он ҳама китобҳоро Қастантини малик ҷамъ кард ва ба наздики Шопур фиристод бар вачҳи ҳадия» [4, б.48-49].

Дар замони подшоҳии ӯ Монӣ даъвои пайғамбарӣ намуд [6, 545] ва мазҳаби навро поя гузошт. «Шопур қасди Монӣ кард ва Монӣ аз Эрон бигреҳт ва сӯи Чину Мочин бирафт ва он ҷо табаъа ёфт ва даъвати ошкоро кард» [4, б.49].

«Тоziён,-менависад Саолибӣ,-Шопурро барои диловарии бемонанд ва лашкарҳои фаровон, ки дошт, «Собуру-л-чунуд» ном доданд» [2, 250].

Шопур соли 272 вафот кард ва писараш Ҳурмузи аввал ба тахт нишаст. Табарӣ менависад, ки Ҳурмузро Ҷасур лақаб доданд [6, 545].

Дар сифоти Ҳурмуз Саолибӣ менигорад, ки рои устувору андешаи дуруст дар баробари саҳтиҳои рӯзгор надошт ва «рӯзгор низ ба ӯ муҳлат надода буд, ки ба марзи пухтагиву бурдборӣ бирасад» [2, 255].

Ҳурмуз Мониро ба дарбор даъват карда, мавриди ҳимояти худ қарор дод. Подшоҳии ӯ дер напояд ва бино ба хабари Масъудӣ «муддати подшоҳияш як сол ва ба қавле бисту ду моҳ буд» [5, 244] ва дар соли 273 вафот кард. Ҳурмуз бародаре бо номи Баҳром дошт, ки пас аз даргузашти ӯ ба тахт нишаст. Дар ҳисоли Баҳром Табарӣ зикр мекунад, ки «сирати неқӯ дошт ва дар кори подшоҳию тадбири умури қасон бар равиши падарон буд» [6, 547].

Ривоят аст, ки Монӣ Баҳромро ба дини хеш мехонад ва «Баҳром кори вайро биёмӯзид ва ӯро даъватгари Шайтон ёфт» [6, 547], бинобар ин фармон дод, то Мониро ба қатл расонанд ва ба пӯсташ коҳ андохта, бар

дарвозае аз дарвозаҳои Гунди Шопур овезон карданд, ки аз он ҳангом ба баъд он маҳал ба дарвозаи Монӣ маъруф аст [6, 547; 2, 257; 4, б.49].

Баҳром соли 276 вафот кард. Муддати подшоҳии ӯро Табарӣ се сол се моҳ се рӯз гуфтааст [6, 548].

Пас аз Баҳроми аввал писараш Баҳроми дуюм ба тахт нишаст. Дар мавзее бо номи Нақши Рустам, ки дар шимоли шаҳри Шероз аст, дар паҳлӯи сурати тоҷгузории Ардашери аввал санги хурдтаре аз он дида мешавад, ки ба фармони Баҳроми дуюм канда шудааст ва шоҳро пиёда дар миёни хонаводааш нишон медиҳад. Баҳроми дуюм дар кӯҳи Шопур нақшро дорад, ки ҳикоятгари ғалабаи ӯ бар душман аст. Вай соли 276 ба тахт нишаст ва дар соли 293 вафот кард. «Дар бораи муддати подшоҳии ӯ, менависад Табарӣ, -ихтилоф кардаанд: баъзеҳо гуфтаанд муддати подшоҳии вай ҳаҷдаҳ сол буд ва баъзеҳо онро ҳафдаҳ сол гуфтаанд» [6, 548].

Бино ба ахбори Масъудӣ Баҳроми дувум аз оғози подшоҳияш ба шикору тафреҳ пардохт ва ба кори кишвар наандешид «ва дар умури рабият нангарист ва хоссонун хидматгорон ва атрофиёни хешро тӯлҳо дод, дар натиҷа амлок рӯ ба харобӣ ниҳод ва аз ободкунандагон тӯлӣ шуд, ки дар амлоки аҳли нуфуз иқомат гирифтанд ва ҷуз дар амлоки тӯл ободӣ намонд ва вазирон ба риюяти хоссонии подшоҳ молиёт аз эшон мутолиба накарданд, ки умури мамлакат ба вайронӣ рафт» [5, 246]. Ба қавли ҳамин муаллиф баъд аз он ки мубадон Баҳромро аз ин вазъи нигаронкунанда, ки душманони кишвар бо чашми тамаъ ба он нигоҳ мекарданд, огоҳ намуданд, ӯ вазирону дабирону девондоронро даъват кард ва дастур дод, то «амлокро аз хоссонун атрофиён бигирифтанд ва ба соҳибонашон пас доданд, ки ...ободиҳо оғоз карданд... ва шоҳ пайваста муроқибати умурро ба уҳда гирифт» [5, 247-248].

Баъд аз Баҳроми дуюм Баҳроми сеюм, ки фармонравои Систон буд, ба тахт нишаст. Насабномаи ӯро Табарӣ чунин меорад: ӯ писари Баҳром писари Баҳром писари Хурмуз писари Шопур писари Ардашер буд [6, 548]. Аммо муҳаққиқи эронӣ Абдулазими Ризоӣ бидуни зикри марҷае ӯро писари Хурмузди аввал меҳисобад, ки ҳамагӣ чаҳор моҳ подшоҳӣ карда, дар ҳамон соли 293 фавтида аст [1, 31]. Саолибӣ менависад, ки «ҳанӯз чаҳор моҳ аз подшоҳияш нагузашта буд, ки хирмани чавониаш дарав шуд» [2, 260], аммо Табарӣ муддати подшоҳии ӯро чаҳор сол гуфтааст [6, 548].

Пас аз Баҳроми сеюм Нарсӣ ба салтанат расид. Табарӣ ва Саолибӣ ӯро писари Баҳроми дуюм ва бародари Баҳроми сеюм зикр кардааст [6, 548; 2, 261]. Аммо Абдулазими Ризоӣ ӯро писари Шопури аввал доништа аст, ки то соли 303 подшоҳӣ кард [1, 31].

Нарсӣ тобистонро дар Истаҳр мегузаронд ва дар зимистон дар Мадоин мемонд. «Ба оташгоҳ намерафт ва чун дар ин бора аз ӯ пурсиданд, гуфт: бандагии Худованд маро аз бандагии оташ боздоштааст» [2, 261].

Баъд аз Нарсӣ писараш Хурмузди дуюм ба ҷои падар нишаст. Дар ин замон Эрон ба сабаби шикаст аз румиён нотавон шуда буд. Ӯ подшоҳи

додгустар ва ободгар буд. Дар тавсифи ӯ Табарӣ менависад: «Гадбири умур бо мулоимат кард ва бо раъият мунсиф буд ва дар беҳбуди мустамадон ва ободонии вилоят ва адолат бо раъият бикӯшид» [6, 549].

Хурмузди дуюм дар соли 310 ҳангоми ҷанг бо аъроби Баҳрайн, ки ба марзҳои Эрон таъовуз карда буданд, кушта шуд. Дар миёни шоҳони Сосонӣ Хурмузди дуюм ягона подшоҳ буд, ки бар сиккаҳои сурати шоҳ, ки дар зебӣ шухрат дошт, нақш шудааст. Муддати салтанати ӯ 7 сол аст. Пас аз кушта шудани Хурмузди дуюм Озарнарсӣ ё Озарнарс, ки марди хунхор ва ситамгар буд, дар соли 310 ба тахт нишаст. Ба ҳамин сабаби хислати бадаш дар сола, ки ба тахт нишаст, кушта шуд. Ӯ фарзанд надошт ва бародараш Хурмузд низ пас аз 13 соли ҳабс фирор карда, ба Рум паноҳ бурд. Ба ҳангоми кушта шудани Хурмузди дуюм занаш обистан буд ва мубади мубадон эълон кард, ки фарзанди ӯ писар аст. Ва бузургони дарбор дастур доданд то тоҷи шоҳиро дар хонаи хоби малика ниғаҳ доранд ва ҳанӯз кӯдаке, ки таваллуд нашуда буд, подшоҳ шинохта шуд. Ин ҳамон Шопури дуюм подшоҳи бузурги силсилаи Сосонист, ки ба тайиди Саолибӣ «нахустин ва вопасин подшоҳест, ки дар шиками модар шоҳ шуд ва ҳамаи рӯзгораш аз зодан то мурдан ба подшоҳӣ гузашт» [2, 263].

Дар манобеи таърихӣ ба ӯ лақаби Кабир додаанд ва ӯро Шопури Зулактоф низ гуфтаанд [6, 549; 2, 263; 4, б.50]. Дар тавзеҳи вожаи «зулактоф» Гардезӣ менигорад: «Чун Шопур шонздаҳсола шуд, сипоҳ ҷамъ кард ва рӯй ба диёри араб ниҳод ва бисёр мардумро аз араб бикӯшт, то дасти тозиёнро аз мардум ҳалӣ кард ва охир расм овард, ки ҳар ҷой, ки аз арабон касеро биёвардандӣ, бифармудӣ то шонаи ӯ сӯроҳ кардандӣ ва ҳалқа андар вай афкандандӣ ва бад-ин сабаб ӯро Зулактоф лақаб кардандӣ» [4, б.50].

Ба ҳангоми кӯдакии Шопур модараш ҳамроҳи бузургони кишвар подшоҳӣ мекард ва Шопур баъд аз 16-солагӣ расман ба кори салтанат пардохта, аъроби Баҳрайнро, ки падарашро кушта буданд, сарқӯб карда, аз хоки Эрон ба дур андохт. Дар замони ӯ эронӣён ба пирӯзиҳои зиёде ноил шуданд, аз ҷумла сарзаминҳои аз дастрафташонро аз румӣён дубора гирифтанд. Шопур ҳафтод сол подшоҳӣ кард ва дар соли 379 аз ҷаҳон ҷашм пӯшид.

Пас аз даргузашти Шопури дуюм Ардашер, ки ба қавли Табарӣ ва Саолибӣ бародари ӯ буд, ба тахт нишаст, ки хориҷ аз мантиқ аст [6, 555]. Зеро ин муаррихин дар асарҳои худ гуфтаанд, ки ба ҳангоми марг Хурмузд писаре надошт ва Шопур ҳанӯз дар батни модар буд [2, 262]. Донишманди эронӣ Абдулазими Ризоӣ Ардашерро бародарзани Шопури дуюм, ки пири ҳафтодсола буд, ном бурда аст [1, 40].

Ардашер подшоҳи беирода ва заиф буд, ки пас аз ҷаҳор соли подшоҳӣ ӯро аз тахти подшоҳӣ барканор карданд [6, 556].

Пас аз Ардашер Шопури сеюм писари Шопури дуюм дар соли 382 ба тахт нишаст. «Чун Шопур бар тахти салтанат нишаст, кори Эрон мунҳат ба ҳалал буд. Вай ба ҳар ҷой лашкар кашид ва ҳарбҳо карду бисёр касро аз

душманони Эроншаҳр бикишт ва мардум аз омадани лашкару ранҷи душманон биёромиданд... ва мардумони Эроншаҳр андар ҳама рӯзгори ӯ андар эманӣ буд» [4, б.51]. Дар мавриди чигунагии марги Шопури сеюм навиштаанд, ки вай дар зери хаймае нишаста, машғули истироҳат буд, ки ногаҳон тӯфони шадиде бар пой шуда, хаймаро фурӯ афканд ва дар асари зарбае, ки аз сутуни хайма ба сараш ворид шуд, соли 388 ба ҳалокат расид [2, 272].

Пас аз марги Шопури сеюм бародараш Баҳроми чаҳорум бар тахти шоҳӣ нишаст. Табарӣ, Саолибӣ ва Гардезӣ менависанд, ки пеш аз ба подшоҳӣ расидан, ӯ марзбони Кирмон буд. «Чун ба подшоҳӣ расид, мустақари хеш ба Кирмон сохт... Ва ҳамеша даст ба самоъу шароб машғул будӣ... ва дӯст доштӣ суҳбат кардан бо занон» [4, б.51]. Ӯ дар шӯрише, ки соли 399 аз сӯи сипоҳиёнаш бар зидди ӯ сар зад, кушта шуд ва муддати подшоҳияш ёздаҳ сол буд [6, 556; 2, 273].

Соли 399 Яздигурди аввал писари Шопури сеюм ба тахт нишаст. Дар сарчашмаҳои паҳлавӣ ном ва лақаби ӯро Яздикурди Базахкор қайд кардаанд. Ин лақабро ба ӯ мубадони зартуштӣ барои тавачҷуҳ доштани ӯ ба масеҳиён додаанд. Дар сарчашмаҳои масеҳӣ ба хотири ин аз ӯ бо неқӣ ёд мешавад ва ӯро шоҳи масеҳиён мехонданд, вале дар сарчашмаҳои эронӣ ва арабӣ аз Яздигурд чун марди носипос, бадгумон ва фиребанда ёд мекунаанд. Табарӣ ӯро Яздигурди Бадкор зикр карда, менависад: «Яздигурд марди хашину сангдил буд ва уюби фаровон дошт ва бузургтар айби вай он буд, ки хушёрӣю адаб ва ақсоми донишро, ки омӯхта буд ва дар он маҳорат ёфта буд, он ҷо ки набояд, ба кор мебард» [6, 556]. Саолибӣ менависад: «Дастӣ ситам ва бедод гушуд, бегуноҳонро тарсонд ва нерумандонро хор, нотавагонро аз беҳу бун барканд ва хунҷо реҳт ва нишонаҳои додгариро аз миён бурд ва порсиёнро сарафканда кард» [2, 274]. Дар зимн Гардезӣ мегӯяд: «Чун Яздчирд ба подшоҳӣ бинишаст, он русуми падарон ва аслофи хеш барандохт... ва ситамҳо кард бар аҳли подшоҳии хеш... ва бар раъият бедод кард ва молҳое, ки доштанд, ҳама биситуд ва ҳама аҳли мамлақати хешро дарвеш гардонид» [4, б.51].

Тибқи ривоёти эронӣ Яздигурд хангоми гузаштан аз дарёчаи Сӯ дар назди Нишобур бар асари осеби вориди аз лагади асп кушта шуд. «Чун Яздчирд ҳалок шуд, мардумон чунин гуфтанд, ки он асп фаришта буд, ки эзад таъоло ӯро бифиристонд, то Яздчирдро бикишт ва халқро аз вай бираҳонид» [4, б.52]. Вале баъзе муҳаққиқон марги вайро бар асари як сӯиқасд дар соли 420 медонанд [1, 44].

Чун Яздигурд бимурд, гурӯҳе аз бузургону сарони давлат ба сабаби рафтори бади Яздигурд ба мувофиқа расиданд, ки касе аз хонадони ӯро ба подшоҳӣ барнадоранд [6, 563; 2, 279]. Аммо Писари Яздигурд - Шопур, ки волии Арманистон буд, барои ба даст овардани тахту тоҷ кӯшиш кард, вале кӯшишҳои ӯ ба ҷое нарасид ва ӯ кушта мегардад. Писари дигари Яздигурд Баҳром ба сабаби он ки падар арабонро ба парастории ӯ баргу-

зида буд, ба қавли Табарӣ «русуми ачам наёмӯхта ва равиши арабон дорад ва хӯйи вай чун хӯйи онҳост, ки миёни арабон бузург шудааст» [6, 563-564] низ аз тахт маҳрум гардид. Бинобар ин шахсе бо номи Хусравро, ки аз хонадони Ардашери Бобакон буд, ба тахт нишонданд. Вале дере нагузашта Баҳроми панҷум ё Баҳроми Гӯр-писари Яздигурд, ки бистсола буд, бар ӯ ғалаба карда, тахти шоҳиро ба даст овард. Баҳроми панҷум, ки ободгар буд, аз подшоҳони маҳбуи Сосонист. Коҳҳои бисёр бино кард, оташкадаҳо сохт ва аз пайрави содиқи дини зардуштӣ буд, ки масеҳиён дар даврони ӯ вазъи мусоид надоштанд. Гардезӣ менигорад, ки «чун ба подшоҳӣ биншаст, бо мардумон муомилатҳо неку кард... ва расмҳои бад, ки падараш ниҳода буд, бардошт ва аввал коре он кард, ки ҳафтсола хироч бахшид» [4, б.52] ва дар васфи ин подшоҳ мегӯяд, ки «Баҳроми Гӯр ба ҳар забон сухан гуфтӣ. Ба вақти чавгонзадан паҳлавӣ гуфтӣ ва андар ҳарбгоҳ туркӣ гуфтӣ ва андар маҷлис бо омма дарӣ гуфтӣ ва бо мубадону аҳли илм порсӣ гуфтӣ... ва чун хашм гирифтӣ, тозӣ гуфтӣ» [4, б.53].

Табарӣ ривоят мекунад, ки Баҳром пас аз ба тахт нишастан, саргарми шикору тафреҳ мегардад ва тадбири умури подшоҳиро ба бародари худ Нарсӣ вомегузорад. Бо истифода аз ин вазъият ҳоқони турк бо лашкари гароне ба сарзамини Эрон ҳучум мекунад. Барои ҷилавгирӣ аз куштори мардум ва харобии кишвар ашрофи дарбор гурӯҳеро ба назди ҳоқони турк мефиристанд, то эълон дорад, ки хирочгузори вай мешаванд. Аммо Баҳром «ногаҳон ба ҳоқон тохт ва вайро ба дасти хеш бикушт...Тоҷу сарпӯши ҳоқон ба дасти Баҳром афтод...Ва ӯ ҳадде муайян кард (миёни қаламрави Эрон ва ҳоқони турк) ва маноре бисохт (ки туркон аз он таҷовуз накунад ва ба Хуросон наёянд)...ва ба сипосдории фирӯзӣ, ки ба даст оварда буд, се сол хироч аз мардум бардошт» [6, 568, 569, 577].

Хуросону Мовароуннаҳро Баҳром ба қаламрави зери фармони худ ҳамроҳ карда, бародари хеш Нарсиро «вилояти Хуросон дод ва бигуфт, то он ҷо равад ва дар Балх мақар гирад ва ӯро ҳар чӣ боиста буд, дод» [6, 568].

Тибқи ахбори Саолибӣ Баҳроми Гӯр бисту се сол подшоҳӣ кард [2, 286]. Бино ба навиштаи «Шоҳнома» Баҳром дар соли 438 ё 439 ба марги табиӣ вафот кард, аммо аксари таърихнигорони аҳди ислом, аз ҷумла Табарӣ ва Саолибӣ ба ин назаранд, ки Баҳром ҳангоми шикори гӯрхар дар маҳалле дар байни Исфаҳону Шероз бо асп дар чоҳи дуртағ афтод ва барои ҳамеша нопадид гашт.

Пас аз марги Баҳроми Гӯр писараш Яздигурди дуюм бар тахти салтанат нишаст ва дар солҳои подшоҳии худ бо Ҳайтолиён дар шарқ, бо арманиҳо дар ғарб ҷангҳои зиёде кардааст. Бар хилофи таърихнигорони масеҳӣ таърихнигорони эронӣ ва араб ӯро подшоҳи меҳрубон ва некукор донистаанд. Дар рӯи сиккаҳои Яздигурд ибораи «Яздигурди бузурги худопараст» зарб шудааст. Ӯ ҳаҷдаҳ сол салтанат кард [2, 289; 4, б.53] ва соли 459 ҷаҳонро падруд гуфт.

Бино ба ахбори Саолибӣ Яздигурдро ду писаре бо номҳои Хурмуз ва Фирӯз буд ва «ҳар ду аз некнажодӣ ва хушрафторӣ ва ҳамагуна забардастиҳо баҳраи фаровон доштанд ва барои ин ки яке аз он ду андӯхгин нашавад, ҳеч якро ба ҷонишинии худ барнагузид ва гузиниширо ба бузургони давлат, сарон ва марзбонон вогузошт» [2, 289].

Тибқи ахбори Табарӣ писари хурдии Яздигурд – Хурмузд (сеюм) ба хангоми марги падар, ки ҳокими Систон буд, фурсатро ғанимат шуморида, тоҷу тахти подшоҳиро соҳиб шуд. Фирӯз писари калонии Яздигурди дуҷум аз вай фирор карда, ба диёри Ҳайтолиён рафт. Фирӯз, ки худро вориси тахту тоҷи медонист, аз шоҳи Ҳайтолиён имдод хост ва шоҳи Ҳайтоли сипоҳе ба кӯмаки Фирӯз фиристод ва ӯ ба Хурмузд, ки дар шаҳри Рай буд, ҳамлавар гардид [6, 572-573]. Дар ин набардҳо Хурмузд шикаст хӯрд ва бино бар ривояте дар соли 459 кушта гардид. Пас аз шикасти бародар Фирӯзи аввал ба тахт нишаст. Дар даврони подшоҳии вай Эрон гирифтори хушксолии бузурге гардид, ки ҳафт сол идома ёфт [6, 573; 4, б.53-54]. «Хӯрок камёб ва гарон шуд ва зиёну нестӣ ҳама ҷоро гирифт ва ранҷи гирифтори тавонфарсо гардид, паррандагон ва дадон (ҳайвони ваҳшӣ) мурданд ва гову гӯсфанд ва чорпоён нобуд шуданд. Балои азим ва растохези бузург рӯй дод» [2, 291].

Фирӯз бо кордонӣ ва маҳорат подшоҳӣ карда, барои мардум аз хориҷи Эрон ғалла ва хӯрока овард. Ин подшоҳ сарватмандонро маҷбур сохтааст, ки барои мардум кӯмакҳои лозимаро дарег надоранд. Дар даврони подшоҳии ӯ ба ёди боронҳое, ки пас аз хушксолӣ борид, чашне ба номи Обрезон ё Обрезгон ба ҳукми анъана даромад. «Ва ҷӯйҳои Марв ӯ бурид ва оби онро қисмат ниҳод ва шаҳри Форёб, қасабаи Гургону шаҳри Озарбойҷон ӯ бино кард» [4, б.54].

Фирӯз дар ҷанге бо шоҳи Ҳайтолиён Хушнавоз, ки дар соли 483 ё 484 иттифоқ афтада буд, дар биёбони бе обу гиёҳ роҳгум мезанад, ба муҳосира афтада, дар аснои ҷанг худаш ва ҷаҳор писару ҷаҳор бародари вай кушта мешаванд ва Ҳайтолиён бар ҳама Хуросон тасаллут меёбанд [6, 573].

Пас аз марги Фирӯз бузургон ва сарони Эрон писараш Балашро² ба шоҳӣ баргузиданд, аммо байни Балаш ва бародараш Қубод бар сари ҷонишинӣ ҷанг даргирифт, ки дар ин набард Балаш пирӯз шуд ва Қубод ба сӯи ҳокони турк паноҳ бурд.

Балаш бо Ҳайтолиён сулҳ баст ва тибқи ин сулҳ ӯ ба Ҳайтолиён муддати ду сол боҷи медод. Саолибӣ менависад, ки «Ба мардуми ҳар паҳнае фармуд, ки божи солоноро аз фаровардаҳо ва ҷомаҳо ва ҳар чи аз шаҳрҳои яшон ба даст меояд, бипардозанд ва баҳои онро ба ҷойи боҷу хироч ба шумор оваранд» [2, 294]. Кор то ҷое расида буд, ки Ҳайтолиён ба корҳои подшоҳӣ ва дохилии Эрон мувоҳила мекарданд.

² Балашро А. Ризой бародари Фирӯз гуфтааст: Таърихи даххазорсолаи Эрон. Ҷ.2. С.51.

Тибқи ахбори Саолибӣ Балаш бо марги табиӣ вафот мекунад: «Хоқон Қубодро бо се ҳазор савор равона кард, вале чун ба Нишопур расид, аз марги Балаш огоҳ шуд» [2, 296]. Аммо донишманди эронӣ А.Ризоӣ ба ин назар аст, ки Балаш пас аз 4 сол аз мақоми салтанат дур шуда, нобино гардид [1, 54]. Муддати подшоҳии ӯ солҳои 484-488 мебошад.

Қубод писари Фирӯз соли 488 бар маснади шоҳӣ нишаст. Қубод дар замони подшоҳии Балаш аз Эрон фирор карда, ба назди подшоҳи Ҳайтолиён Хушнавоз паноҳ бурд. Пас аз се сол сипоҳе дар ихтиёри вай қарор дода шуд, то ба Эрон ҳамлавар шуда, тахту тоҷро аз Балаш бигирад. Ин воқеа баъд аз он сурат гирифт, ки Балаш аз пардохтани боч саркашӣ карда буд.

Дар нахустин солҳои подшоҳии Қубод марди андешаманде бо номи Маздак писари Бомдод ба талқини дини монӣ, Зартушт ва ақидаҳои Афлотун дини тозае арза дошт, ки асоси он бар ислоҳоти иҷтимоӣ буд ва метавон онро камунизм ё маслаки иштироқӣ донист. Шиорашон ин буд: «Аз тавонгарон бибояд ситуд ва ба дарвешон бибояд дод, то ҳама рост гарданд» [4, б.54].

Бино ба иттилои Табарӣ Қубод ба ойини Маздак таваҷҷуҳ зоҳир мекунад: «Ва чун даҳ сол аз подшоҳии Қубод гузашт, мӯбадони мӯбад ва бузургони қавм ҳамсухан шуданд ва вайро аз подшоҳӣ бардоштанд ва ба зиндон карданд, ки пайрави марде бо номи Маздак ва ёрони вай шуда буд... Ва бародари вай, ки Қомосб ном дошт, ба ҷояш нишонданд» [6, 582]. Ба ривояти Табарӣ хоҳари Қубод ӯро ба тадбир аз зиндон халос мекунад ва ӯ ба ҷониби сарзамини Ҳайтолиён паноҳ мебарад ва бо кӯмаки онҳо дубора ба тахт менишинад [6, 583].

Соли 519 Қубод бар он шуд, ки барои худ ҷойнишинро муайян созад. Ӯ се писар дошт: Каюс, Жам ва Хусрав. Аз миёни ин се тан Каюс аз ҳама бузургтар буд ва аз ойини Маздак пайравӣ дошт. Жам писари дуҷум ва диловару паҳлавони Қубод, вале аз як ҷашм нобино буд ва ин нақс сабаб шуд, ки аз расидан ба салтанат маҳрум гардад. Ба назари Қубод писари сеюмаш Хусрав, ки модараш духтари яке аз бузургзодагони Нишобур ва аз ҳамаи хислатҳои хуби подшоҳӣ бархурдор буд, лоиктарин ба ҳисоб ме- рафт. Соли 531 Қубод бемор шуда, Хусравро валиаҳди худ эълон намуд ва пас аз муддате вафот кард [1, 59-60]. Табарӣ менависад, ки муддати подшоҳии Қубод бо подшоҳии бародараш Қомосб чихилу се сол буд [6, 583].

Чун Каюс низ худро вориси тахт меҳисобид, бинобар ин ба муҳолифат оғоз кард, вале мӯбади мӯбадон аз Хусрав ҷонибдорӣ намуд. Баъди ба тахт нишастани Хусрав Каюс ба дастури вай ба ҳалокат мерасад.

Табарӣ Хусравро бо номи Кисро ёд кардааст [6, 583]. Ин подшоҳи Сосонӣ бо номи Хусрави Анӯшервон (Анӯшервон-дорандаи равони ҷовид) маъруф аст ва то соли 579 подшоҳӣ кардааст.

Замони подшоҳии ӯ сароғози дурахшонтарин давраи фармонравоии хонадони Сосонӣ ба шумор меравад. Ободихои зиёде дар аҳди ӯ кардаанд.

Анӯшервон маздакиёнро аз миён бардошт, амволашонро миёни мустамандон тақсим кард ва ойини зардуштиро, ки дини порсиён буд, устувор намуд [6, 588, 589].

Дар даврони подшоҳии Хусрави Анӯшервон писараш Анӯшакзод ба мазҳаби Масеҳ гаравид ва зоҳиран ба ёрии масеҳиён сар ба шӯриш бардошт. Хусрав дар он хангом бемор буд, вале дар ҳамон ҳол шӯришро пахш карда, Анӯшакзодро дастгир ва кӯр кард ва бад-ин васила ўро аз салтанат маҳрум сохт.

Хусрави Анӯшервон ба эътибори кишваркушоӣ, сиёсат, тадбир ва ислохоте, ки дар қорҳои иҷтимоӣ, лашкар, ахлоқӣ ва фарҳангии шоханшоҳии Сосониён ба анҷом расонидааст, бузургтарин шоханшоҳи ин дудмон ба шумор меравад. Бо адолат ва додгустарияш дар таърих ӯ бо номи Анӯшервони одил машҳур аст. Анӯшервон вазири донишманде бо номи Бузургмеҳр дошт, ки аз доноӣ ва хирадмандиаш дostonҳои зиёде мавҷуд аст. Дар ҳисоли Анӯшервон Табарӣ чунин гуфтааст: «Анӯшервон пайваста музаффару фирӯз буд ва ҳама ақвом маҳобати вайро ба дил доштанд. Ва фиристодагонашон аз Турку Чин ва Хазару амсоли он ба дар вайро ҳозир буданд. Ва олимонро гиромӣ медошт» [6, 591].

Вале бояд донист, ки ин подшоҳ ба хангоми зарурат бо вучуди он ҳама адлу инсоф аз хунрезӣ ва куштор рӯйгардон набудааст. Масалан, ҳазор-ҳазор маздакиро дар як рӯз ба қатл расонид. Бино ба иттилои Саолибӣ ва Гардезӣ баъд аз қатли Маздак Хусрави Анӯшервон фармон дод ҳаштод ҳазор маздакиро дар миёни Қозар (деҳе дар наздикии Мадоин) ва Наҳравон (шаҳре дар чаҳорфарсаҳии Бағдод) дар як рӯз бикӯшанд [2, 304; 4, б.55].

Қаламрави зери фармони ӯ хеле густурда буд. Анӯшервон ба хунхоҳии ҷадди худ Фирӯз ба ҷониби давлати Ҳайтолиён лашкар кашид ва «подшоҳашонро бикӯшт ва хонадони вайро нобуд кард ва аз Балху моварои он бигузашт ва сипоҳи хешро ба Фарғона фуруд овард» [6, 591].

Муддати подшоҳии Анӯшервон чихилу ҳашт сол буд. Пайғамбари ислом Муҳаммад (р) андар рӯзгори ӯ (соли 570) ба дунё омад, ки мегуфт: «Ман ба рӯзгори подшоҳи додгар зода шудаам.³ Хостаи паёмбари ислом аз подшоҳи додгар ҳамон Анӯшервон буд» [2, 304].

Анӯшервон соли 579 вафот кард ва писараш Хурмузди чаҳорум бар тахт нишаст. Хурмузд дар ибтидо ваъда дод, ки аз равиши падар пайравӣ мекунад ва бо адлу додгустарӣ подшоҳӣ менамояд. Аммо дар қорҳои подшоҳӣ Хурмузд шеваи падарро ба қор набурд ва мардум аз ӯ бадбин шуданд. Дар зимн Табарӣ хабар медиҳад, ки Хурмузд марди макқору бадният буд ва «аз ҳолғони (бародари модар) турки хеш⁴ хӯй гирифта буд ва бузургонро хафиф дошт ва аз донишварону бузургон ва хонадонҳо сездеҳ ҳазор

³ Ин ҳадиси пайғамбар аст, ки аслаш чунин аст: Вулидту фи замани-л-малики-л-одили.

⁴ Модари Хурмузд духтари ҳокони бузург буд.

касу шашсад кас бикушт. Ва пайваста дар андешаи ҳамдилӣ бо сифлагон ва салоҳи кори эшон буд ва бисёр кас аз бузургонро ба зиндон кард ва аз кор бияндохт...» [6, 655].

Бо истифода аз ин вазъият ҳоқони турк ба ҷониби шоҳаншоҳии Сосониён лашкар кашид: «Шоба – подшоҳи бузурги туркон ба соли ёздаҳуми подшоҳии вай бо сесад ҳазор сипоҳ то Бодғису Ҳирот пеш омад. Ва шоҳи Рум бо ҳашсад ҳазор сипоҳ аз марзҳо даромад ва оҳанги ӯ дошт... ва тохтутозашон ҷунон шуд, ки диёри порсиёро «ғирболи пурсӯроҳ» номидаанд» [6, 655-656].

Хусрав бар зидди ҳоқони турк Бахроми Ҷушнас маъруф ба Ҷӯбинро бо дувоздаҳ ҳазор сипоҳ фиристод. Бахроми Ҷӯбин ҳоқони туркро ба ҳалокат расонида, писараш Пармударо на ба унвони асир, балки чун меҳмон гирифта, бо ғаниматҳои бисёре ба Тайсафун-пойтахт фиристод. Саолибӣ ривоят мекунад, ки Ҳангоме ки Баҳром ба дижи ҳоқон даромад, «бар ганҷинаҳои пур аз хоста ва колоҳои гаронбаҳо ва ҷангафзорҳои Афросиёб ва Арҷосп ва афсари Сиёвуш ва камарбанду гӯшвораҳои ӯ даст ёфт ва фармон дод, ки аз онҳо сиёҳабардорӣ (рӯйхат) кунанд. Он гоҳ ононро ...бар ҳазорон шугур бор кард ва ба пешгоҳи Ҳурмуз фиристод» [2, 325]. Баъдан Баҳромро ба дағалкорӣ ва дастбурд муттаҳам мекунад, ки «гӯшвораҳо ва мӯзаҳои гуҳарнишини Сиёвуш, ки сиёҳа (рӯйхат) будани онҳоро гувоҳӣ мекард, дар миёни армуғонҳо набуд... Ҳурмуз аз ин кор ҳаросон шуд ва фармон дод ба Баҳром нома нависанд ва аз ӯ бихоҳанд, ки гӯшвораҳо ва мӯзаҳоро бифиристад. Барои ӯ пунба ва ҷарху дӯки нахресӣ ва ҷомаи занона фиристод» [2, 325-326].

Аммо муҳаққиқи эронӣ А.Ризоӣ менависад, ки ихтилоф миёни Баҳром ва Ҳурмуз аз он оғоз мешавад, ки баъд аз ғалабаи Баҳром бар ҳоқони турк Ҳурмузд парешон шуд ва ӯро ба ҷанги румиён фиристод. Дар ин ҷанг румиён ғалаба карданд. Ҳурмузд, ки нисбат ба Бахроми Ҷӯбин кина ва ҳасад дошт, ба ҷои ирсали нирӯи иловагӣ, ба ӯ дӯк ва ҷомаи занона мефиристад ва ӯро мавриди сарзаниш қарор медиҳад [1, 76].

Сипоҳиён аз ин таҳқири шоҳ нисбат ба сарлашқари худ ҳашмгин мешаванд ва зидди ӯ шӯриш мебардоранд. Дар ин робита Табарӣ менависад: «...бузургону сарони қавм дар Мадоин қиём карданд ...ва Ҳурмузро аз подшоҳӣ бардоштанд ва мил ба ҷашмонаш кашиданд ва раҳо карданд аз он рӯ, ки куштани вайро ҳуш надоштанд» [6,657]. Аммо донишманди эронӣ А.Ризоӣ менависад, ки чун Ҳурмузд худро бо муҳолифати артиш ва мардум рӯ ба рӯ дид, фирор ихтиёр мекунад, вале тавассути яке аз ҳешовандонаш дар соли 590 ба қатл мерасад [1, 76].

Пас аз Ҳурмузд писараш Хусрави Парвиз ба тахт менишинад ва ба Бахроми Ҷӯбин нома навишта, ӯро ба дарбор даъват карда, вазифаи баланд ваъда дод, вале Бахроми Ҷӯбин қабул накард ва дархост намуд, ки худӣ Хусрави Парвиз ба назди ӯ биёяд ва аз ӯ узрҳои кунанд. Вале Хусрави Парвиз инро қабул накарда, ба тарафи Баҳром лашкар кашид. Дар ин ҷанг

Хусрав шикаст хӯрда, ба тарафи Рум фирор намуд. Подшоҳи Рум Мавриқ ўро хуш қабул кард, духтари хеш Марямро ба зании вай дода, ваъдаи кӯмак намуд. Парвиз дар ивази кӯмак ваъда дод, ки бочеро, ки падаронаш аз Рум мегирифтанд, нахоҳад гирифт [6, 661].

Баҳроми Чӯбин пас аз ғалаба воридаи Тайсафун гардида, ба тахти подшоҳӣ нишаст. Вале дере нагузашта Хусрав бо кӯмаки лашкари румиён воридаи Эрон гашт ва Баҳроми Чӯбинро шикаст дод. Ў ба тарафи ҳокони турк фирор кард. Бо кӯмаки Хусрави Парвиз Баҳроми Чӯбин ба қатл расид. Яке аз сабабҳои нокомии Баҳроми Чӯбин он буд, ки бештари бузургон ва фармондеҳони сипоҳ бо вай ҳамдил набуданд ва ин аз он сабаб буд, ки онҳо ақида доштанд, ки танҳо Сосониён лоиқ ҳастанд тахти подшоҳиро баъди Ҳахоманишиён дошта бошанд.

Пас аз Хусрави Анӯшервон Хусрави Парвиз номитарин подшоҳи Сосонӣ ба ҳисоб меравад. «Вай аз ҳама мулуки порсиён ба далерию тадбир ва дурандешӣ сар буд. Ва чунонки гӯянд: Ҳеч подшоҳе ба қудрату фирӯзӣ ва фароҳам овардани молу ганҷ ва ёрии бахт чун ӯ набуд, ба ҳамин ҷиҳат ўро Парвиз гуфтанд, ки ба маънии фирӯз аст» [6, 658]. Шукуҳу ҷалоли коҳҳо ва хазинаҳо, ки ҳеч як аз шоҳони Сосонӣ дорои чунин хазинаҳо набуданд, ишқи шоҳ ба ҳамсари масеҳӣ ва тавачҷуҳи бе ҳадди ӯ ба аспаш Шабдиз асоси дostonхоест, ки дар ин боб гуфта шудааст.

Пайғамбари ислом ба рӯзгори Хусрави Парвиз «берун омад ва даъвати ошкоро кард ва аз Макка ҳичрат кард ва ба Мадина омад... ва ба Парвиз нома кард ва ўро ба Худои аззу ҷал бихонд» [4, б.57].

Тибқи навиштаи таърихнигорон даврони салтанати Хусрави Парвиз ҳама дар ҷанг гузашт. Ҷангҳои ӯ на танҳо барои кишвараш аҳамият надошт, бали онро заиф карда буд. Ў ба як шахси мағрур, худписанд, ситамгор ва ҳақношинос табдил ёфта, ҳайсиату эътибораш дар назди мардум ва дарбор коҳида буд, ки ин ҳама шароитро барои шӯриш бар зидди ӯ фароҳам овард. Хусрав ба валиаҳдии худ яке аз фарзандони Ширин бо номи Мардоншоҳ ё Мардосшоҳро баргузид, вале Ширӯя писаре, ки Хусрав аз духтари қайсари Рум дошт, худро шоҳ эълон кард ва дастур дод Хусравро ба зиндон афкананд ва соли 628 ба қатл расонид.

Ширӯя дар таърих бо номи Қубод ё Қуводи дуюм маъруф аст. Яке аз корҳои муҳиме, ки Қубод анҷом дод, ин сулҳ бо Рум мебошад. Андозҳои бисёреро, ки дар замони падараш аз мардум ситонида мешуд, бекор намуда, зиндонӣро озод кард. Аммо ба зудӣ маълум мешавад, ки Ширӯя ин корҳои мавриди писандро на аз рӯи нексиратӣ, балки ба манзури қавӣ гаштани пояҳои қудрати худ карда будааст, зеро пас аз чанде ҳамаи бародарони худро, ки ҳабдаҳ нафар буданд [6, 701], ба ҳалокат мерасонад ва дере нагузашта худ низ дар асари бемории тоун (чума), ки дар Эрон авҷ гирифта буд, вафот мекунад. Муддати салтанати ӯ тибқи иттилои Табарӣ ҳашт моҳ буд [6, 702], аммо А. Ризой ба ин назар аст, ки муддати салтанати Қубод ду солу чанд моҳ ба тӯл анҷомид [1, 84].

Дар чаҳор соли фосилаи байни марги Хусрави Парвиз ва ба тахт нишастани Яздигурди сеюм, ки охириин подшоҳи Сосонӣ аст, наздик ба 12 подшоҳ, аз он чумла Ардашер (писари Кубод), Шахрбароз ё Фаррухонмоҳ Исфандиёр (аз хонадони шоҳӣ набуд), Пурон (духтари Хусрави Парвиз), Чушнаста (аз амакони дури Хусрави Парвиз), Озармидухт (духтари Хусрави Парвиз), Хусрав писари Меҳрчушнаст (аз бозмондагони Ардашер), Фирӯз (писари Меҳрчушнаст), Зозай (аз ашрофзодагони форс) ва ғайра [6, 702-706] бар тахти салтанат нишастаанд. Дар ин муддат шоҳон танҳо бозичаи дасти сардорон буданд. Тоҷ бар сар мениҳоданд ва баъди чанде кушта мегардиданд. Ҳангоме ки марде дар миён набуд, занонро ба тахт менишонданд.

Охириин подшоҳи Сосонӣ Яздигурди сеюм аст. Ӯ набераи Хусрави Парвиз буда, аз модари зангӣ зода шуда, ба таври гумном дар ҳудуди Истаҳри Порс зиндагӣ мекард. Бузургони Истаҳр ӯро ба подшоҳӣ бардоштанд ва дар оташқадае тоҷ бар сараш ниҳоданд ва он гоҳ ба ҷониби Тайсафун бо сарвари Рустами Фаррухзод лашкар кашида, Хусрави панҷумро, ки дар тахт менишаст ба ҳалокат расонида, Яздигурдро подшоҳ эълон карданд. Ҳангоме ки Яздигурди сеюм соли 632 ба тахт нишаст, нишонаҳои инқирози давлати Сосониён ба назар хувайдо гашта буданд. «Яздигурди ҷавон ҳангоме ба подшоҳӣ расид, ки аз давлати Сосониён ҷуз нимаҷоне намонда буд. Дилҳо пароканда, гурӯҳҳо пошида ва қорҳо носомон шуда буд» [2, 359].

Яздигурд шахси ҷавон ва бетаҷриба буд. Ба сабаби кушторҳое, ки ба дасти Кубод анҷом пазируфт, аз хонадони салтанатӣ касе ёфт намешуд, то битавонад ӯро дар ин даврон, ки арабҳо ба фикри густариши ислом афтода буданд ва Эрон низ мадди назари онон буд, ёрӣ кунад. Яздигурд пас аз ворид шудани лашкари араб ба хоки Эрон муддатҳои тӯлонӣ фирорӣ буд. Балозурӣ менависад, ки Яздигурд пас аз шикаст ба Исфаҳон гурехт ва баъд аз фатҳи араб дар Наҳованд ба Истаҳр омад. Пас аз гирифтани Истаҳр аз ҷониби арабҳо ба Дороб омад, аз он ҷо ба Кирмон ва аз Кирмон ба Систон ва аз он ҷо ба Марв рафт. Тибқи ривояте ба ҳангоми фирор шабе барои хуфтан ба осиебе даромад. Осиебон ӯро намешинохт. Ба хотири дасрас намудани ҷомаҳои зарин ва ҷавоҳироти ҳамроҳдошта, осиебон ӯро мекушад. Бино ба ривояти дигар саворони Моҳуй (марзбони Марв), ки дар ҷустуҷӯи Яздигурд буданд, ӯро дар он ҷо хуфта ёфта, мекушанд. Саолибӣ мегӯяд, ки ҷасади ин шахриёри бахтбаргаштаре ба рӯди Мурғоб андохтанд. Об ӯро ҳамебурд то ба ҷое, ки Заррег ном дошт. Ба шоҳаи дарахте гир кард. Ускуфи масеҳиёни ин шаҳр ҷасади ӯро аз об гирифт ва дар боғе дар Марв ба хок супорид. «Кушта шудани Яздигурд панде барои дигарон ва сароғозе барои таърих гардид ва бо марги ӯ подшоҳии порсиён ба поён омад» [2, 363].

Ин воқеа дар соли ҳаштуми хилофати Усмон, дар соли 31 ҳиҷрӣ, ки баробар ба 651-652 мелодӣ аст, иттифоқ афтод. Бо гузашти Яздигурд, ки

то охирин нафас барои наҷоти давлати хеш кӯшид, силсилаи Сосонӣ суқут кард. Ҳанӯз заргуштиёни Ҳиндустон ҳар сол 12 сентябр ба муносибати ба тахт нишастани ӯ соли нави худро ба номи вай оғоз мекунанд. Яздигурд ба ҳангоми ба тахт нишастан 15-сола буд ва дар ҷанги Наҳованд бо арабон бистучаҳор сол дошт ва соли 652, ки дар Марв кушта шуд, беш аз 34 сол умр надошт. Муаррих Масъудӣ фарзандони Яздигурдро ду писар бо номҳои Ҳиром ва Пирӯз ва се духтар бо номҳои Ардак, Шаҳрбону ва Мардованд менависад. Вале аз осори дигари таърихӣ маълум мешавад, ки Яздигурд аз се зан ҳафт писар ва панҷ духтар доштааст. Се тан аз духтарони вайро асир ба Мадина мебаранд, ки номи яке аз онҳо Шаҳрбону буд, ки ғуӣё ба ҳамсарии Ҳасан ибни Алӣ даромада аст.

Бино ба сарчашмаҳои ҷинӣ пас аз марги Яздигурд писари ӯ Пирӯз худро подшоҳи Эрон хонд ва Фағфури Чин ӯро ба расмият шинохт. Ӯ дар кӯҳҳои Тахористон, дар шарқи Балх дар канори дарёи Ҷайхун маскан гирифт, то лашкаре гирд оварад ва мамлакати аз дастрафтара дубора пас гирад. Ӯ аз Фағфури Чин мадад хост, вале Фағфур ба ӯ ёрмандӣ накард. Аммо подшоҳи Тахористон ба ӯ кӯмак намуд ва Пирӯзро чун шоҳи Эрон шинохт. Ба соли 661 милодӣ давлати Чин пас аз шикаст додани туркҳо кишваре бо номи Эрон ташкил дод ва подшоҳии онро ба Пирӯз супорид. Ин кишвар дар сарчашмаҳои ҷинӣ бо номи Тези Кик сабт шудааст ва ҷои он дақиқ маълум нест. Баъзе таърихнигорон онро дар интиҳои Систон ва гурӯҳе дар наздикии рӯди Ҷайхун пиндоштаанд. Пас аз ҳамлаи аъроб ба ин мантиқа Пирӯз ба Чин фирор кард. Фағфури Чин ба ӯ иҷозат дод то дар соли 684 оташкадае дар Ҷонг Гон бунёд намояд. Писари ӯ, ки Нарсӣ ном дошт, ба Тахористон рафта, муддате дар он ҷо монд ва барои бозпас гирифтани кишвари Эрон талошҳо кард, аммо саранҷом навмед шуда, ба дарбори Чин боз гашт. Бо ҳамин умеди дубора ба даст овардани салтанат аз ҷониби охирин намояндаи хонадони Сосонӣ бе натиҷа анҷомид.

АДАБИЁТ

1. Абдулазими Ризоӣ. Таърихи даҳазорсолаи Эрон. Ҷ.2. Чопи дуюм, Техрон,-1368.
2. Абӯмансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Саолибии Нишопурӣ. Таърихи ғурурус-сияр маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ. Тарҷума аз арабӣ ба форсӣ С. Рӯҳонӣ. Баргардон ба расмулхати тоҷикӣ Н.Зоҳидов. Душанбе: Бухоро, 2014,-444 с.
3. Абӯрайҳон Берунӣ. Осору-л-боқия. Таҳияи А. Девонақулов, М.Исо ва диг. Душанбе: Ирфон, 1990,-432 с.
4. Абӯсаъид Абулхай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ. Зайну-л-ахбор. Таҳия ва нашри электроник Алиризо Каёнӣ. Мунташиршуда дар торнамон www.TARIKHFA.COM.
5. Масъудӣ Абулҳасан Алӣ ибни Ҳусейн. Муруҷу-з-заҳаб. Ҷ.1. Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1357 ҳ.ш, -785 с.
6. Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ. Таъриху-р-русули ва-л-мулк. Китоби 1. Мутарҷим Абулқосими Поянда. Бо таҳрир ва тасҳеҳи Н. Амиршоҳӣ. Душанбе, 2014, -756 с.

БОЗТОБИ ТАЪРИХИ БА ҲУКУМАТ РАСИДАНИ НАМОЯНДАГОНИ ДУДМОНИ СОСОНИЙ ТО СУҚУТИ ДАВЛАТИ ОНҲО ДАР МАНОБЕИ ТАЪРИХИИ САДАҲОИ IX-XI

Дар ин мақола муаллиф дар асоси манобеи таърихӣ форсию арабии садаҳои IX-XI масоили дар ибтидои садаи III ба сари қудрат омадани Сосониён дар Эрон ва инчунин ҳукумати намояндагони ин дудмон дар қаламрави густурдае дар тӯли 436 сол (226-651)-ро баррасӣ менамояд. Поягузори шоҳаншоҳии Сосонӣ Ардашери Бобокон соли 224 дар набарди Хурмуздгон сипоҳи Ашкониёнро шикаст медиҳад, ки дар ин ҷо охири ҳокими Ашконӣ Ардавони панҷум кушта мешавад. Соли 226 Ардашери Бобокон пойтахти Ашкониён Тайсафунро ишғол мекунад. Ҳангоми ҳукумати писар ва вориси Ардашер, Шопури I (239-272) Сосониҳо сипоҳи румихоро шикаст медиҳанд, ки дар натиҷа сарзаминҳои густурдае ба қаламрави давлати онҳо ҳамроҳ мешавад. Пирӯзии Сосониҳо бар Рум мунҷар ба тақвияти ҳокимияти марказии шоҳаншоҳӣ мегардад. Шоҳаншоҳии Сосонӣ дар аҳди ҳукумати Шопури II (309-379) бештар тақвият ёфт. Дар замони ҳукумати Хусрави Анӯшервон (531-579) шоҳаншоҳии Сосонӣ ба авҷи қудрати худ мерасад. Ҷангҳои тӯлонӣ бо Византия дар солҳои 602-628 сабаби тахлияи манобеи молии шоҳаншоҳии Сосонӣ мегардад. Баъди қатли Хусрави Парвиз дар соли 628 дар тӯли чаҳор сол, то ба сари ҳокимият омадани Яздигурди III (632-651-52) 12 нафар аз намояндагони ин сулола иваз шуданд. Дар замони ҳукумати Яздигурди III шоҳаншоҳии Сосонӣ тавассути аъроб ғатҳ гардид.

Калидвожаҳо: *Ашкониён, Сосон, Ардашери Бобакон, Сосониён, Табарӣ, Берунӣ, Гардезӣ, Саолибӣ, Шопур, Нишопур, Марв, Эрон, Тӯрон, Хуросон, Масъудӣ, Балх, Тахористон, Ҳирот, Гунди Шопур, Монӣ, Истаҳр, Баҳроми Гӯр, Ҳайтолиён, Хушнавоз, Хусрави Анӯшервон, Хусрави Парвиз, Яздигурди сеюм.*

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ПРИХОДА К ВЛАСТИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ДИНАСТИИ САСАНИДОВ И РАСПАДА ИХ ГОСУДАРСТВА В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ IX-XI ВВ.

В данной статье автор на основе персидско-арабских исторических источников IX-XI вв. анализирует вопросы прихода Сасанидов к власти в Иране в начале III в., а также правления представителей этой династии на огромной территории в течение 436 лет (226-651). Основатель сасанидского шаханшахства Ардашер Бабакан в 224 г. в битве в Хурмуздгане разбил ашканидскую армию, в результате чего был убит последний правитель Ашканидов Артабан V. В 226 г. Ардашер Бабакан захватил столицу Ашканидов – Ктесифон. При сыне и приемнике Ардашера Шапуре I (239-272) Сасаниды разгромили римские войска, в результате чего к их государству были присоединены обширные территории. Победа Сасанидов над Римом привела к усилению центральной власти шаханшахства. Сасанидское шаханшахство значительно окрепло при Шапуре II (309-379). Наибольшего могущества Сасанидское шаханшахство достигает при Хусраве Анушерване (531-579). Длительная война с Византией в 602-628 годах привела к истощению

материальных ресурсов Сасанидского шаханшахства. Многократное увеличение налогов подорвали политическое могущество Сасанидов. В течение четырех лет после гибели Хусрава Парвиза в 628 г., т.е. до прихода в 632 г. к власти Йездигурда III (632-651-52), сменилось 12 сасанидских падишахов. При Йездигурде III Сасанидское шаханшахство было завоёвано арабами.

Ключевые слова: *Ашканиды, Сасан, Ардашер Бабакон, Сасаниды, Табари, Беруни, Гардези, Саолиби, Шапур, Нишапур, Мерв, Иран, Туран, Хорасан, Масъуди, Балх, Тахаристан, Гират, Гунди Шапур, Мани, Истахр, Бахрами Гур, Эфталиты, Хушнаваз, Хусрав Анушерван, Хусрав Парвиз, Йездигурд III.*

REFLECTION OF THE HISTORY OF THE ARRIVAL TO POWER OF THE REPRESENTATIVES OF THE SASANID DYNASTY AND THE DECAY OF THEIR STATE IN HISTORICAL SOURCES IX-XI CENTURIES

In this article, the author based on Persian-Arab historical sources of the IX-XI centuries analyzes the issues of the coming of the Sassanids coming to power in Iran at the beginning of the 3rd century, as well as the rule of representatives of this dynasty over a vast territory for 436 years (226-651). Ardasher Babakan, the founder of the Sassanid Kingdom defeated the Ashkanid army in 224 in the battle at Khurmuzgan, as a result of which the last ruler of the Ashkanids, Artaban V, was killed. In 226, Ardasher Babakan captured the Ashkanid capital, Ctesiphon. Under the son and successor of Ardasher Shapur I (239-272), the Sassanids defeated the Roman troops, as a result of which vast territories were annexed to their state. The Sassanid victory over Rome led to the strengthening of the central power of the kingdom. The Sassanid kingdom became significantly stronger under Shapur II (309-379). The Sassanid kingdom reached its greatest power under Khusraw Anushervan (531-579).

A long war with Byzantium in 602-628 led to the depletion of the material resources of the Sassanid Kingdom. Multiple tax increases undermined the political power of the Sassanids. Within four years after the death of Khusraw Parviz in 628, i.e. before Yazdigurd III (632-651-52) came to power in 632, 12 Sassanid kings were replaced. Under Yazdigurd III, the Sassanid Kingdom was conquered by the Arabs.

Key words: *Ashkanids, Sason, Ardasher Bobokon, Sassanids, Tabari, Beruni, Gardezi, Saolibi, Shapur, Nishopur, Marv, Iron, Turon, Khuroson, Mas'udi, Balkh, Takhoriston, Hirot, Gundi Shopur, Moni, Istakhr, Bahromi Gur, Eftalids, Khushnavoz, Khusrav Anushervon, Khusrav Parviz, Yazdigurd III.*

Сведения об авторе: Хамза Камол (Камолов Хамзахон Шарифович) – Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ, доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом древней, средневековой и новой истории. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: hamza_kamol@mail.ru

About the author: Hamza Kamol (Kamolov Hamzakhon Sharifovich) – A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ancient, Medieval and New History. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. E-mail: hamza_kamol@mail.ru

УДК-37 (575.3) 092

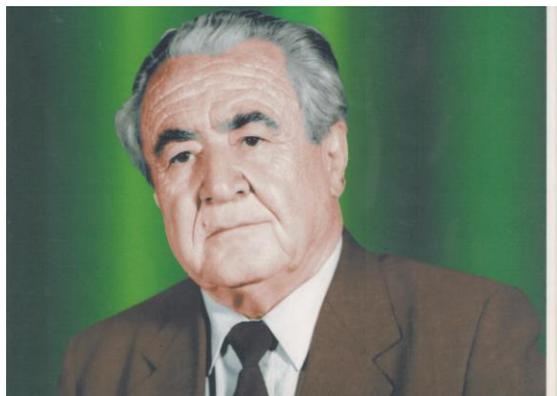
ОБЩЕПРИЗНАННЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ И НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА

(К 100-летию профессора Максуда ШУКУРОВА)

ПИРУМШОЕВ Х.,

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша

Сегодня, когда самобытная культура независимого Таджикистана, благодаря особой заботе Лидера нации, Президента республики уважаемого Эмомали Рахмона достигла невиданных высот, невольно возникает интерес к истокам ее возрождения и развития. В этом плане бесспорно определяющим ориентиром являются труды известного в республике и за её пределами, незабвенного историка, доктора исторических наук, профессора Максуда Рахматуллаевича ШУКУРОВА. Именно ему в 50 – 80-е годы прошлого столетия принадлежала пальма лидерства в исследовании культурного строительства в Советском Таджикистане. С уверенностью можно сказать, что этот статус и поныне сохраняется за ним.

Нельзя представить жизненный путь Максуда Шукурова, его сложение как известного ученого, создавшего свое направление в науке, без влияния тех сложных исторических реалии построения нового общества под названием социализм. Несмотря на разные диаметрально противоположные оценки после распада Советского Союза, все же нельзя не заметить, того судьбоносного явления, что народы, испытавшие на себе всю тяжесть колониальной зависимости от царской России, именно при советах обрели свою государственность и возродили свою самобытную культуру. Ярким примером тому послужило образование Таджикской Республики. Поэтому отделить сложение, развитие науки, культурные достижения, да и формирования национальной интеллигенции в целом, от построения социально экономических основ нового общества, культурной революции 20-30-х годов и бурное развитие всех отраслей народного хозяйства в 50-70-е годы прошлого века практически невозможно. Примечательно, что Максуд Шукуров являясь детищем того преобразовательного процесса и развития но-

вого общества сумел детально анализировать трудности переходного периода и культурных достижений Советского Таджикистана.

Будущий профессор истории Максуд Шукуров родился 30 мая 1920 года в труднодоступной в то время горной местности Фальгарской волости Самаркандского уезда, Самаркандской области Туркестанской АССР, в крестьянской семье. Уместно упомянуть, что Фальгарская волость после национально-территориального размежевания Средней Азии (1924) по воле необходимости неоднократно меняла свой административный статус. Она менялась в следующем порядке: в 1924-1928 гг. - Фальгарская волость в составе Пенджикентского вилайета Таджикской АССР; в 1928-1930 гг. - Фальгарская и Искандеровская волости Пенджикентского округа Таджикской ССР; в 1930 г. - образован Варзиминорский район Ходжентского округа Таджикской ССР; 1930-1933 гг. - Варзиминорский район Таджикской ССР; 1933 - переименован в Захматабадский район Таджикской ССР; а с 1955 г. - Айнинский район, Ленинабадской, ныне Согдийской области Республики Таджикистана.

По окончанию начальной школы, в которой показал своё пристрастие к учебе, родители с большой надеждой определили его для продолжения дальнейшей учебы в Пенджикентское педучилище, позже его перевели в Ура-Тюбинское педучилище, которое успешно окончил в 1938 г.

Учитывая проявленную активность в годы учебы, приобретения соответствующих знаний и природной организаторской способности, руководство Ленинабадского окружного отдела народного образования, считало необходимым назначить в то время еще юного выпускника педучилища директором средней школы в его родном Захматабадском районе.

Вскоре, тяга к углублению профессионального знания Максуда Шукурова привела в Ташкентский учительский институт (Таджикинпрос), по окончании которого в 1941 г. продолжил педагогическую работу.

Начало Великой Отечественной войны, не могла оставить ему время для раздумий и выбора. Теперь долг защиты Отечества от фашистской чумы для него, как и для многих других его сверстников, стала главной жизненной задачей. Как истинный патриот Максуд Шукуров требовал об отправки его на передовые рубежи фронта. Но получил твердый отказ, по той причине, что Таджикистан в то время, остро нуждался в административно-политических кадрах, и он не был отправлен на фронт.

В 1942 г. был определен на работу в качестве ответственного секретаря исполкома Пархарского районного Совета, а затем, избран заместителем председателя Матчинского районного Совета депутатов трудящихся. На этих ответственных постах он работал до окончания войны. Одновременно продолжал учебу на историческом факультете Сталинабадского государственного педагогического института им. Т.Г. Шевченко (ныне Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни). После успешного завершения учебы в 1946 г. некоторое время ра-

ботал референтом Управделами Совета Министров Таджикской ССР. В 1947 г. был назначен директором Сталинабадской средней школы-интерната № 10.

Трудолюбие молодого руководителя школы не могло быть не замечено первым ректором вновь образованного (в 1948 г.) Таджикского государственного университета, замечательным наставником, известным историком, профессором З.Ш. Раджабовым. В 1950-м году Максуд Шукуров по настоятельной просьбе ректора, совпадавшей с желанием его самого, был приглашен в университет на должность старшего лаборанта кафедры марксизма-ленинизма. Через год был назначен заведующим кабинетом данной кафедры. Благодаря своей постоянной тяге к знаниям за сравнительно короткий срок смог приобрести самостоятельные навыки научных изысканий. Не случайно, согласно рекомендации руководство университета был избран преподавателем кафедры истории историко-филологического факультета. Таким образом, для него открылись соответствующие условия и простор серьезно заняться научно-исследовательской работой. Вскоре его усилия в этом направлении дали желаемый результат.

В 1955 году на заседание Ученого (диссертационного) Совета исторического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова блестяще защитив кандидатскую диссертацию на тему «Развертывание культурной революции в Таджикской ССР в годы второй пятилетки (1933–1937 гг.)», молодой ученый официально и уверенно вступил на порог большой науки. Теперь должен был во всю мощь развернуть свою научную способность, чтобы доказать о своей высокой компетентности в выборе этой трудной и вместе с тем благородной профессии – историка. При этом, не отделяя его от педагогической работы. В 1955–1965 гг. в Таджикском государственном университете им. В.И.Ленина работал старшим преподавателем, доцентом. С 1966 по 1986 год руководил кафедрой истории СССР данного престижного в республике ВУЗа.

Несмотря на чрезмерную занятость педагогической работы, и руководством кафедрой, Максуд Шукуров неустанно и с большим энтузиазмом занимался научными изысканиями. Только во второй половине 50-х годов ему удалось помимо свыше 30 статей и брошюр по важным историческим проблемам, издать фундаментальное исследование «Культурная революция в Таджикистане» [1].

Этот труд с восторгом был встречен специалистами и широкой аудиторией читателей всего региона. Свидетельством тому явились лестные отклики читателей на стараницах периодической печати. Серьезные публикации молодого историка во второй половине 50-х годов предвещали о его твердом подступе в отечественной историографии.

60-е годы, как по количественным, так и по качественным показателям научной продукции, ученого сопровождал довольно заметный успех. За это десятилетие им опубликовано свыше 40 наименований статей и мо-

нографических работ. Среди которых, выделяются такие серьезные труды, как «Профсоюзы Советского Таджикистана» (в соавторстве) [2], «Очерк истории становления таджикской социалистической культуры» [3] и др.

Самым памятным для ученого событием в 60-е годы была его блестящая защита (в 1967 году) докторской диссертации в Академии общественных наук при ЦК КПСС по теме «Ликвидация культурного неравенства и развитие социалистической культуры в Таджикистане (1917-1941 гг.)». О серьезности и фундаментальности данного исследования свидетельствует довольно внушительный его объем, насчитывавший 960 страниц рукописного текста и 30 страниц списка использованных источников и литературы.

Отрадно для ученого, да и для исторической науки республики было то, что в адрес диссертационного совета (в то время специализированного ученого совета), поступило много лестных отзывов от ведущих специалистов. В частности, авторитетный исследователь истории советской культуры, академик АН СССР М.П.Ким в своем отзыве писал: «...работа Шукурова М.Р. по своему фактическому материалу, по глубине анализа своеобразия культурных преобразований в условиях отсталой республики, выгодно отличается от многих работ, созданных на эту тему... Эта работа по своему исследовательскому уровню, по тому, что автор сделал для конкретного раскрытия всего сложного процесса становления в Таджикистане советской социалистической культуры, превосходит все то, что написано на эту тему многими авторами не только по Таджикистану, но и по другим республикам».

Окрыленный своими успехами, после защиты докторской диссертации, теперь уже по праву занявший свое место в когорте ведущих историков республики, Максуд Шукуров с многократными усилиями взялся за реализации давно вынашиваемой мечты, продолжать начатый им фундаментальной научной разработки сложной проблемой отечественной историографии, какой считалась история культурного развития Советского Таджикистана.

Прежде чем заняться исследованием последующих периодов развития культуры республики он счел необходимым подготовить к печати и издать рукописный вариант докторской диссертации. Разумеется, это тоже требовало немало усилия. Данное исследование, через три года (1970) под названием «История культурной жизни Советского Таджикистана. 1917-1941 гг.», увидело свет [4].

Выход данного труда, бесспорно, явился событием в отечественной историографии. В нем основываясь на убедительных фактах, автор выявляет характерные особенности культурной революции в республике, которые был частью отдельной общей проблемы культурной жизни республик входивших в состав Советского Союза.

В 70-е годы наряду с многочисленными статьями ученого по разным проблемам истории культуры Советского Таджикистана увидели свет, такие серьезные книги автора, как «История таджикского народа. Курс лекции для студентов ВУЗов республики», (в соавторстве) [5] и монографии «Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма» [6].

Самым продуктивным периодом научной деятельности профессора Максуда Шукурова стали 80-е годы. За это десятилетие им опубликовано около 70 научных статей и монографических работ, среди которых особую значимость представляют «Культурная жизнь Таджикистана в годы Великой Отечественной войны» [7], «Культурный прогресс в Советском Таджикистане и его интерпретация в зарубежной литературе» [8], «Профсоюзы Советского Таджикистана» (в соавторстве) [9] и др.

Трагический период в республике после распада СССР и начало гражданской войны, не только нарушили научно-исследовательский план, но и серьезно подорвали здоровье профессора Максуда Шукурова. Ученый вложивший огромный труд, для исследования трудного преобразовательного процесса, который происходил в культурной жизни Таджикистана, успехи культурной революции, невиданный взлет культурных достижений этой в прошлом отсталой советской республики в 50-80-е годы, не мог безболезненно воспринимать усиление политического противостояния приведших республику в трагический круговорот гражданской войны. Тем не менее, он глубоко верил в силу образованности, в целом, высокого культурного восприятия своего народа, объективному научному анализу истории достижения которым, он посвятил свои труды. Особенно ему вселяла уверенность мудрая политика нового руководства республики, избранного на XVI Сессии Верховного Совета, главным образом сравнительно молодого политического лидера Эмомали Рахмона, фактически единогласно избранного Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан.

Активно выступавший в поддержку государственной политики и резко осуждавший попытки оппозиционных сил, пытавшиеся навязать народу республики чуждую и ненавистную ему политический и государственно-административный режим, профессор Максуд Шукуров продолжал исследование истории культурного развития родного Таджикистана. Несмотря на все трудности издательского дела в начале 90-х годов на страницах периодической печати регулярно выходили его статьи посвященных различных проблем истории и политической жизни республики. Как истинный патриот и преданный отечественной исторической науке ученый, до последних дней своей жизни (29 января 1994 г.) твердо отстаивал правду истории.

Сегодня, читая и перечитывая его довольно внушительное научное наследие, невольно убеждаешься в том, что профессор Максуд Шукуров являлся бесспорным лидером (и таковым остается поныне) в разработки проблем становление и развитие советской культуры в Таджикистане.

Но, все же, сузить рамки его исследования данной проблематики было бы не верным. Он вплотную занимался и проблемами историографии. Многочисленные статьи и рецензии в данном направлении, свидетельствуют о его прочной, самостоятельной принципиальной позиции касательно разработки историографических проблем. Ярким показателем его заслуги в этом сложном историческом жанре могут стать такие историографические статьи как «Книга посвященная истории таджикского народа в советский период», «Развитие культуры в Таджикистане», «Важный вклад к истории дореволюционных таджикских просветителей», «Освещение особенностей развертывания культурной революции», «Дореволюционные русские исследователи страны таджиков», «К вопросу об историческом подходе к исследованию процесса взаимообогащения и взаимовлияния социалистических культур», «Бабаджон Гафурович Гафуров», «Соли Ашурходжаевич Раджабов», «Вклад средств массовой информации в пропаганде культуры народов Средней Азии» и десятки другие. Его статьи, научные доклады на международных симпозиумах, опубликование в научных сборниках на страницах периодической печати, посвященные историографии проблем, ярко свидетельствуют о широте знаний профессора Максуда Шукурова, позволившего ему объективно оценить исследования ученых, по тем или иным проблемам отечественной и региональной истории.

Как истинный патриот и незаурядный педагог, Максуд Шукуров вложил огромный вклад в развитие народного образования в республике. Он по своей природе был высокопрофессиональным педагогом. Этой благородной службе посвятил всю свою жизнь. Свою верность педагогической службе сполна мог показать в обширной студенческой аудитории главного ВУЗа республики. Выпускники исторического факультета с восхищением вспоминают о его ораторском таланте в сочетании с обширным кругом знаний. На протяжении 15 лет являясь заведующим кафедрой истории СССР исторического факультета ТГУ он снискал исключительное уважение не только на факультете, но и во всем университете и ВУЗах республики.

Профессор Максуд Шукуров большую активность показал в написании соответствующих учебников, пособия, методических рекомендаций. Как отмечено выше, издания «История таджикского народа: Курс лекции для студентов высших учебных заведений» ярко демонстрировал его талант по созданию учебников и пособий.

Максуд Шукуров отличался своим талантом и умением руководить аспирантами и соискателями в подготовке их диссертационных исследований. Его ученики всегда могли в срок защитить свою диссертацию. Около 20 разработанные и защищенные диссертации на соискание ученой степени кандидата и доктора исторических наук под его руководством, бесспорно, свидетельствует о сложении его школы в этом направлении. Его

ученики высоко и достойно держали и держат знамя своего наставника. Многие из них (Мусамир Иброхимов, Мирзоодил Наимов, Абдуфаттох Шарипов и др.) успешно защитили докторскую диссертацию, пополняя ряды ведущих ученых республики. Будучи членом Диссертационного совета, он выступал в качестве официального оппонента при защите соискателей, предварительно давая советы по улучшению качества диссертационного исследования. Зная об этом, соискатели радовались при его назначении в качестве первого оппонента при защите. В этом качестве он выступал около 30 раз. Свыше 60 отзывов на диссертации и авторефераты, содержания которых свидетельствуют о его желании помочь диссертантам. То же самое можно сказать о его многочисленных рецензиях на увидевший свет монографических исследованиях в общесоюзном масштабе.

Выступления профессора Максуда Шукурова на международных, региональных и республиканских симпозиумах и конференциях, а их несколько десятков, всегда восхищали специалистов самого высокого ранга.

Максуд Шукуров обладал особым талантом в публицистики. Опубликованные им статьи отличались своей доходчивости для восприятия читателей всех рангов и категорий. При беседе любой собеседник поражался его обширным знаниям, высокой эрудиции, душевной открытости. Он всегда излагал свою мысль четко и аргументировано.

Несмотря на свою чрезмерную занятость, по работе над, казалось бы, бесконечными научно-педагогическими проблемами, да и общественно-научной пропаганде достижения культуры республики, определение ее перспективы развития, он с большой радостью разделял со своей любимой супругой Савринисо, всю заботу о воспитании детей. Благодаря воспитанию и заботе родителей все деты, смогли получить не только соответствующие образования, но и по примеру своего любимого отца избрали трудный, но благородный путь-служению науке. В этом плане представляет огромное удовольствие представлять читателю плеяду ученых Шукуровых: Шукурова Сурайё-доктор медицинских наук, профессор, член-корреспондент АМН РТ, зав. кафедрой ТГМУ имени Абуали ибн Сино, Шукурова Сулхия-доктор исторических наук, профессор, в течение ряда лет работала проректором ТНУ, ныне свою научно-педагогическую деятельность продолжает на историческом факультете МГУ имени М. В. Ломоносова, Шукуров Шохрух-кандидат исторических наук, доцент Академии МВД РТ, Шукурова Лутфия – известный экономист, Шукурова Мухтарама – Заслуженный деятель культуры, Шукурова Дилором – юрист-адвокат, более 20 лет живет и работает в г. Москве.

Разумеется, в объеме небольшого очерка раскрыть все грани деятельности известного в общесоюзном масштабе историка, Максуда Шукурова немислимо. Чтобы по достоинству оценить научную значимость его наследия, его яркий след в развитие отечественной исторической науке, по

меньшей мере, необходимо отдельное цельное историографическое исследование.

Прошло четверть века, как нет неутомимого исследователя среди нас, но время не в состоянии ослабить ощущения его отсутствия. Он продолжает, по-прежнему жить среди многочисленных его учеников. Такие ученые как Максуд Шукуров, оставивших в наследство труды, которые по истечении времени все больше сохраняют свою научную свежесть и актуальность, всегда будут занимать достойное место в памяти и действия грядущих поколений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шукуров М. Р. Культурная революция в Таджикистане – Сталинабад, 1957,-338 с.
2. Раджабов С. А., Шукуров М.Р. Профсоюзы Советского Таджикистана – М.: Изд-во ВЦСПС, 1964,-191 с.
3. Шукуров М. Р. Очерк истории становления таджикской социалистической культуры. – Душанбе, 1969,-181 с.
4. Шукуров М.Р. История культурной жизни Советского Таджикистана. 1917-1941 гг. - Душанбе,-493 с.
5. Шукуров М. Р., Рахматуллоев А.З. История таджикского народа. Курс лекции для студентов ВУЗов республики – Душанбе,-1975,-280 с.
6. Шукуров М. Р. Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма – Душанбе, 1980,-240 с.
7. Шукуров М. Р. Культурная жизнь Таджикистана в годы Великой Отечественной войны,-Душанбе, 1985,-160 с.
8. Шукуров М.Р. Культурный прогресс в Советском Таджикистане и его интерпретация в зарубежной литературе (на языке дари). –Душанбе, 1985,-112 с.
9. Раджабов С. А., Шукуров М.Р. Профсоюзы Советского Таджикистана,-Душанбе, 1987,- 224 с.

ОБЩЕПРИЗНАННЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ И НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена 100-летию известного таджикского ученого историка, педагога и наставника молодых специалистов, профессора Шукурова М.Р. В ней изложены главные штрихи жизни и деятельности ученого, внесшего, по сути, определяющий вклад в исследование истории культуры и народного образования Советского Таджикистана. Автор статьи определил научную значимость трудов ученого, охватывающих широкий спектр проблем касающихся культурного строительства в республике.

Ключевые слова: профессор Максуд Шукуров, Советский Таджикистан, культура, культурная революция, народное образование, историография, Таджикский государственный университет.

МУҲАҚҚИКИ ФАРҲАНГ ВА МАОРИФИ ХАЛҚИ БА ЭЪТИРОФИ УМУМ СОҲИБГАРДИДА

Мақола ба 100-солагии олими намоён, омӯзгор ва мураббии ҷавонони шоҳроҳи илмро интиҳобнамуда, доктори илмҳои таърих, профессор Максуд

Шукуров бахшида мешавад. Дар он чузъиёти ҳаёт ва фаёолияти илмӣ-омӯзгории олим, ки дар таҳқиқи таърихи фарҳанг ва маорифи Тоҷикистони Шӯравӣ воқеан мавқеи пешсафӣ дошт, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо така ба далелҳои муътамад аҳаммияти осори олимро дар ҳалли доираи ниҳоят васеи масоили марбут ба сохтмони маданӣ ва дастовардҳои илмиву фарҳангии Тоҷикистони Шӯравӣ қушодааст.

Калидвожаҳо: *профессор Мақсуд Шукуров, Тоҷикистони Шӯравӣ, фарҳанг, инқилоби маданӣ, маорифи халқ, таърихнигорӣ, Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон.*

A GENERALLY RECOGNIZED RESEARCHER OF CULTURE AND PUBLIC EDUCATION OF SOVIET TAJIKISTAN

The article is dedicated to the 100th anniversary of Professor M.R. Shukurov, the famous Tajik scientist, historian, teacher and mentor of young specialists. The main strokes of the life and work of the scientist, who made, in fact, a defining contribution to the study of the history of culture and public education of Soviet Tajikistan are described in the article. The author of the article determined the scientific significance of the scientist's works concerning a wide range of issues related to cultural construction in the Republic.

Key words: *Prof. Maqsud Shukurov, Soviet Tajikistan, culture, cultural revolution, public education, historiography, Tajik State University.*

Сведения об авторе: Пирумшоев Хайдаршо-доктор исторических наук, профессор, член корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, главный научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Телефон (+992) 919-14-87-36. E-mail: pirumshoev 44 @ mail.ru

Information about author: Pirumshoev Haidarsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, chief researcher of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the A. Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: (+992) 919-14-87-36. E-mail: pirumshoev 44 @ mail.ru

УДК -910.4

АСАРИ КЛАВИХО «РӯЗНОМАИ САФАР БА САМАРҚАНД БА ДАРБОРИ ТЕМУР ДАР СОЛҲОИ 1403-1406» ВА ТАРҶУМАҲОИ ОН

САИДОВ А.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.

Дониш ҶОНМУРОДОВ Ш. М.,

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Аз рисолаи Руи Гонсалес де Клавиҳо «Рӯзномаи сафар ба Самарқанд ба дарбори Темур дар солҳои 1403-1406» ду нусхаи дастнавис то замони мо расидааст, ки дар Китобхонаи миллии Мадрид ҳифз мешаванд [7,3]. Бори

аввал ин асар 1582 аз ҷониби Арготе де Молина зери унвони «Таърихи Темурланги бузург» ба нашр расид. Соли 1779 асари Клавихо ба ҷилди сеюми маҷмӯаи солнома ва ёддоштҳои испанӣ, ки ба шоҳони католикии испанӣ бахшида шуда буд, шомил гардид [9].

Соли 1782 Николас Антонио де Санче ин асарро дар шакли китоби алоҳида ба нашр расонд. Соли 1859 олими англис К. Маркхэм дар асоси матни ба нашр расондаи Николас Антонио де Санче ин асарро ба забони англисӣ дар Лондон тарҷума ва нашр кард [11]. Асари Клавихо соли 1943 дар Мадрид ба кӯшиши Лопес Эстрада бо тавзеҳоти таърихӣ рӯи ҷоп омад [10].

Шарқшиноси маъруфи рус академик И.И.Срезневский ин асари Клавихоро зери унвони «Дневник путешествия ко двору Темура в Самарканд в 1403-1406 гг.» ба русӣ тарҷума намуд, ки он соли 1881 дар Санкт-Петербург якҷо бо матни испании асари Клавихо ба таъб расид [6].

Соли 1928 Ле Стрэндж дар асоси матни испании асари Клавихо, ки соли 1779 аз ҷониби Амирола таҳия шуда буд, онро бори дуюм ба забони англисӣ тарҷума намуда, якҷо бо тарҷумаи русии И.И. Срезневский ҷоп кард.

Мутарҷими эронӣ Масъуди Раҷабниё асари Клавихоро зери унвони «Сафарномаи Клавихо» соли 1344 ҳ.ш. (1965) дар асоси матни испанӣ, ки соли 1881 И.И. Срезневский нашр карда буд, ба забони форсӣ тарҷума намуд. Ин асар солҳои 1366 ҳ.ш. (1987) [3] ва 1374 ҳ.ш. (1995) [4] бо таҷдиди назари кулӣ дар Техрон ба таъб расид.

Солҳои 1970-1971 ду тарҷумаи асари Клавихо дар Лондон аз нав ҷоп гардид. Соли 1990 асари Клавихо дар асоси нашри якуми испании таҳияи Арготе де Малин аз ҷониби И.С. Мирокова бо забони русӣ бо тавзеҳоти густурда рӯи ҷоп омад [7].

Асари Клавихо зери унвони «Рӯзномаи сафар ба Самарқанд» соли 2016 дар шаҳри Душанбе дар асоси тарҷумаи русии И.С. Мирокова аз тарафи Ислон Юсуфӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шуд [8].

Ҷуноне ки дида мешавад, сафарномаи Клавихо аз асри XVI то ҳоло таваҷҷуҳи ноширон, олимон, таърихшиногон ва мутарҷимонро ба худ ҷалб карда, ин асар борҳо ба забонҳои мухталифи дунё тарҷума ва нашр гардидааст.

Бояд зикр кард, ки тарҷумаҳои русии китоби Клавихо, ки аз ҷониби И.И. Срезневский ва И.С. Мирокова анҷом ёфтааст, назди донишмандон ва муаррихон эътибори баланди илмӣ доранд. Тарҷумаи М.Раҷабниё дар Техрон аз рӯи матни тарҷумаи И.И. Срезневский ва И.Юсуфӣ дар Душанбе аз рӯи матни тарҷумаи И.С.Мирокова тарҷума шудаанд, аммо дар қиёс тафовутҳои дида шуд, ки зарурати таъкиди онҳоро ба миён овард. Дар заминаи чанд мисоли қиёсӣ меоварем.

Матни асле, ки И.И. Срезневский мувозӣ бо тарҷумааш овардааст: El

gran Senor Tamurbec, aviendo muerto al Emperador de Samarcante y toadose [tomadole] el Imperio, onde comenzo la su senoria, segun adelante oiredes, y aviento despues conquistador toda tierra de Mogalia, que se contiene con este dicho Imperio y con tierra de la India menor» [6, 2].

Тарчумаи И.И. Срезневский: «Великий государь Тамурбек, убивши царя самаркандского и взявши у него его владения (откуда и началось его царство, как вы сейчас услышите), затем завоевавши всю землю Монгольскую, которая соприкасается с этим царством и с землею Малой Индии» [6, 2].

Тарчумаи И.С. Мирокова: «Великий сеньор Тамурбек, убив императора самаркандского (самаркандского), захватил его земли, откуда и началось его господство, как вы позже услышите, потом завоевал всю землю Могальскую (Моголистан), граничащую с названной империей и землями Малой Индии» [7, 15].

Тарчумаи Масъуди Раҷабниё: «Темурбек фармонравои бузург пас аз нобуд сохтани фармонравоёни Самарқанд Сюрғутмишхони чағатоиро, ба соли 1307 (772 х.к.) он импературиро мусаххар сохт ва аз он таърих қаламрави ҳукумати вай вусъат ёфт, чунон ки баъдҳо хоҳем гуфт. Сипас барои тасарруфи саросари замини муғул, ки шомили импературии Самарқанд мешавад ва сарзамини Ҳинди Сағир ҳаракат кард» [3, 204].

Тарчумаи Ислом Юсуфӣ: «Темурбек ҳокими Самарқандро ба қатл расонда, заминҳои ӯро забт кард ва ҳамин тавр ба ҳукмронии худ оғоз бахшид. Ӯ баъдтар тамоми сарзамини Моголӣ (Муғулистон)-ро, ки ба империяи ӯ ҳамҷавор буд, инчунин Ҳиндустони хурдро низ ишғол кард. Дар ин бобат мо поёнтар маълумот хоҳем дод» [8,17].

Чуноне ки мушоҳида мешавад, дар тарҷумаҳои И.И.Срезневский ва И.С. Мирокова тафовути ҷиддие ба назар намерасад, аммо дар тарҷумаи М. Раҷабниё мо иштибоҳоти фоҳишero мебинем. Нахуст ин ки исми ҳокими Самарқандро, ки мутарҷим Сурғутмиш ном мебарад, дар матни асли Клавихо зикр намешавад. Дувум ин ки ин замон ҳокими Мовароуннаҳр бо маркази Самарқанд Илёсхоча буд, зеро соли 1361 Туғлуктемур, ҳокими Муғулистон бо истифода аз вазъи нобасомони Мовароуннаҳр ба ин сарзамин лашкар кашида, онро ишғол карда, Илёсхоча – писари хешро ҳокими Мовароуннаҳр таъйин намуд [2, 427]. Аммо Сурғутмиш касе буд, ки Темурланг баъди бо фиреб қудратро аз Сарбадорони Самарқанд гирифтан ва куштани амир Ҳусайн, ӯро ба хотири насабаш, ки ба хонадони Чингиз мерасид, ба қавли Ибни Арабшоҳ «ба аморат нишонд», то касе ба Темурланг дар бораи ҳукуматаш эроде нагирад [1,45]. Темурланг аз соли 1370 аз номи Сурғутмиш ҳукумат мекард ва ин усули машруиат бахшидан ба ҳокимияташ буд. Зеро баъд аз ба қатл расидани Қазонхони муғул дар соли 1346 дар Мовароуннаҳр идораи ҳукумат аз насли Чингиз ба ашрофи кӯчии турк – амирҳо ва бекҳо гузашт. Бо дарназардошти ин ки мафҳуми ҳукуқи меросии намояндагони хонадони Чингиз барои ҳокимият

ханӯз ҳифз шуда буд, бинобар ин, дар Мовароуннаҳр қонуни нави ба мақоми хонӣ таъйин намудани намояндагони хонадони Чингиз ба вучуд омад. Амир Қазаған аз нахустин амироне буд, ки аз соли 1347 бо қонуни нави қабулгардида аз номи хони таъйиншуда Донишмандчӣ ҳукумат кард [2, 425]. Севум ин ки Суюрғутмиш на соли 772 ҳ.қ., ки мусодиф ба 1370-1371 аст, (мутарчим иштибоҳан 1307 зикр мекунад) балки соли 1388 бо марги табиӣ вафот мекунад [2, 440]. М.Рачабниё дар ҳамин ҷо дар матне, ки ба тавзеҳи вожаи «чағатой» овардааст, соли кушта шудани амир Ҳусайнро соли 1771 гуфтааст, ки иштибоҳ аст. Баъд аз ба вучуд омадани ихтилоф миёни Темурланг ва амир Ҳусайн моҳи марти соли 1370 дар қалъаи Ҳиндувон, ки дар наздики Балх қарор дошт, ҷанг ба вукӯъ пайваст. Темурланг сипоҳи амир Ҳусайнро ба муҳосира гирифт, ки дар натиҷа лашкари амир Ҳусайн дар ин набард мағлӯб ва худаш кушта гардид [5, 99-101].

Тарҷумаи И. Юсуфӣ низ нокомил ба назар мерасад: «Великий сеньор Тамурбек» - «Темурбек» омада, «откуда и началось его господство» - ин ҷо аз номи ҷонишини шахси сеюми танҳо сухан меравад, лекин ба ҷонишини шахси якуми танҳо «ҳамин тавр ба ҳукмронии худ оғоз бахшид» иваз шудааст.

Матни дигар:

Матни асли: E en esta ciudad ficieron mucha honra a los dic [40] hos Embajadores e aqui les dieron asaz vianda e mucho vino; otrosi les dieron una gora de samosan e un caballo [6, 223-224].

Тарҷумаи И.И. Срезневский: «В этом городе посланникам оказали большие почести и принесли им много мяса и вина, кроме того дали им камокановое платье и лошадь» [6, 223-224].

Тарҷумаи И.С. Мирокова: «В городе посланникам оказали большие почести и принесли им много мяса и вина, кроме того им подарили платье из камки» [7, 98].

Дар ин ду тарҷума тафовути ҷиддие ба назар намерасад ба ҷуз ин ки дар тарҷумаи И.И.Срезневский «в этом городе» ва «камокановое платье» омада ва И.С. Мирокова «в городе» ва «платье из камки» тарҷума карда, аммо калимаҳои «и лошадь»-ро зикр накардааст.

Тарҷумаи Масъуди Рачабниё: «Дар Балх аз мо бо эҳтироми тамом пазирой карданд ва барои мо хӯроки фаровон ва шароби бисёр хушгӯвор оварданд ва низ ба мо аспу хилъат (зарбофт) доданд» [3, 204].

Дар тарҷумаи М.Рачабниё «в этом городе» «дар Балх», «много мясо и вина»-«хӯроки фаровон ва шароби бисёр хушгӯвор» тарҷума шудааст, ки ин ҷо иловаи тарҷумон бештар аст.

Тарҷумаи Ислон Юсуфӣ: «Моро дар шаҳр бо обрӯю иззати баланд пешвоз гирифтанд. Бароямон гӯшти зиёд оварданд. Либосҳои шохӣ низ ҳада карданд» [8,125]. Дар ин ҷо мутарчим калимаи «вино»-ро зикр накарда, «камокановое платье»-ро «либоси шохӣ» тарҷума кардааст, ки мушах-

хасоти пирохан ё хилъат аз миён рафтааст. «Камокановое платье» ё «платье из камки» ин пирохан ва ё хилъатест, ки аз кимхо дӯхта мешуд ва ба-рои боло рафтани арзишаш онро зардӯзӣ мекарданд. Масъуди Раҷабниё онро хилъати зарбофт гуфтааст, ки дуруст аст.

Бояд гуфт, ки чунин тафовутҳо дар тарҷумаҳои дар Техрон ва Душанбе анҷомшуда хеле зиёданд ва мо бо мисолҳои дар боло оварда иктифо мекунем.

Ҳамин тавр, тарҷумаи асари Клавихо «Рӯзномаи сафар ба Самарқанд ба дарбори Темур дар солҳои 1403-1406» ба забони русӣ, ки академик И.И. Срезневский ва И.С. Мирокова анҷом додаанд, хеле муҳим буда, миёни донишмандон чун тарҷумаи комил шинохта шудааст. Академик И.И. Срезневский ният дошт, ки ахбори таърихӣ ва ҷуғрофиёии Клавихоро бо маълумоти муаллифи асри XIII Марко Поло мавриди муқоиса қарор диҳад, аммо умр вафо накард ва ӯ ин корро натавонист ба анҷом расонад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Арабшоҳ. Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоибу-лмақдур фи ахбори Темур). Тарҷума аз забони арабӣ, мутарҷим Муҳаммад Алӣ Начотӣ. Баргардонанда А. Муродзода. Душанбе, 2018. -400 с.
2. История таджикского народа. Т. III. Душанбе: Дониш, 2013. -580 с.
3. Клавихо. Сафарномаи Клавихо. Тарҷумаи М. Раҷабниё. Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1366 ҳ.ш. -387 с.
4. Клавихо. Сафарномаи Клавихо. Тарҷумаи М. Раҷабниё. Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1374 ҳ.ш. -387 с.
5. Низомуддини Шомӣ. Зафарнома. Душанбе: Эр-граф, 2019. -400 с.
6. Руи Гонзалес де Клавихо. Дневник путешествия ко двору Темура в Самарканд в 1403-1406 гг. Подлинный текст с переводом и примечаниями составленными под редакцию И.И. Срезневского. Санкт-Петербург: Типография императорской Академии наук, 1881. -455 с.
7. Руи Гонзалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406). Перевод со староиспанского. Перевод, предисловие и комментарий И.С. Мироковой. –Москва: Наука, 1990. -211 с.
8. Руи Гонзалес де Клавихо. Рӯзномаи сафар ба Самарқанд. Тарҷумаи И.Юсуфӣ. Душанбе: Эр-Граф, 2016. -288 с.
9. Coleccion de Cronicas y Memorias de los Reyes catolicos. T.3. Madrid, 1779.
10. Embajada a Tamorlan. Estudio y edicion de un manuscrite del sigio XV par F. Lopez Estrada. Madrid, 1943.
11. Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour at Samarkand A.D. 1403-1406. Translated for the First Time with Notes, a Preface, and an Introductory Notes about Life of Timour Beg by C.R. Markham. L., 1859.

АСАРИ КЛАВИХО «РӯЗНОМАИ САФАР БА САМАРҚАНД БА ДАРБОРИ ТЕМУР ДАР СОЛҲОИ 1403-1406» ВА ТАРҶУМАҲОИ ОН

Дар мақола сухан дар бораи рисолаи сайёҳи испанӣ Руи Гонзалес де Клавихо «Рӯзномаи сафар ба Самарқанд ба дарбори Темур дар солҳои 1403-1406» ва тарҷумаҳои он ба забонҳои дигар меравад. То замони мо ду нусхаи дастнависи

асар расидааст. Ин асар солҳои 1582, 1779, 1782 ва 1943 ба забони испанӣ ва соли 1859 ба забони англисӣ нашр гардида буд. Академик И.И.Срезневский соли 1881 ин асари Клавихоро ба русӣ тарҷума намуда бо матни испанӣ якҷо онро ба таъб расонд. Соли 1928 Ле Стрэндж ин асарро бори дуюм ба забони англисӣ тарҷума намуда, якҷо бо тарҷумаи русии И.И. Срезневский чоп кард.

Мутарчимии эронӣ Масъуди Раҷабниё соли 1965 асари Клавихоро дар асоси матни испании ба таъб омода намудаи И.И. Срезневский ба забони форсӣ тарҷума намуд. Ин асар солҳои 1987 ва 1995 бо таҷдиди назари кулӣ дар Техрон ба таъб расид. Солҳои 1970-1971 ду тарҷумаи асари Клавихо дар Лондон аз нав чоп гардид. Соли 1990 И.С. Мирокова асари Клавихоро бо забони русӣ бо тавзеҳоти густурда чоп намуд. Соли 2016 Исломи Юсуфӣ дар Душанбе ин асарро дар асоси тарҷумаи русии И.С. Мирокова ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр намуд. Ҳангоми қиёс намудани матни тарҷумаҳои асари Клавихо маълум гардид, ки байни ин тарҷумаҳо баъзе тафовутҳо ба назар мерасанд, ки онҳо дар мақола таъкид гардидаанд.

Калидвожаҳо: *Клавихо, Темури, матн, тарҷума, нашр, Срезневский, Ле Стрэндж, Масъуди Раҷабниё, Мирокова, Юсуфӣ.*

СОЧИНЕНИЕ КЛАВИХО “ДНЕВНИК ПУТЕШЕСТВИЯ В САМАРКАНД КО ДВОРУ ТИМУРА В 1403-1406 ГГ.” И ЕГО ПЕРЕВОДЫ

В статье говорится о сочинении испанского путешественника Руи Гонсалес де Клавихо “Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура в 1403-1406 гг.» и её переводах на другие языки. До нас дошло два списка рукописи этого сочинения, которые были изданы в 1582, 1779, 1782 и 1943 гг. на испанском и в 1859 г.-на английском языках. Академик И.И. Срезневский перевёл это сочинение на русский язык и вместе с испанским текстом в 1881 г. издал его. В 1928 г. Г. Ле Стрэндж второй раз перевёл сочинение Клавихо на английский язык и издал его вместе с русским переводом И.И. Срезневского.

Иранский переводчик Масъуди Раҷабниё в 1965 г. на основе испанского текста, подготовленного И.И. Срезневским, перевёл это сочинение на персидский язык. В 1987 и 1995 г. в Тегеране была издана новая редакция сочинения Клавихо. В 1970-1971 гг. в Лондоне вышли ещё два перевода сочинения. В 1990 г. русский перевод сочинения с примечаниями был подготовлен и издан И.С. Мироковой. Исломи Юсуфӣ на основе русского перевода осуществлённого И.С. Мироковой, перевёл это сочинение на таджикский язык и в 2016 г. издал его в г. Душанбе. Сопоставительный анализ переводов текста этого сочинения показал, что в них имеются некоторые противоречия и неточности, которые указаны в статье.

Ключевые слова: *Клавихо, Темури, текст, перевод, издание, Срезневский, Ле Стрэндж, Масъуди Раҷабниё, Мирокова, Юсуфӣ.*

COMPOSITION OF CIAVIJO "DIARY OF TRAVEL IN SAMARKAND TO THE COURT OF TEMUR IN 1403-1406" AND HIS TRANSLATIONS

The article talks about the essay of the Spanish traveler Rui Gonzalez de Clavijo "A Diary of a Journey in Samarkand to Temur's Court in 1403-1406." and its translation into other languages. Two manuscripts of this work have come down to us, which

were published in 1582, 1779, 1782 and 1943 in Spanish and in 1859 - in English. Academician I.I. Sreznevsky translated this work into Russian and published it together with the Spanish text in 1881. In 1928, G. Le Strange translated Clavijo's work into English for the second time and published it together with the Russian translation by I.I. Sreznevsky.

Iranian translator Masudi Rajabniyo in 1965 translated this work into Persian based on the Spanish text prepared by I.I. Sreznevsky. In 1987 and 1995, a new edition of Clavijo's work was published in Tehran. In 1970-1971 two more translations of the work were published in London. In 1990, a Russian translation of the essay with notes was prepared and published by I.S. Mirokova. Islom Yusufi based on the Russian translation by I.S. Mirokova, translated this essay into Tajik and published it in Dushanbe in 2016. Comparative translations of the text of this work indicate that there are contradictions and inaccuracies in them, which are indicated in the article.

Key words: *Clavijo, Temur, text, translation, edition, Sreznevsky, Le Strange, Masudi Rajabniyo, Mirokova, Yusufi.*

Сведения об авторах: Саидов Абдукафор-доктор исторических наук, главный научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. ак. Раджабовых, 7. Телефон: (+992) 919-13-41-84. E-mail: Saidov.45@mail.ru.

Джонмуродов Шамшод Мирзоевич-старший преподаватель кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: Shamshodgonmurodov1990@gmail.com

Information about the author: Saidov Abdukakhor-Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. ac. Radjabovs, 7. Телефон: (+992) 919-13-41-84. E-mail: Saidov.45@mail.ru.

Information about the author: Djonmurodov Shamshod Mirzoevich-Senior Lecturer of the Department of General History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki, 121. E-mail: Shamshodgonmurodov1990@gmail.com

УДК- 930.23

САҲМИ А. Ю. ЯКУБОВСКИЙ ДАР

ОМУЗИШИ ДЕВОРНИГОРАҲОИ ПАНЧАКЕНТ

ИБРОҲИМОВ М. Ф., КАРИМОВА Г. Б.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Таърихи омӯзиши шаҳркадаи Панчакенти Қадим аз соли 1946 сарчашма мегирад. Ин шаҳркадаро узви вобастаи Академияи илмҳои Иттифоқи Шӯравӣ А.Ю. Якубовский (1886-1953) кашф карда, барои ба рох

мондани таҳқиқоти муназзами он заминаи устувор гузошт. Бе муҳобот, муҳимтарин кашфиёти дар ин шаҳркада иҷрошуда-ёфтани ёдгориҳои сершумори санъати тасвирӣ, пеш аз ҳама, деворнигораҳо мебошад. Мусаввараҳои девории Панҷакент дар муддати кӯтоҳ мақоми сарчашмаи аҳамияташ якуминдараҷаро соҳиб шуданд, ки акнун ягон муҳаққиқи фарҳанги Суғд ва эҳтимол, тамоми Осиёи Миёнаи давраи асрҳои миёнаи бармаҳал онро ба инобат нагирифта наметавонад [3, 56].

Александр Юрьевич Якубовский 1 феввали соли 1886 дар шаҳри Санкт-Петербург ба дунё омадааст. Ҳанӯз дар синни кӯдакӣ оилаи онҳо ба шаҳри бостонии Самарқанд кӯч баст ва дар ҳамин шаҳр ба масъалаҳои вобаста ба Шарқи қадим ҳавас пайдо намуд. Мавсуф Гимназияи шаҳри Тошканд (соли 1906) ва шуъбаи таърихи Донишгоҳи императории Санкт-Петербургро (1913) бо дипломи дараҷаи якум хатм кардааст. Дар давоми солҳои 1920-1925 таҳти роҳбарии академик И.Ю. Крачковский забони арабиро омӯхта, солҳои 1921-1924 бо сарвари профессор А. А. Ромасевич бо омӯзиши забони форсӣ машғул буд. Аммо ҳамчун устоди асосии худ А.Ю. Якубовский академик В. В. Бартоldrо медонист, ки ўро бо таърихи Шарқи исломӣ ошно намуд. Дар семинари ин намояндаи маъруфи илми рус олими ҷавон дар давоми солҳои 1920-1924 иштирок кард.

Маҳз бо иқдоми В.В. Бартоldr соли 1925 А.Ю. Якубовскийро ба Академияи давлатии таърихи фарҳанги модии Русия (АДТФМ) барои кор дар вазифаи барӯйхатгирандаи дараҷаи бостоншиносӣ ва санъат даъват намуданд. Баъди ду сол сатҳи дониши ўро ба инобат гирифта, ба вазифаи ходими илмии ҳамин муассиса гузарониданд.

Дар давоми солҳои 1925-1928 АДТФМ ўро муназзам ба минтақаҳои Осиёи Марказӣ бо сафарҳои хизматӣ раво мекард. Дар ин давра мавзӯи таҳқиқоти А.Ю. Якубовскийро меъморӣ асримиёнагии Самарқанд (1925), Бухоро ва Шаҳрисабз (1926), Сигнак ва Узгенд (1927), Кухна-Урганч (1928) ташкил мекард.

Ҳамин гуна таҳқиқотро ў дар давоми панҷсолаи минбаъда низ роҳандозӣ намуд. Соли 1934 дар назди Шӯрои комиссарҳои халқии ҶШС Тоҷикистон Шӯрои олимони таъсис дода шуд, ки ба ҳайати он А. Ю. Якубовскийро низ шомил намуданд. Шӯрои навтаъсис мебоист нақшаи кори илмӣ-таҳқиқотиро дар Тоҷикистон таҳия карда, рафти иҷрои онро зерин назорат гирад, инчунин бо мақсади тайёр кардани кадрҳои илмии маҳаллӣ бо муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотии ИҶШС робитаҳоро таъмин намояд.

Вале новобаста ба ин, дар давоми солҳои 1930-юм ва то миёнаҳои солҳои 1940-ум ў асосан дар ҳудуди Ҷумҳурии Ўзбекистон таҳқиқот бурда, аз ҷумла сарвари ду экспедитсияи бостоншиносии Зарафшонро (солҳои 1934 ва 1939) иҷро намуда аст. Дар рафти он экспедитсияҳо А. Ю.

Якубовский ёдгориҳои байни Самарқанду Бухоро чойгиршударо (Тали Барзу, Кофирқалъа, Пайканд) омӯхта, ҳамчунин баъзе масъалаҳои таърихи Хоразмро таҳқиқ намудааст.

15 майи соли 1935 бо инобати асарҳои таълифкардааш дар мавзӯи таърихи Осиёи Миёна, робитаҳои ин минтақа бо Аврупои Шарқӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти бостоншиносии ёдгориҳои фарҳанги моддии ҷумҳуриҳои осӣимӣёнагӣ, бо қарори Раёсати Академияи илмҳои ИҶШС ӯ бо дараҷаи илмии доктори илмҳои таърих сарфароз гардонида шуд.

29 сентябри соли 1943 ӯро ба ҳайси узви вобастаи Академияи илмҳои ИҶШС оид ба шӯбаи таърих ва фалсафа интихоб намуданд.

31 майи соли 1943 Раёсати Шӯрои Олии ҶШС Ўзбекистон А. Ю. Якубовскийро бо унвони Ходими шоистаи илми ҶШС Ўзбекистон сарфароз гардонид.

18 майи соли 1945, бо итмоми Ҷанги Бузурги Ватанӣ, А. Ю. Якубовский аз таҳлия ба зодгоҳ баргашта, дар шӯбаи Ленинградии Пажӯҳишгоҳи таърихи фарҳанги моддии АИ ИҶШС баҳши Осиёи Миёна ва Марказиро ба сарварӣ қабул намуд. Баъди якчанд моҳ ӯ калонтарин экспедитсияи бостоншиносии ин муассисаро зери унвони Экспедитсияи Суғдӣ-Тоҷикистонӣ таъсис дод. Ба ҳайати он инчунин мутахассисон аз Эрмидажи давлатӣ ва Институти таърих, забон ва адабиёти Филиали Тоҷикистони АИ ИҶШС шомил карда шуданд. Вазифаи асосии онро таҳқиқи фарҳанги шаҳрии Осиёи Марказии давраи то истилои араб ташкил мекард. Ин экспедитсияро ӯ шахсан то соли 1952 сарварӣ кардааст. Ҳамин тариқ, аз соли 1945 фаъолияти меҳнати ӯ дар Тоҷикистон мустақиман оғоз мегардад.

Саҳми бунёдии А.Ю. Якубовский дар омӯзиши вазифаи гузошташуда ҳафриёти васеъмӣкёси Панҷакент мебошад. Экспедитсияи номбурда Панҷакентро тариқи маҷмӯӣ таҳқиқ карда, аслан масъалаҳои ҷуғрофияи таърихӣ, топография (ҷанбаҳои ҷуғрофӣ ва геометрии маҳал ва тартибдихии харитаҳо), ҳунармандӣ, меъморӣи шаҳрӣ, рассомӣ, торевтика, нумизматикаро меомӯхт.

5 августи соли 1946 Раёсати Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон А. Ю. Якубовскийро бо инобати фаъолияти барҷастааш дар соҳаи омӯзиши таърих ва бостоншиносии тоҷикону Тоҷикистон бо унвони Ходими шоистаи илми ҶШС Тоҷикистон сарфароз гардонид.

14 апрели соли 1951 бо Қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон Академияи илмҳои ҷумҳурӣ таъсис дода шуд ва А. Ю. Якубовскийро ба ҳайси узви пайваستاи ин даргоҳ интихоб карданд [1, 151-154].

Ҳамин тариқ, омӯзиши шаҳркадаи Панҷакенти қадим соли 1946 оғоз гардид ва бо ин кор отряди болооби-зарафшонӣ Экспедитсияи бостоншиносии Суғдиёнӣ-Зарафшонӣ тахти сарварии А. Ю. Якубовский

машғул буд [14, 34-35]. Экспедитсияи муштарак мазкур дар давоми ин сол таҳқиқоти пешакии шахркадаро баргузор кард. Ҳафриёти муназзам дар ин ҷо соли 1947 оғоз гардид, ки ҳамон сол ду бинои тарҳашон якхела кашф карда шуданд. Дар деворҳои онҳо боқимондаҳои деворнигораҳое боқӣ монда буданд, ки аз рӯи афзалиятҳои мусаввирӣ олиҷаноб ва аз рӯи мазмун хеле ҷолиб буданд. Хулоса бароварда шуд, ки ҳарду бино маъбадҳои кадом як парастии томуслмониро мемонанд [2, 35].

Дар нахустин ҳисоботи солҳои 1947 ва 1949 интишоркардаи ӯ оид ба натиҷаҳои фаъолияти ин экспедитсия, ҳарчанд дар бораи ҳафриёти шахркадаи Панҷакент мавод пешниҳод шудааст, вале вобаста ба мусаввараҳои девории Панҷакент ягон маълумот дода нашудааст [13,34-35,30-43]. Аммо соли 1950 А.Ю. Якубовский якбора ду мақолаи худро мустақиман ба ҳамин мавзӯ бахшид, ки яке аз онҳо муфассал буда, 20 саҳифаи “Ахбороти АИ ИҶШС-ро фаро мегирад [11, 472-491-100-101].

Таълифоти дигари ба мусаввараҳои панҷакентӣ бахшидашуда очеркҳои “Мусаввараҳои маъбадҳои суғдӣ”, “Достони Сиёвуш аз нав зинда шуд” ва “Қасри Деваштич” мебошанд, ки онҳо дар доираи мақолаи “Панҷакенти қадим”-и А. Ю. Якубовский дар ҷилди якуми маҷмӯаи илмӣ-оммавии “Аз пайи фарҳангҳои қадимӣ” соли 1951 нашр карда шуданд. Дар хулосаи мақолаи мазкур муаллиф натиҷагирӣ мекунад, ки аз назари доштани ёдгориҳои мусаввирии антиқӣ ва давраи тофеодалӣ на Эрон, балки Осиёи Миёна бой мебошад. Ҳамчунин дар масъалаи пайдоиши миниатюраи китобии “форсӣ” низ тамоми далелҳо ба суди Осиёи Миёна ҳамчун ватани он мебошанд. Аз нуқтаи назари ӯ, бо назардошти амри воқеъ худи вожаи миниатюраи “форсӣ” бояд тариқи дигар шарҳ дода шавад. Албатта, истъдод ва дастовардҳои халқи форс набояд надида гирифта шаванд, қайд мекунад А. Ю. Якубовский, вале ҳамзамон мо бояд дар бораи миниатюраи тоҷикӣ ва қисман ўзбекӣ низ сухан ронем, чунки теъдоди сершумори ёдгориҳои миниатюраи асрҳои XV-XVII баръало баромади осиеимиёнагӣ доранд [10, 266].

Соли 1954, баъд аз вафоти ин олими барҷаста, ҷилди дуҷуми “Асарҳои Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистон” аз нашр баромад. Дар сарсухан ба ин китоб А.Ю. Якубовский дар бораи аҳаммияти тадқиқи шахркадаи Панҷакенти қадим барои ҳалли як зумра масоиле, ки бо таърихи шаҳри осиеимиёнагии асрҳои VI–VIII вобастаанд, сухан меронад. Аммо мутаассифона, дар ин маҷмӯа ягон мақолае вучуд надорад, ки он аз таҳқиқоти мазкур натиҷагирӣ кунад. Чӣ тавре М.Г. Воробева дар тақризи худ қайд мекунад, ба мусаввараҳои девории маъбадҳои суғдӣ, ки ёдгориҳои бемисл ба шумор мераванд, муаллифони мақолаҳо диққати хеле кам додаанд. Аз рӯи ин мақолаҳо хонанда имкон надошт, ки доир ба мусаввараҳои панҷакентӣ маълумоти ҷамъбасти пайдо кунад,

репродуксияҳои пораҳои тозашударо дида наметавонист, ки мебоист онҳо ҳамроҳи расмҳои таҷдидии деворнигораҳо оварда мешуданд [5, 139-142].

Соли 1954 нашриёти Академияи илмҳои ИҶШС дар шаҳри Маскав маҷмӯаи “Панҷакенти қадим”-ро аз ҷоп баровард, ки дар он мақолаҳои А.Ю. Якубовский, А.М. Беленитский [2, 25-82], М.М. Дяконов [6, 83-158] ва П.И. Костров [7, 159-197] нашр гардиданд.

Дар мақолаи А.Ю. Якубовский “Масоили омӯзиши мусаввараҳои панҷакентӣ” чунин зикр шудааст: “Сатҳи деворҳои биноҳои маъбадӣ ва дунявии панҷакентиро мусаввараҳои бофасоҳат мепӯшонданд. Метавон танҳо ангушти ҳайрат газид, ки чи тавр дар сатҳи деворҳои аз хишти хом бунёдшуда, ки дар давоми зиёда аз ҳазору дусад сол дар намуди тӯдаҳо зер осмони кушод хобида буданд, пораҳои мусаввараҳои масоҳаташон якҷанд метри мураббаъ то рӯзҳои мо омада расиданд”. Ӯ иброз медорад, ки мусаввараҳои мазкур ду намуданд: динӣ ва дунявӣ. Вале ин ду намуд осор аз ҳам ҷудо иҷро нашудаанд, онҳо бештар дар омехташавӣ ба иҷро расидаанд. Рассомони деворнигораҳо нафароне буданд, ки аз муҳити монавиён баромадаанд. Дар асарҳои худ онҳо аз аломатҳои воқеънигории антиқӣ даст кашид, тасвирукунии шартиро афзалтар донистаанд. Барои ин рассомон нишон додани аломатҳои хоси ҷеҳра, ҳислат ва моҳияти фардияти инсон муҳим нест. Яъне, дар шароити идеологияи феодалӣ ормони бадеии ҳам рассом ва ҳам тамошобин аллақай дигар шудааст, қонунҳои нави баёни зебоӣ ва тансиқкунии (бауслубдарории) тасвирҳо ташаккул ёфтаанд. А.Ю. Якубовский дар таъриҳ ба маълумоти О.И. Смирнова ҷиҳати дар “Шоҳнома” мавҷуд будани иттилоъ оид ба деворнигораҳо диққат додааст.

Дар асари ҳамосавии худ Абулқосими Фирдавсӣ ҷиҳати дар айвонҳо тасвир намудани бонӯҳо (Рӯдоба) ва таҳамтанҳо (бузургон), аз ҷумла Золи Зари аспасвор маълумот овардааст. Дар заминаи ин муҳаққиқ ҳулосаи асоснок мебарорад, ки дар мусаввараҳои хусусияташон дунявии Панҷакент бояд қаҳрамонҳои “Шоҳнома” низ тасвир шуда бошанд. Вале шахсияти симоҳои тасвиршуда бо мурури замон дар натиҷаи кашф шудани деворнигораҳои бештар муқаррар хоҳанд шуд [9, 12-20].

Доктори илмҳои таъриҳ, узви вобастаи Академияи илмҳои Иттифоқи Шӯравӣ, академики Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон, Ходими шоистаи илми ҶШС Ўзбекистон ва ҶШС Тоҷикистон А. Ю. Якубовский дар ҷаҳони илми бостоншиносии Шӯравӣ маъруфияти калон пайдо кард. Ӯ дар омӯзиши таъриҳи кишварҳои араб, Эрон, Афғонистон, Муғулистон, Туркистони Шарқӣ, робитаҳои халқҳои Шарқ, хоса Осӣи Миёна бо Руси Қадим, мардуми соҳили Волга, Қафқоз саҳми калон гузоштааст. Заҳматҳои ӯ бо орденҳои Ленин, Байрақи Сурхи Меҳнат, медалҳои “Шараф” ва “Барои меҳнати шуҷоатмандона дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ” қадрдонӣ

карда шуданд. ӯ ҳамчунин барандаи Ҷоизаи Сталин мебошад [4,166], харчанд баъд аз муурофияи маъруфи зидди шахспарастӣ баён намудани ин иттилоъро мамнӯъ донистанд.

А.Ю. Якубовский рӯзи 21 март соли 1953 аз олам даргузашт. Новобаста аз хеле фарох будани доираи таҳқиқоти ӯ, чи тавре А. М. Беленитский қайд кардааст, “шаҳркадаи Панҷакенти қадим дар байни объектҳои тадқиқоти бостоншиносии А.Ю. Якубовский охири ва яке аз писандидатарин буд” [3,56]. Академик Н. Н. Негматов қайд кардааст, ки имрӯз ҳамаи мо ҳамраъӣ ҳастем, ки маводи хеле бой ва гуногунҷанбаи аз Панҷакент дастрасшуда самари идроки илмии ҳамин олим мебошад [8, 576].

Ҳамзамон В.А. Алёкшин таъкид кардааст, ки номи ин муҳаққиқ на танҳо бо ҳафриёти Панҷакент, балки низ бо бунёди мактаби миллии бостоншиносии Тоҷикистон абадан пайваст гардидааст [1,154]. Дарвоқеъ, маҳз А.Ю. Якубовский барои омӯзиши бостоншиносии ҳудуди Тоҷикистон заминаи устуворро ташкил намуд [4,168].

3 апрели соли 2016 дар шаҳри Санкт-Петербург ҷаласаи муштаракӣ Шӯрои олимони Пажӯҳишгоҳи таърихи фарҳанги модии Академияи илмҳои Русия ва Шӯъбаи бостоншиносии Осиёи Марказӣ ва Қавқози ҳамин муассиса бахшида ба 130-солагии ин намояндаи барҷастаи мактаби шарқшиносии Ленинград (Санкт-Петербург) доир гардид.

АДАБИЁТ

1. Алёкшин В.А. А.Ю. Якубовский -исследователь древних городов Центральной Азии / В. А Алёкшин // ЗИИМК. – Вып. 13. – СПб.: ИИМК, 2016-С. 151-154.
2. Беленицкий А.М. Вопросы идеологии и культов Согда (По материалам Пенджикентских храмов) / А. М. Беленицкий // Живопись древнего Пенджикента. - М.: Из-во АН СССР, 1954. - С. 25-82.
3. Беленицкий А.М. О некоторых сюжетах пенджикентской живописи / А. М. Беленицкий // КСИИМК. – М. Изд-во АН СССР, 1956. - Вып. 61. - С. 56-62.
4. Беленицкий А.М., Дьяконов М. М. Памяти Александра Юрьевича Якубовского. – С. 166.
5. Воробьева М.Г. Труды Таджикской археологической экспедиции / М. Г. Воробьева // Вопросы истории. - № 8. – 1954. – С. 139-142.
6. Дьяконов М. М. Росписи Пенджикента и живопись Средней Азии / М. М. Дьяконов // Живопись древнего Пянджикента. - М.: Из-во АН СССР, 1954. - С. 83-158.
7. Костров П. И. Техника живописи и консервация росписей древнего Пенджикента / П.И. Костров //Живопись древнего Пенджикента. - М.: Из-во АН СССР, 1954. - С. 159-197.
8. Негматов Н. Н. А. Ю. Якубовский – зачинатель таджикской археологии / Н. Н. Негматов // ЗВОРАО. – СПб.: Центр «Петербургское востоковедение», 2006. – С. 571-580.

9. Якубовский А. Ю. Вопросы изучения пянджикентской живописи / А. Ю. Якубовский // Живопись древнего Пенджикента. - М.: Из-во АН СССР, 1954. - С. 7-24.
10. Якубовский А. Ю. Древний Пенджикент. Итоги четырехлетних работ 1947-1950 гг. Согдийско-Таджикской археологической экспедиции / А. Ю. Якубовский // Тезисы докладов на сессии Отделения истории и философии и пленуме ИИМК, посвященных итогам археологических исследований 1946-1950 гг. - М.: АН СССР, 1951. - С. 42-45.
11. Якубовский А. Ю. Живопись древнего Пенджикента по материалам Согдийско-Таджикской археологической экспедиции 1948-1949 гг. / А. Ю. Якубовский // Известия АН СССР, серия истории и философии. - М.: 1950. - Т. 7, № 5. - С. 472-491
12. Якубовский А. Ю. О живописи древнего Пенджикента (Реферат доклада) / А. Ю. Якубовский // Вести АН СССР. - М.: 1950. - № 5. - С. 100-101.
1. 13. Якубовский А. Ю. Работы Согдийско-Таджикской археологической экспедиции 1947 г. / А. Ю. Якубовский // КСИИМК. - Вып. 28. - СПб.: ИИМК, 1949. - С. 30-43.
13. Якубовский А. Ю. Согдийская экспедиция (Отчет о работах Согдийско-Таджикской археологической экспедиции за 1946 г. Тезисы доклада) / А. Ю. Якубовский // Краткие сообщения ИИМК. - Вып. 21. - 1947. - С. 34.

САҲМИ А. Ю. ЯКУБОВСКИЙ ДАР ОМУЌИШИ ДЕВОРНИГОРАҲОИ ПАНЧАКЕНТ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи чеҳраи шинохтаи илми рус меравад, ки дар асрҳои ХХ саҳми худро барои татқиқоти бостоншиносии Панҷакенти қадим гузоштааст.

А.Ю. Якубовский, ки аз наврасӣ ба масъалаҳои вобаста ба Шарқи қадим ҳавас пайдо карда буд, тавонист тамоми олимону муҳаққиқонро бовар намояд, ки Осиёи Миёна аз назари доштани ёдгориҳои мусаввирӣ антиқӣ ва оғози давраи феодалии бой мебошад. Маҳз заковату нуктасанҷиаш буд, ки ўро устодаш В.В. Бартолд ба Академияи давлатии таърихи фарҳанги модии Русия ба қор даъват намуд, ки баъди ду соли қорӣ ўро ба вазифаи ходими илмӣ гузарониданд.

Доктори илмҳои таърих, узви вобастаи Академияи илмҳои Иттифоқи Шӯравӣ, академики Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон, Ходими шоистаи илми ҶШС Ўзбекистон ва ҶШС Тоҷикистон А. Ю. Якубовский соли 1953 дар синни 67-солагӣ аз олами ҳастӣ даргузашт ва баъд аз сари ӯ бисёр китобҳо ва мақолаҳои илмӣ то замони мо омада расидаанд.

Академик А.Ю. Якубовский дар ҷаҳони илми бостоншиносии ҷаҳонӣ сазовори қуллаҳои баланд гардид. Ў дар омӯзиши таърихи аксари кишварҳои Шарқ саҳми қалон гузошта, заҳматҳои бо ордену медалҳо қадрдонӣ карда шудааст. Дигар олимону муҳаққиқон низ дар мавриди татқиқоти шаҳраки Панҷакент қайд кардаанд, ки ин кашфиёти хело ҷолиб ва писандидатарин ба ҳисоб меравад ва то имрӯз ҳама аз маводи бой ва пурмазмунӣ ин ходими илмӣ истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: Шарқи қадим, бостоншиносӣ, Осиёи Миёна, Панҷакенти қадим, ёдгориҳои мусаввирӣ, давраи Шӯравӣ, ходими илмӣ, муҳаққиқ.

ВКЛАД А. Ю. ЯКУБОВСКОГО В ИССЛЕДОВАНИИ ПЕНДЖИКЕНТСКИХ СТЕН

Эта статья посвящена известному русскому ученому, который в XX веке внес значительный вклад в изучение археологии древнего Пенджикента.

А.Ю. Якубовский, с ранних лет интересовавшийся проблемами древнего Востока, сумел убедить ученых и исследователей в том, что Средняя Азия богата древними раннефеодальными художественными памятниками. Именно благодаря проницательности он был приглашен своим учителем В.В. Бартольдом на работу в Государственную академию истории материальной культуры России, где через два года был переведен на должность исследователя. Доктор исторических наук, член-корреспондент АН Советского Союза, академик АН Таджикской ССР, заслуженный деятель науки Узбекской ССР и Таджикской ССР А.Ю. Якубовский умер в 1953 году в возрасте 67 лет, и после его смерти сохранились многие книги и научные статьи. Академик А.Ю. Якубовский достиг больших высот в мировой археологии. Он внес большой вклад в изучение истории многих восточных стран и его труды были отмечены орденами и медалями. Другие ученые также отметили его исследования городища Пенджикент, который является одним из самых интересных археологических открытий. И по сей день богатые материалы этого ученого широко используются в научном мире.

Ключевые слова: *Древний Восток, археология, Средняя Азия, Древний Пенджикент, памятники живописи, советский период, ученый исследователь.*

CONTRIBUTION OF A. Y. YAKUBOVSKY TO THE STUDY OF THE PANJEKENT WALLS

This article is dedicated to the famous Russian scientist, who in the XX century made a significant contribution to the study of the archaeology of ancient Penjikent.

A. Y. Yakubovsky, who was interested in the problems of the ancient East from an early age, managed to convince scientists and researchers that Central Asia is rich in ancient early feudal artistic monuments. It was thanks to his perspicacity that he was invited by his teacher V. V. Barthold to work at the State Academy of the History of Material Culture of Russia, where two years later he was transferred to the position of researcher. Doctor of Historical Sciences, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Soviet Union, Academician of the Academy of Sciences of the Tajik SSR, Honored Scientist of the Uzbek SSR and the Tajik SSR A. Y. Yakubovsky died in 1953 at the age of 67, and after his death many books and scientific articles were preserved. Academician A. Y. Yakubovsky has reached great heights in world archaeology. He made a great contribution to the study of the history of many Eastern countries and his works were awarded orders and medals. Other scientists also noted his research of the Penjikent settlement, which is one of the most interesting archaeological discoveries. To this day, the rich materials of this scientist are widely used in the scientific world.

Key words: *Ancient East, archeology, Central Asia, Ancient Penjikent, monuments of painting, Soviet period, scientist and researcher.*

Сведения об авторах: Иброхимов Муродали Файзалиевич-доктор исторических наук, профессор Государственного института изобразительного искусства и дизайна Таджикистана. E-mail: murodali@list.ru. Тел.: (+992) 987384876, (+37 992) 2217247.

Каримова Ганджина Бахтиёровна-соискатель Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша. Тел. 918817250, 2217260. E-mail: gancinkarimova@gmail.com

Information about the authors: Ibrohimov Murodali Faizalievich - doctor of history, Professor of the State institute of fine arts and design of Tajikistan. E-mail: murodali@list.ru. Tel.:(+992) 987384876, (+37 992) 2217247.

Karimova Ganjina Bakhtierovna-candidate of the A. Donish Institute of history, archeology and Ethnography. Tel. 918817250, 2217260. E-mail: gancinkarimova@gmail.com

УДК-91 (575.3)

ОПИСАНИЕ ЖИЗНИ И БЫТА НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА В ТРУДАХ РУССКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX в.

САФАРОВ К. Х.,

Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша

К моменту завоевания Россией Средней Азии, в частности Северного Таджикистана, в русской востоковедческой литературе накопился значительный материал о различных сторонах жизни населения Туркестанского края: о населении, ремеслах, торговых и экономических ресурсах. При широте охвата вопросов, степень накопленного материала по отдельным областям Средней Азии была разной. Лучше была изучена Бухара, как столица Бухарского эмирата в целом. О Северном Таджикистане имеются отдельные сведения, которые позволяют осветить при помощи этнографических данных ряд вопросов жизни и быта населения.

Новый этап в изучении Средней Азии был связан с завоеванием царской Россией. Создавались благоприятные условия для более детального изучения конкретных областей: этнографии и истории их населения.

Много было сделано в этот период для изучения хозяйственной деятельности населения Средней Азии в целом, а таджиков в частности. Ещё в 1866 г. в г. Худжанде побывал выпускник восточного факультета Петербургского университета П.И. Пашино. В 1868. он опубликовал свою работу «Туркестанский край в 1866 г. Путевые заметки» [11,56].

В девятой главе автор кратко останавливается на приеме гостей местным баем: «На столе стоят сласти, ...съедобные печенья домашней кухни...Прежде всего хозяева предлагают попробовать расставленные

перед гостями сласти; потом подают крепкий желтый чай, за этим следуют пирожки с говядиной и с сахаром, потом пельмени с бульоном, бляш (политет) и в заключение плов» [11, 94]. В главах, посвященных Северному Таджикистану, он характеризует организации труда ремесленников-надомников Худжанда, которые работали на предпринимателей.

В 1867 г. на страницах «Отечественные записки» появилась работа Ю.Д.Южакова «Наши приобретения в Средней Азии», содержащая сведения о ремесленниках и торговых заведениях в городах Ура-Тюбе и Худжанде. Однако в ней много неточностей. Ю.Д. Южаков явно преувеличил данные о количестве ремесленных мастерских и численности ремесленников, что свидетельствуют о малом знании им местных условий [14,13].

Русский исследователь и чиновник А.Д.Гребенкин в 1872 г. в сборнике «Русский Туркестан» опубликовал очень интересную статью о населении Средней Азии, в частности о таджиках. В статье «Таджики» автор, прежде всего, останавливается на описании особенностей таджиков Зеравшанской долины.

Говоря о языке таджиков, автор отмечает, что он был персидский, но на нем говорили не все таджики. Ввиду того, что в округе жило много узбеков, таджики уже с малолетнего возраста говорили и на узбекском языке. Среди женщин - таджичек были и такие, которые совсем не знали узбекского языка [6, 27]. Рассказывая о духовной культуре, в частности о религии автор отмечает, что среди таджиков распространился суннизм.

В статье автор выделяет деятельность таджиков на несколько отраслей. Он останавливается на описании таджиков-земледельцев: «Таджики, будучи разбросаны по различным местностям округа, занимаются всеми отраслями земледелия: они хлебопашцы, садоводы, огородники и скотоводы.... Они сознают материальную выгоду владения землею и занятие земледелием, но сосредоточивать свои силы исключительно на нем, видеть все свое богатство только в земле - несообразно с их натурой, требующей большого круга деятельности и обладающей разносторонними способностями»[6,28]. Рассказывая о таланте таджиков как земледельцев, автор отмечает, что пашни, принадлежащие таджикам всегда лучше узбекских. Во втором параграфе статьи автор более подробно останавливается на ремесленном производстве таджиков. А.Д. Гребенкин пишет:«Таджики занимаются выделкой канауса (исключительно тад), адраса, бикасаба, алачи, хосы, дока, фаута, тибет-сали, бузи (всех сортов). Окраской бумажных ниток, шелка, шерсти и пуха таджики занимаются мало: они красят только в красивые цвета.

В сборнике «Материалы для статистики Туркестанского края», который был издан в 1873 г., опубликована другая статья А. Гребенкина «Ремесленная деятельность таджиков Зеравшанского округа» [5,47]. В ней рассматривается ремесленная деятельность таджиков данного округа.

По словам автора, ремеслом исключительно занимались таджики. Действовали следующие виды ремесла: ткацкое и вязальное; кузнечное, медночное и прочие; сапожное, шорное, седельное и другие; красильное; гончарное; швейное. Таджики ткали канаус (шаи), адрас, алачи, каламу, мату, хосу, чалмы, опояски, вязали чулки и другие. Для своих ткацких станков они употребляли шелк и хлопчатую бумагу, шерсть и пух использовали очень редко.

В 1874г. А.Д. Гребенкин опубликовал другую свою статью «Народы Средней Азии», в которой даны сведения о таджиках и других среднеазиатских народах [7,19].

Высоко оценивая эти работы ученого, вместе с тем необходимо отметить, что у А.Д.Гребенкина наблюдается тенденция, свойственная некоторой части дореволюционных авторов, приписывать национальному характеру изучаемого ими народа определенные черты, нередко отрицательные. Эти авторы, как отмечает профессор Н.О. Турсунов, «подчеркивали пороки, обусловленные социальными и бытовыми условиями, укоренившимися традициями, и трактовали их как характерные черты того или иного народа. Основанные на крайне ограниченных и неглубоких наблюдениях оценки, в корне неправильные, имеют привкус великодержавных взглядов людей, стоящих в стороне от народной жизни».

В 70-х гг. XIX в. востоковед А.Л. Кун собрал обширные, оставшиеся неопубликованными материалы по археологии, топографии Худжанда, о его жителях, жилых кварталах, об отраслях ремесла. Представляют интерес и записанные им в Худжанде загадки, пословицы и поговорки населения. В работе А.Л. Куна «Некоторые сведения о Ферганской долине» имеется краткое сообщение о крепости Махрам, об одноименном селении (Канибадамский район) [8,31]. Побывав также в Китабе и Шахрисабзе, А.Л. Кун составил список кварталов этих городов [9,13].

Особняком стоят работы по истории завоевания Средней Азии, в частности Ферганской долины, изданные участвовавшими в нем русскими генералами и офицерами. М.А. Терентьев в 1874 г. опубликовал статью «Статистические очерки Среднеазиатской России», в которой дает сведения о численности населения Средней Азии, в т. ч. Северного Таджикистана.

Свои наблюдения о жизни городов и селений Северного Таджикистана оставили и другие русские ученые. Работы знаменитого

ученого-естествоиспытателя А.П. Федченко «Топографический очерк Зеравшанской долины и заметки о соседних бекствах и памятниках Самарканда», «Заметки о Верхнем Зеравшане» посвящены населению Зеравшанской долины [13,69].

Редакция журнала «Природа и люди» в 1880 г. в городе Санкт-Петербурге подготовила и издала книгу «Народы России», в которой помещен раздел «Среднеазиатские народы» (таджики и узбеки). В данном разделе дается сведения об истории, быте, культуре, образе жизни таджиков. Книга также рассказывает о ремеслах, народной кухне, верованиях, обычаях и обрядах, фольклоре таджиков, которые входили в состав Российской империи.

В 1880 г. в городе Санкт-Петербурге была издана книга В. Радлова «Средняя Зерафшанская долина». Работа была результатом поездки автора по среднеазиатским городам [12,47]. В своей работе автор останавливается и на материальной культуре населения. Он пишет: «Одеты они в свои пестрые и длинные халаты, обуты в сапоги с длинными и узкими голенищами, в светло-зеленных галошах; головы покрыты фантастично-свернутыми огромными чалмами белого, зеленого и красного цвета. Они одни сидят группами на базаре или у мечети, где ведут оживленные разговоры. Только изредка прокрадывается между пестрыми группами мужчин маленькая стойкая личность, закутанная в длинный синий халат, наброшенный на голову. Рукава этого халата, назад концами завязанные. Доходят почти до подола, халат она прихватывает рукой на груди, а к стоячему воротнику пришит кусок черной сетки из конских волос, закрывающий совершенно лицо. Это - женщина».

Русский исследователь и чиновник Г.А. Арандаренко в 1880 г. в газете «Туркестанские ведомости» опубликовал статью «Скотоводство в Зерафшанской долине» [3,51]. В ней приводятся важные сведения о таджиках этой местности, об их быте и о скотоводческом хозяйстве, которое сыграло большую роль в жизни горцев. Автором дана справка о системе и способах содержания скота, о его видах и количестве, о молочном хозяйстве жителей Зеравшанской долины.

В 1886 г. в городе Казани была опубликована работа В.Наливкина и М.Наливкиной «Очерки быта женщины оседлого туземного населения Ферганы» [10,38]. Работа состоит из следующих разделов: «Предисловие»; «Краткий очерк Ферганской долины»; «Религия и духовенство»; «Жилище и утварь»; «Наружность женщины и ее одежда»; «Занятие и пища»; «Характер женщины, ее привычки, занятия и поведение в отношении окружающих»; «Беременность и роды. Девочка»; «Девушка. Сватовство и брак»; «Многоженство. Развод. Вдовство и смерть женщины».

Особенно интересны для исследователей помещенные в работе А.И. Макшеева «Исторический обзор Туркестана и наступательное движение в него русских» [1,13] планы городов Худжанда и Ура-Тюбе, на которых зафиксированы конфигурация их территорий, расположенные крепостных стен и ворот, направление главных арыков, улиц местонахождение цитаделей и базаров.

В конце XIX в. сбором и изучением археологических и этнографических материалов по Средней Азии начал свою научную деятельность М.С. Андреев. В 1896 г. он опубликовал статью «Исторические заметки о Ходженте» [2, 15]. В данной статье приведены народные предания и некоторые исторические данные о городе Худжанде.

Русский историк, краевед и страстный собиратель старины В.Л. Вяткин в конце XIX в. собрал любопытные данные о праздновании праздника Навруза в городе Самарканде. Он тщательно изучил доступные ему письменные источники, касающиеся этого древнего праздника восточно-иранских народов, дополнил их данные своими личными наблюдениями и в 1897 г. в газете «Туркестанских ведомостях» опубликовал статью «Навруз в Самарканде» [4, 36].

Во время сбора материала он заметил, что к этому празднику относится целый ряд обрядов и обычаев. В данной статье он останавливается на те обряды и обычаи, которые были распространены среди жителей города. По этому поводу он пишет: «Общая схема новогодних обычаев в том виде, в каком они сохранились до настоящего времени в Самарканде такова: Зажигание огней и хождение с огнем на арык Оби Рахмат».

Таким образом, важной стороной изучения Средней Азии, в т.ч. Северного Таджикистана, были подсчеты численности населения. Первые приблизительные исчисления, основанные, на личных впечатлениях и наблюдениях делались еще в первой половине XIX в. Е.К. Мейендорфом, Н.В. Ханыковым и А. Вамбери.

После присоединения Средней Азии к России появилась возможность получить более точные цифры. С конца 60-х гг. XIX в. начали публиковаться первые статистические сведения о численности и этническом составе населения, хозяйственной деятельности, материальной и духовной культуре, составленные на основании опроса нижних чинов местной администрации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макшеев А.И. Исторический обзор Туркестана и наступательные движения в него русских. СПб.,-1890.
2. Андреев М.С. Исторические заметки о Ходженте // СКСО. Самарканд,-1896.

- Вып. 4.
3. Арандаренко Г.А. Скотоводство в Зерафшанской долине // Туркестанские ведомости,-1880,-№34.
  4. Вяткин В. Л. Навруз в Самарканде//Туркестанские ведомости,-1897. №394.
  5. Гребенкин А.Д. Мелкие народности Зеравшанского округа // Русский Туркестан: сб., изданный по случаю политехнической выставки. М.,-1872. Вып.2. С. 110-130.
  6. Гребенкин А.Д. Таджики // Русский Туркестан,-1872. Вып.2. С.1.
  7. Гребенкин А.Д. Народы Средней Азии // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. СПб.,-1874. Вып. 3.
  8. Кун А.Л. Некоторые сведения о Ферганской долине. СПб.,-1876.
  9. Кун А.Л. Очерки Шахрисябзского бекства. Записки РГО по отделению этнографии. СПб.,-1880. Т. 6. С. 203-227.
  10. Наливкин В. И. Наливкина М. Очерки быта женщины оседлого туземного населения Ферганы. Казань,-1886.
  11. Пашино П.И. Туркестанский край в 1866 г. Путевые заметки. СПб., 1868.
  12. Радлов В.В. Средняя Зерафшанская долина // Записки ИРГО по изучению этнографии,-1880. Вып.6.
  13. Федченко А.П. Заметки о Верхнем Зеравшане // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. СПб.,-1872. Вып. 2.
  14. Южаков Ю.Д. Наши приобретения в Средней Азии (Ура-Тюбе и его округ) // Отечественные записки,-1867. № 7-8.

ОПИСАНИЕ ЖИЗНИ И БЫТА НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА В ТРУДАХ РУССКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX в.

В статье рассматриваются данные приведенные русскими исследователями касательно районов Северного Таджикистана второй половины XIX в. Русские исследователи наравне с естественнонаучным изучением края дали подробные сведения об этническом составе, языке, истории, материальной и духовной культуре населения региона. Автор статьи на основе изучения научных публикаций русских исследователей второй половины XIX в., анализирует жизни и быта населения Северного Таджикистана в рассматриваемый период.

Ключевые слова: *таджики, Северный Таджикистан, культура, быт, русские исследователи, история.*

ТАВСИФИ ҲАЁТ ВА ТАРИҚИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ ДАР АСАРҲОИ МУҲАҚҚИҚОНИ РУС ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX

Дар мақола маълумоти пешниҳодкардаи муҳаққиқони рус дар бораи навоҳии Тоҷикистони Шимолӣ дар нимаи дуюми асри XIX таҳқиқ шудааст. Муҳаққиқони рус дар баробари омӯзиши табиати минтақа, дар бораи таркиби наҷодӣ, забон, таърих, фарҳанги моддӣ ва маънавии аҳолии он маълумоти муфассал додаанд. Муаллифи мақола ҳаёт ва тариқи зиндагии аҳолии Тоҷикистони Шимолӣро дар давраи баррасишаванда дар асоси таҳлили осори илмии муҳаққиқони рус дар нимаи дуюми асри XIX баррасӣ кардааст.

Калидвожаҳо: тоҷикон, Тоҷикистони Шимолӣ, фарҳанг, машиат, муҳаққиқони рус, таърих.

DESCRIPTION OF THE LIFE AND EVERYDAY LIFE OF THE POPULATION OF NORTHERN TAJIKISTAN IN THE WORKS OF RUSSIAN RESEARCHERS OF THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

The article examines the data provided by Russian researchers regarding the regions of Northern Tajikistan in the second half of the 19th century. Russian researchers, along with the natural science study of the region, provided detailed information about the ethnic composition, language, history, material and spiritual culture of the region's population. The author of the article analyzes the history of the population of Northern Tajikistan in the period under review based on the study of scientific publications of Russian researchers of the second half of the 19th century.

Key words: *tajiks, North Tajikistan, culture, life, Russian researcher, history.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Қодир Ҳотамович – докторанти соли 3 PhD Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш. Тел: (+992) 987 00 02 11, почтаи электронӣ: hotamzodaa@gmail.com

Information about author: Safarov Qodir Hotamowich – 3rd year PhD of the A. Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography. Tel: (+992) 987 00 02 11, e-mail: hotamzodaa@gmail.com

УДК-903.4

«ТАЪРИХИ ҲУМОҶОН»-И ГУЛШАНӢ ВА АҲАММИЯТИ ТАЪРИХИЮ ҶУҒРОФИИ ОН

АБДУЛЛОЕВА З. М.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Сарчашмаҳои хаттии таърихӣ чихати омӯзиш ва таҳқиқи ҳодисаҳои таърихӣ аҳаммияти муҳим доранд. Яке аз чунин сарчашмаҳои таърихӣ «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ мебошад, ки таърих ва вазъи ҷуғрофию фарҳангии аморати Бухоро ва шаҳру вилоятҳои онро дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX инъикос менамояд. Муаллифи он Содикхоҷаи Гулшанӣ аз донишмандон, шоирон ва таърихнависони нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX буда, дар Бухоро ба дунё омадааст.

Соли таваллуди ӯ ба таври аниқ маълум нест. Содикхоҷаи Гулшанӣ ва дигар донишмандони он давра низ дар ин хусус ба таври мушаххас маълумот надодаанд.

Аммо Садриддин Айнӣ, ки дар солҳои 1891-1892 дар хидмати Шарифҷон Махдуми Садри Зиё буд, ишора ба Гулшанӣ карда мегӯяд: «Дар вақте ки ман дар хидмати Шарифҷон Махдуми Садри Зиё будам, тахминан 30-сола буд» [1, 20].

Амрияздон Алимардонов дар таълифоти худ қайд менамояд, ки «Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ тахминан дар соли 1861 дар шаҳри Бухоро, дар хонаводаи муфти ва мударрис Муҳаммад Мирсаид ба дунё омада, дар ҳамон ҷо дар мактабу мадраса таҳсил мекунад ва илмҳои маъмули замонашро аз худ мекунад» [2,17].

Агар мо гуфтаҳои устод Садриддин Айнӣ ва Амрияздон Алимардоновро ба назар гирифта, аз соли 1891 сӣ солро ихтисор кунем, 1861 боқӣ мемонад. Яъне, маълум мешавад, ки А. Алимардонов маҳз ба ишораи С. Айнӣ тақия карда, соли таваллуди Гулшанӣро тахминан ба соли 1861 нисбат додааст. Дар зимн метавон тахмин кард, ки Содикхоҷаи Гулшанӣ дар ибтидои солҳои 60-уми асри XIX дар Бухоро ба дунё омадааст. Гулшанӣ дар рисолаи худ «Таърихи ҳумоюн» саромади авлоди худро ба сайидзодагон-авлоди Мир Сайид Алии Ҷамадонӣ нисбат дода, мефармояд: «ва дигар аз содоти саҳеҳуннасаб зулэхтиром мазори фоизу-л-анвори Сайид Алии Ҷамадонӣ, соҳиби насоби салос, яъне соҳиби илми қол ва илми ҳол ва соҳиби насоби саҳеҳ, ки чадди бузургвори ин роқими саводанд» [3, 217].

Бо вучуди ин, Гулшанӣ дар овони наврасӣ ва ҷавонӣ илмҳои замони худ, инчунин забони русиро низ аз худ менамояд. Сипас, ӯ аз ҷониби амир Абдулаҳад (1885-1910) ҳамчун надим ба дарбор даъват шуда, то охири умр дар дарбор хидмат мекунад. Ӯ соли 1910 дар синни 48-солагӣ вафот кард.

Содикхоҷаи Гулшанӣ хангоми хидмат дар дарбори амир Абдулаҳад ба ноҳияҳо ва вилоятҳои Бухоро сафар намуда, аз таъриху фарҳанг ва вазъи ҷуғрофию фарҳангии онҳо огоҳ шуда, ба навиштани «Таърихи ҳумоюн» шуруъ кард. Бино ба ахбори муаллиф сабаби таълифи асар он аст, ки «...Ва дар он замон, ки қабл аз ҳаштоду шаш сол аз ин таърих аст, дар он вақт Шаҳрисабзу Ҳисор ва Хатлону Қаротегин ва Дарвоз-ҳамаи инҳо ҳукумоти мустақила будааст ва инҳо дар зарфи як қарн замимаи давлати Бухорои Шариф гаштааст. Ва низ дар ин муддат Бухоро явман фи явман⁵ дар тараққӣ ва тазаюд рӯй ниҳодааст, аз ин ду ҷиҳат тафовути бисёр ҳосил мегардад. Лихозо ба хотири ин ҳақир хутур мекард, ки таърихе таълифу тасниф шавад, ки мутобиқи ин асру мувофиқи ин замон бошад, то ки таърихи он равшану ҷуғрофии он мубарҳан гардад» [4, 44].

Аз тарафи дигар Гулшанӣ хостааст, ки ба муносибати биступанҷсолагии ҳукмронии Абдулаҳад ин асарро таълиф ва ба ӯ тақдим намояд. Бинобар ин номи асарро «Таърихи ҳумоюн» гузоштааст, ки дар ин бора худи ӯ мефармояд: «Чун соли биступанҷум аз ҷулуси ҳумоюни ҷаноби

⁵ Рӯз то рӯз.

оли амиру-л-муъминин ва имому-л-муслимин наздик шуд, хостам, ки ба ёдгории соли мазкур китобе таълиф намоям, ки ёдгории соли бисту панҷ аз чулуси ҳумоюн гардад... Ва ин китобро ба муносибати таърихи ҳумоён будан «Таърихи ҳумоюн» ном ниҳодам ва бар ҳашт мақола ва адади иёлотӣ Бухорои Шариф тартиб намудам» [4, 44-45].

«Таърихи ҳумоюн» соли 1327 ҳичрии қамарӣ, мутобиқ ба соли 1909-и милодӣ пеш аз биступанҷсолагии чулуси амир Абдулаҳад ба анҷом расид, ки дар ин бора муаллиф дар охири рисолааш мефармояд: «Ал-ҳамду ли-л-Лоҳ, ки ин китоби мусаммо ба «Таърихи ҳумоюн» дар явми якшанбе охири шаҳри рамазону-л-муборак дар шаҳри Бухорои Шариф дар санаи 1327 ба итмом расид» [4,161].

Ҳарчанд Содикҳочаи Гулшанӣ ин асарро ба анҷом расонд, аммо бо сабабҳои номаълум муаллиф ин рисоларо ба амир Абдулаҳад тақдим карда натавонист. Ба андешаи Ҷӯрабек Назриев «...таълифи асар дар соли 1327 ҳичрӣ/ 1909 мелодӣ ба анҷом расидааст, вале он дар шакли мусаввада ва таҳрирталаб буда, дар чунин шакл пешкаши амир гардонидани он аз имкон дур буд. Ва боз метавон гуфт, ки шояд Гулшанӣ фурсати таҳриру ба асар даровардани ислоҳотро низ пайдо накард. Ва ё шояд яке аз сабабҳои асосӣ он бошад, ки пеш аз фаро расидани рӯзи чашн Гулшанӣ оламро падруд гуфт ва ғайра» [5,39]. Ба ҳар ҳол сабаби ягонаи ба амир Абдулаҳад дастрас нашудани асар номаълум аст, аммо он то имрӯз боқӣ мондааст, ки чиҳати омӯзиши таърих ва ҷуғрофияи аморати Бухоро ва шаҳру вилоятҳои он манбаи муҳим мебошад.

Рисолаи «Таърихи ҳумоюн»-и Гулшанӣ аз ҳашт мақола иборат аст, ки чунин ном доранд:

-“Мақолаи аввал дар зикри иёлати Бухоро”.

-“Мақолаи дуюм дар иёлати Восеаи Миёнкӯл аст”.

-“Мақолаи сеюм зикри иёлати сеюм аз тавобеоти Бухорои Шариф, ки он иёлати Лаби Об аст”.

-“Мақолаи чаҳорум дар баёни иёлати вилояти Қаршӣ, ки онро дар кутуби салаф шаҳри Нахшаб ва шаҳри Насаф низ мехонанд”.

-“Зикри иёлати вилояти Кеш ал-машҳур ба Шаҳрисабз”.

-“Иёлати шашум аз иёлатҳои Бухорои Шариф иёлати Ҳисори Шодмон аст”.

- “Мақолаи ҳафтум аз иёлати Бухорои Шариф вилояти Хатлон аст”.

-“Мақолаи ҳаштум зикри иёлати қалъаи Хум, яъне Дарвоз”.

Дар мақолаи аввал муаллиф ба таври кӯтоҳ аз таърихи Бухоро дар давраи Муовия, хусусан аз тарафи Абдуллоҳ ибни Зиёд ва аз ҷониби дигар сарлашкарони араб забт шудани Бухорову бино ёфтани масҷидҳо дар он ёдрас шудааст. Ҳамзамон, Гулшанӣ дар дохили ин мақола мавзӯҳои алоҳидаро оид ба маҳаллу деҳаҳои гирду атрофи Бухоро овардааст. Бино ба ахбори ӯ «Бухоро, Гиждувон, Қарокӯл, Вобқанд, Пирмаст, Шоферком, Рометан, Зандане, Хайробод, Ҷанубирӯд, ҷамеи

мурофеот ва хусумот ва сичиллоти дохили шаҳри Бухоро муфавваз ба козии ислом, вобаста ба аҳкоми шаръ аст. Аммо ҳукумати атрофи доираи ҳисори Бухоро шарқан ва ғарбан ва шимолан ва чанубан муҳаввал ва муфавваз ба садоратпаноҳ, раису муҳтасиби Бухоро. Ва маркази ҳукумати қазои Чануби рӯд Сари Мазори кутубу-л-орифин аст, машхур ба Тумони Мазор» [4,48].

Тавре қайд намудем, Гулшанӣ дар хусуси ҳар як маҳалле, ки дар дохили мақолаи аввал оварда шудааст, доир ба ном ва мавқеи ҷуғрофии он, масофаи байни маҳалҳо ва Бухоро, шумораи аҳоли, шуғлҳои мардум, вазъи иқтисодӣ ва ғайраҳо маълумот додааст. Масалан, дар мавзӯи «Вилояти ҳукумати дуом» мефармояд: «Аз иёлати Бухоро қазои Қарокӯл аст. Масофаи он аз Бухорои Шариф ҳафт фарсах аст. Ин вилоят бисёр ва-сеъ ва касиру-н-нуфус аст. Аҳолии ин вилоят ҳама аҳли сарват ва ағниёнд. Тамоми онҳо ғалладоранд... Дар зарфи як қарн рубъи арозии онро ғарбан ва шимолан ва чанубан рег ихота намудааст. Бо вучуди золика ободтарин тумонот аст. Аҳолии он бинобар адами илми тичорат наменамоянд. Ва ил-ло дар ин вилоят молику соҳиби як миллион, ду миллион танга фаровон аст... Ва дар ин вилоят як мадрасаи сангин ва як қорихона ва ба бинои кӯрғони он ҳашт адад хонақоҳи сангину ҷубин ва чаҳорсаду ҳаҷдаҳ масочид ва муштамил бар ҳашсаду нух адад /10/ қария ва дорои як лаку панҷоҳ ҳазор нуфус аст» [4,49]. Муаллиф дар бораи вилоятҳои Харқонрӯд, Вобканд, Пирмаст, тумони Хутфар, Рометан, Хайробод, Шоферком ва Коми Абӯмуслим низ маълумоти ҷолиби ҷуғрофиву таърихӣ овардааст, ки ҷиҳати омӯзиши масоили ҷуғрофиву таърихии Бухоро басо муҳиманд.

Дар мақолаи дуом Гулшанӣ оид ба шаҳру тумонҳои иёлати Миёнкол маълумот медиҳад. Тибқи фармудаи ӯ Миёнкол миёни кӯхро гуфта, аз ҳашт ҳукумат: Кармина, Зиёуддин, Хатирҷӣ, Боғчакалон, Нурато, Аҷумсарой, Комеғ ва Янгикӯрғон иборат аст. Маркази ин иёлат Кармина мебошад, ки дар бораи он Гулшанӣ чунин гуфтааст: «Вилояти Кармина шахрест қадим ва биноест азим, аз осори абнияти Афросиёб. Кӯрғони он ба лабу канори чануби наҳри Зарафшон воқеъ гардидааст. Наҳри мазкур аз таҳти қалъа, тарафи шимолии он чараён менамояд... Чашми бинанда чунин шаҳри хубу бинои марғуб надида. Алён дар камоли ободӣ аст. Бинои он дар санаи 1290 иттифоқ афтадааст. Тӯли ин мамлакат миқдори ҳафт фарсах ва арзи он низ ҳафт фарсах аст. Ду наҳри азим дорад, якеро Хоним ва дигареро Қасаба меноманд» [4,60]. Мувофиқи ахбори Гулшанӣ шумораи зиёди аҳолии ин вилоятро ўзбекҳо ва арабҳо ташкил медиҳанд, аммо дар ду деҳа ба шумораи дусад хонавода эронӣ, панҷсад хонавода яҳудӣ ва сад нафар хунуди маҷнус низ зиндагӣ мекунанд. Ин вилоят дорои панҷоҳ ҳазор хонавор буда, дувоздаҳ адад хонақоҳҳои идаину ҷумъахонӣ ва чорсаду ҳаштоду ҳашт масҷиди панҷвақта дорад.

Қайд кардан зарур аст, ки маълумоти ҷуғрофию таърихӣ ва демографию иқтисодии дигар вилоятҳои ин иёлат дар шакли алоҳида ба монанди Кармина инъикос ёфтаанд.

Дар мақолаи сеюми «Таърихи ҳумоюн» шаҳру вилоятҳои иёлати Лаби Об зикр мешавад, ки аз вилоятҳои Каркӣ, Хоҷа Ҷонбоз, Баширумқон, Халачи Палвард, Бардалиқ, Назрам, Чаҳорҷӯй, Фароб, Дехнав, Усти Хироч ва Қарақулӣ иборат мебошад. Каркӣ маркази иёлатро ташкил медиҳад.

Дар асар дар хусуси ҳар як кадоми аз ин вилоятҳо маълумоти дорои аҳаммияти ҷуғрофию таърихӣ оварда шудааст. Масалан, Гулшанӣ дар хусуси иёлати Лаби Об мефармояд: «Ин иёлат тӯлонӣ аст, тӯли он ғарбан ва шарқан миқдори панҷоҳ фарсах аст аз мавзеи Бусоға, ки Аррачик маҳкуми Афғон ва Бухоро аст, то мавзеи Рикитқалъа ва Қизқалъа, ки интиҳои маҳкуми Қароқулӣ аст, мулосиқи худуди маҳкуми Хева аст, панҷоҳ фарсах аст, ба канори ҳар ду тарафи дарёи Чайхун аст, ки машҳур ба дарёи Омӯя аст. Аҳолии ин иёлат куллан ва тамоман қабоил ва ашоири тарокима аст, ки ғаюру часуртарин қабоилу ашоири аҳоли ва раоёи Мовароуннаҳранд...» [4, 71-72].

Содикҷоҳаи Гулшанӣ мақолаи чоруми худро роҷеъ ба иёлати вилояти Қаршӣ ва навоҳии атрофи он бахшидааст. Дар фасли «Зикри иёлати вилояти Кеш-ал машҳур ба Шаҳрисабз», ки мақолаи панҷум ҳисоб меёбад, дидаву шунидаҳояшро нигоштааст. Дар фасли шашум ё мақолаи шашум иёлати шашум аз иёлатҳои Бухорои Шарифро, ки иёлати Ҳисори Шодмон аст, инъикос намудааст. Ӯ оид ба таърихи Ҳисор мефармояд, ки «Ҳисор шаҳрест қадим ва иёлатест азим. Дар қуруни собиқ як ҳукумат ва иёлати худсар буда, дар таърихи 1282 ҳичрии набавӣ чаноби амиру-л-муъминин ва имому-л-муслимин чаноби олии марҳум фатҳ намуда, аз яд ва тасарруфи Абдулқаримхон гирифта замимаи давлати Бухоро намудаанд ва дар он маврид фатҳе намоён намуданд» [4,121]. Гибқи ахбори Содикҷоҳаи Гулшанӣ вилояти Душанбе ба иёлати Ҳисор дохил шуда, дар тарафи чанубу ғарбии вилояти мазкур воқеъ буда, дар масофаи дувуним фарсах аз Ҳисор ва дар миёнаи дарёи Сурхон ва Кофарниҳон ҷойгир аст. Гулшанӣ дар бораи таркиби этникии мардуми он, бозору маҳаллаҳо, савдо, табиат ва ғайраҳо маълумот додааст, ки мувофиқи навиштаи ӯ аҳолии Душанбе ҳама тоҷиканд. Ҳамчунин, ин вилоят боду ҳавои хуш дошта, мардумаш бо дурушттабъу дағали маъруфанд. Ӯ мефармояд: «Аз он вақте ки вилояти Қаратоғ хароб шуд, ҳокимони Ҳисор ба вақти гармо ва ваҳомати ҳавои Ҳисор ба вилояти Душанбе меоянд. Ин вилоят ба сари роҳи Хатлону Балҷувону Қаротегин аст, аз ҷиҳати мурургоҳ будан явман фи явман ободии он дар тазоюд аст ва дар тавобеъ вилояти Душанбе қарияҳои бисёр азими обод дорад ва ба дараҳои кӯҳистон ва аз он ҷумла қарияи Зиддӣ, ки аҳолии он қария ба санъати чакмани Тибет ва босма маъруф ва машҳуранд» [4,126-127].

Содикқочаи Гулшанӣ дар фаслҳои ҳафтум ва ҳаштум, ки «Мақолаи ҳафтум аз иёлотҳои Бухорои Шариф вилояти Хатлон аст» ва «Мақолаи ҳаштум зикри иёлати Қалъаи Хум, яъне Дарвоз» ном доранд, аз таъриху фарҳанг, шумораи аҳолии, мавқеи ҷойгиршавии шаҳру навоҳии дар тобеияти онҳо буда, инчунин вазъи хоҷагидориву иқтисодӣ ва фарҳангиву анъанаҳои мардумии онҳо ёдовар шудааст. Аз ҷумла, дар хусуси иёлотҳои Хатлон мефармояд: «Вилояти Хатлон ал машҳур ба Кӯлоб аст. Ин иёлат мунқасим мешавад бар панҷ ҳукумат. Ин иёлат ба ҷониби шарқии вилояти Ҳисор дар батни кӯҳистон воқеъ аст. Маркази ҳукумоти ин иёлат Кӯлоб аст...Аз қадимулайём ин вилоят маншаи аспҳои тозинаҷод будааст ва альён низ аксари аҳолии он галладор аст» [141]. Гулшанӣ оид ба тиҷорату зироати ин вилоят мефармояд, ки зироату тиҷорату саноати ин вилоят аз тамоми вилоят ва амсоли кӯҳистон бештару раванқатар аст.

Дар «Таърихи ҳумоюн» дар хусуси дигар шаҳру навоҳии дар минтақаи Кӯлоб ҷойгиршуда, аз ҷумла Балҷувон, Ховалинг, Кангурт ва ғайраҳо маълумоти муҳим ва арзишманди таърихӣ оварда шудааст.

Ҳамчунин, вазъи сиёсату иҷтимоӣ, иқтисодиву фарҳангӣ ва ҷуғрофӣ Дарвоз ва навоҳии дар тобеияти он буда дар рисолаи «Таърихи ҳумоюн» ба тадриҷ зикр мешавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки нусхаи қаламии «Таърихи ҳумоюн» дар ганҷинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳти рақами № 2968 маҳфуз аст ва он соли 2006 аз ҷониби Ҷӯрабек Назриев ба хатти кириллӣ баргардонида, дар шакли китоб ҷоп карда шуд.

Ҳамин тариқ, «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ ба муносибати 25-солагии ҳукмронии амир Абдулаҳад иншо шуда, вазъи сиёсату ҷуғрофӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии аморати Бухоро, шаҳру вилоятҳо ва ноҳияву маҳаллаҳои ҳудуди онро дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX ба таври васеъ инъикос менамояд. Ин рисола ҷиҳати омӯзиши таърихи халқи тоҷик ва шаҳру навоҳии он дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX манбаи арзишманд ба ҳисоб рафта, аҳамияти бузурги таърихиву ҷуғрофӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ.7.-Душанбе,-1962.
2. Алимардонов А. Нусхаи қаламии «Таърихи ҳумоюн»-и Гулшанӣ// Мероси ниёгон,-1995, № 2.
3. Гулшанӣ. Таърихи ҳумоюн. Дастхати Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, № 2968.
4. Гулшанӣ Муҳаммад Содикқоча. Таърихи ҳумоюн. Ба ҷоп тайёркунанда, мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷӯрабек Назриев. Душанбе,-2006.
5. Назриев Ҷ. Гулшанӣ ва «Таърихи ҳумоюн»-и ӯ/ Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ. Таърихи ҳумоюн. Ба ҷоп тайёркунанда, мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷӯрабек Назриев. Душанбе,-2006.

«ТАЪРИХИ ҲУМОЮН»-И ГУЛШАНИ ВА АҲАММИЯТИ ТАЪРИХИЮ ҶУГРОФИИ ОН

Дар мақола «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммад Содикқочаи Гулшани ҳамчун манбаи муҳим дар омӯзиши вазъи таърихию ҷуғрофии аморати Бухоро ва шаҳру вилоятҳои дар тобеяти он қарордошта дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф зимни таҳқиқот ба муаллифи рисола тавачҷух фармуда, мефармояд, ки Содикқочаи Гулшани дар дарбори амир Абдулахад хидмат карда, хостааст ба муносибати 25-солагии чулуси ӯ ин асарро таълиф намояд. Ҳамзамон, дигар сабабҳои таълифи «Таърихи ҳумоюн», мазмуну моҳият, сабку услуби баёни он ва манбаҳои истифоданамудаи муаллифи асар дар мақола инъикос ёфтааст. Муаллиф бештар ба таъриху вазъи ҷуғрофии Бухоро ва шаҳру навоҳии он дар «Таърихи ҳумоюн» тавачҷух намуда, ба хулосае омадааст, ки ин рисола чихати омӯзиши таърихи халқи тоҷик, хусусан таърихи аморати Бухоро, Хисор, Хатлон, Шаҳрисабз, Бадахшон ва ғайраҳо дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XV манбаи арзишманд ба ҳисоб рафта, аҳаммияти бузурги таърихиву ҷуғрофӣ дорад.

Калидвожаҳо: *«Таърихи ҳумоюн», сарчашма, Содикқочаи Гулшани, вазъи ҷуғрофӣ, таърих, иёлат, тумон, Бухоро, фарҳанг, шаҳр, аҳоли, хоҷагидорӣ.*

"ИСТОРИЯ ХУМАЮНА" ГУЛШАНИ И ЕЕ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Статья «История Хумаюна» Мухаммада Содикходжа Гулшани является важным источником в изучении историко-географического положения Бухарского эмирата, его городов и регионов во второй половине XIX-начале XX веков. В статье обращается и отмечается что Содикходжа Гулшани служил при дворе амира Абдулахада и написал это произведение по случаю 25-летия его правления. Вместе с тем, в статье отражены и другие причины написания «Истории Хумаюна», ее содержание, стиль изложения и использованные автором источники. Автор акцентирует внимание на историю и географическое положение Бухары и ее городов и районов в «Истории Хумаюна» и приходит к выводу, что данный трактат направлен на изучение истории Бухарского эмирата, Гиссара, Хатлона, Шахрисабза, Бадахшана и др. Это ценный источник XIX-начала XX веков, имеющий большое историко-географическое значение.

Ключевые слова: *«История Хумаюна», источник, Содикходжа Гулшани, географическое положение, история, государство, Бухара, культура, город, население, экономика.*

GULSHANI'S "HISTORY OF HUMOYUN" AND ITS HISTORICAL AND GEOGRAPHIC IMPORTANCE

The article "History of Humayun" by Muhammad Sodikhoja Gulshani is studied as an important source in the study of the historical and geographical situation of the Emirate of Bukhara and its cities and regions in the second half of the XIX and early XX centuries. In the course of his research, the author draws attention to the author of the treatise and states that Sodikhoja Gulshani served in the court of Amir Abdullah and wanted to write this work on the occasion of the 25th anniversary of his death.

At the same time, the article reflects other reasons for writing "History of Humayun", its content, style of expression and sources used by the author. The author focuses on the history and geographical situation of Bukhara and its cities and districts in the "History of Humayun" and concludes that this treatise is aimed at studying the history of the Tajik people, especially the history of the Emirate of Bukhara, Gissar, Khatlon, Shahrizabz, Badakhshan and others. It is a valuable source of the XIX and early XV centuries and has great historical and geographical significance.

Key words: *"History of Humayun", source, Sodiqkhoja Gulshani, geographical location, history, state, Bukhara, culture, city, population, economy.*

Сведения об авторе: Абдуллоева Зулфнун Музаффаровна-PhD докторант Института истории археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Телефон: (+992) 988-65-68-05.

Informanion about the autor: Abdulloeva Zulfnun Muzaffarovna-doctoral student of the Ahmad Donish Institute of history, archeology and ethnography of National academy of science of Tajikistan. Telefon: (+992) 988-65-68-05.

УДК-73/76 (575) (09)

ВКЛАД В. А. МЕШКЕРИС В ИЗУЧЕНИЕ СОГДИЙСКОЙ ТЕРРАКОТЫ

САЙФУЛЛОЕВА Ш. И.,
Институт истории археологии и этнографии имени А.

Изучению художественных памятников древности и раннего средневековья Средней Азии всегда уделялось большое внимание. При этом значительное место отводилось изучению артефактов изобразительного характера, как произведений, отражающих специфику культуры и идеологии той эпохи. Знакомство с терракотовой пластикой Средней Азии началось во второй половине XIX века. Вначале на них обратили внимание отдельные ученые В. Л. Вяткин [1], А.С. Стрелов [7], А. А. Потапов [5], С.П. Толстов [8] и др., затем важнейшую роль сыграли Восточное отделение Русского императорского археологического общества (ВОРАО) в Санкт-Петербурге и Туркестанский кружок любителей археологии (ТКЛА) в Ташкенте [2, 9]. На сегодняшний день более ста учёных издали свои работы на эту тему. Среди многочисленных учёных можно выделить вклад искусствоведа, исследователя проблем древней художественной культуры Среднего Востока доктора исторических наук В. А. Мешкерис в изучение терракоты Средней Азии.

Вероника Александровна Мешкерис родилась 1927 году. Окончила Среднеазиатский государственный университет (кафедра искусствоведения), а после продолжила свою учёбу и закончила аспирантуру Государ-

ственного Эрмитажа. В 1964 году защитила кандидатскую диссертацию в Институте истории материальной культуры, бывшем Ленинградском отделении Института археологии АН СССР. Работала ведущим научным сотрудником Отдела Центральной Азии и Кавказа Института истории материальной культуры РАН. С 1979 по 1998 годы работала в Ленинградском отделении Института археологии и Институте истории материальной культуры АН СССР. 25 мая 1992 г. в Московском государственном университете защитила докторскую диссертацию.

С 1998 по 2005 гг. работала ведущим научным сотрудником-консультантом в Секторе Средней Азии и Кавказа, после - в Отделе Средней Азии и Кавказа, а последние годы-в отделе археологии Центральной Азии и Кавказа.

Была ученицей Г. А. Пугаченковой. Опубликовала свыше 200 работ, в том числе более 20 книг и статей, которые оказали значительное влияние на изучение терракотовой пластики Средней Азии.

Первые ее работы, изданные в 1953-1954 гг., были посвящены изучению изображений музыкантов в согдийской коропластике. Начиная с 1960-х годов объектом специализированных исследований В. А. Мешкерис становится терракотовая пластика Согда [2, 234].

В 1962 году выходит в свет каталог В. А. Мешкерис “Терракоты Самаркандского музея”. Автор изучает более 700 мелких терракотовых изделий, где во время изучения применяет новую классификацию. С первых своих работ она отошла от традиционного изучения терракот с точки зрения этнического признака, предложив иной способ их изучения, который в то время считался новаторским [3, 2].

В. А. Мешкерис в своей работе четко делит коропластику на следующие виды: статуэтки, налепы и штампы (служащие украшением сосудов и оссуариев), фигурная керамика, обрезки и плитки. Кроме «больших хронологических групп» автором выделяются «крупные объективно существующие группы», определению основных признаков которых уделяется особое внимание. Принципом их деления выступают разные характеристики: семантика (женские кушанские статуэтки), техника изготовления (лепные статуэтки эфталито-тюркского времени), стиль изображений [3, 78].

Её классификация позволяет рассмотреть все терракоты с точки зрения их сохранности, иконографических деталей, мест находок, техники изготовления, стилей, размеров и т.д. Этот каталог представляет большой интерес, так как в нем есть таблица с графическими изображениями и фотографиями более 200 терракот.

В каталог “Терракоты Самаркандского музея” она осознанно не включает зооморфные изображения, а акцент делает только на антропоморфные. Исключение составляют только изображения обезьян, которые были наделены человеческим образом.

Большинство изучаемых терракот были найдены именно вблизи Самарканда, а точнее - в городищах Афрасиаб, Кафыр-кала и Тали-Барзу. К сожалению, в этой книге нет данных о находках на территории Таджикистана.

В дальнейшем было издано несколько книг, в которых ею были рассмотрены музейные экспонаты. Свою кандидатскую диссертацию она посвятила коропластике Согда. В диссертации автор не ограничилась рассмотрением коллекции одного музея, а попыталась обобщить все материалы по согдийской терракотовой пластике, собранные в коллекциях различных музеев и исследовательских центрах Советского Союза. Из материалов диссертации она, как и в предыдущих работах, исключила зооморфные изображения.

Классификация терракот, по мнению В. А. Мешкерис, должна послужить «основой для выявления динамики художественных стилей». Эта классификация основывается на изучении характеристики терракот и определении стилистических черт. Во всех работах она делает акцент не только на хронологическую классификацию, но и на иконографическо-стилистический анализ. В этой работе был выделен новый хронологический период - «время Ахеменидов и первых эллинистических государств (вторая половина I тыс. до н. э.)». Ранее произведения этой эпохи обозначались как «наиболее древние терракоты» и датировались только по верхней дате - до II в. до н. э. [3, 78].

Во время изучения коропластики В. А. Мешкерис подчеркивает, что период от эпохи бронзы до второй половины I в. до н. э. можно обозначить периодом безтерракотным.

В эпоху становления государств Ахеменидов, Селевкидов, Греко-Бактрии и Парфии коропластика становится массовым. На этих территориях по археологическим данным можно узнать степень развития данного искусства, основанного на местных традициях, близких зороастрийскому мировоззрению, и заимствованных художественных моделях. Эти модели основывались на эллинистической культуре, которая проникла после завоевания Александром Македонским Востока.

В коропластике Согда в большей степени прослеживаются Переднеазиатские истоки, в меньшей степени они выявляются в Маргиане и Бактрии. В терракотах этого периода можно увидеть в большом количестве изображения архаических богинь, на которых в основном подчеркивались иконографические признаки. Эти признаки фиксировались с помощью двух направлений: реалистические тенденции и условно схематические. В отличие от этого, произведения хорезмийской коропластики больше выдержаны в традициях древне-восточного искусства.

Художественную структуру по мнению автора на передне-азиатской основе можно чётко проследить в изобразительном и музыкальном искусстве. В. А. Мешкерис подчёркивает, что именно в парфяно-кушанскую

эпоху формируются региональные стили, которые были основаны на канонах зороастрийской религии (иератизм образов, застывание в симметричных позах и др.), подчеркивание характерных типов этносов, небольшие пропорции и т.д. В каждом регионе существовали свои чёткие черты в коропластике. В Хорезме это больше схематичность, в Согде прослеживается с одной стороны усвершенствование, а с другой-упрощение пластических форм. В Маргиане–Бактрии, наоборот, под влиянием буддизма эллинистическое искусство слабеет.

В эпоху раннего средневековья (VI-VIII вв н. э.) развитие искусства коропластики существенно меняется. Согд становится главным центром коропластического искусства. На смену иератическому однотипному каноническому стилю приходят разнообразные направления и техника, где акцент делается на выражении светского начала [4, 59].

По мнению В. А. Мешкерис, в Согде процесс развития коропластики происходит неравномерно. В Средневековье, по её мнению, новые процессы происходят в музыкальной коропластике. В большей степени влияние зороастрийской традиции прослеживается в музыкальной культуре Южного Согда [4, 60].

Традицию шиваизма можно проследить в коропластике Самаркандского Согда. Из вышесказанного можно понять, что процесс освоения опыта античных традиций протекает в разных областях по разному. По ее мнению, на первом этапе искусство Средней Азии сталкивается с античным искусством с помощью эллинистических государств. Этот контакт в Согде и Бактрии приводит к подражанию. В Маргиане такое подражание смешивается с местными традициями и только в Хорезме искусство не подвергалось эллинизации и продолжило свой путь на основе местных культурных традиций. Второй этап связан с парфяно-кушанской эпохой, когда происходит становление самобытных школ. В местных стилях можно увидеть влияние греко-гандхарских традиций, которые ярко выражены в Бактрии и менее-в Хорезме, Согде и Маргиане.

Третий этап-раннее средневековье, когда происходит возрождение западного эллинистического и гандхарского типов в коропластике Согда.

В 1977 г. выходит в свет книга “Коропластика Согда”, материал которой основан на кандидатской диссертации Мешкерис. В ней не затрагиваются классификация и хронология. Перед автором ставилась задача дать общий исторический обзор согдийской коропластики середины I тыс. д.н.э.-VIII в н.э.

Итогом прежних работ В. А. Мешкерис стала монография под названием “Согдийская терракота”, которая была издана в 1989 году. В ней она изучает терракоты VI в. до. н. э.-VIII в н. э. В этой книге приводятся таблицы для каждой типологической группы, которые, в свою очередь, делятся по технике изготовления, содержанию, пропорциям,

датировке, происхождению, иконографии, стилю, публикации и аналогиям.

Автор подчеркивает, что данная книга рассчитана на археологов, этнографов, художников, искусствоведов, историков, которые занимаются методиками изучения материальной культуры, а также на широкий круг читателей, которые интересуются историей культуры таджикского и других народов Центральной Азии. Данные, которые собраны в этой монографии, можно использовать в историко - культурном аспекте.

В 2004 году в Санкт-Петербурге издается книга под названием «Индийские традиции в художественной культуре Средней Азии», где освещается влияние индийской культуры на художественную культуру домусульманского периода Средней Азии. Книга разделена на две крупные главы, которые, в свою очередь, разделяются на параграфы. В этой монографии освещены исторические аспекты и археологические и памятники, датированные I тыс. до н.э.-VIII в. н.э. Большой интерес представляет вторая глава, посвященная изучению той территории, которая входит в нынешний Таджикистан. А. В. Мешкерис подчеркивает, что на территории Тохаристана создаются самобытные стили, где можно проследить религиозные и светские мотивы. Эти направления можно заметить в скульптуре и монументальном искусстве.

В этой же книге автор рассматривает и терракотовые изображения докушанского, кушанского и раннесредневекового периодов и влияние на них буддийской культуры. Автор приводит три таблицы: в первой показано распространение терракоты на территории Средней Азии [5,159; рис. 14]; вторая таблица показывает хронологию терракот [5,160; рис. 15]; третья таблица содержит классификацию терракот [5,161; рис.16]. Автором также изучены архитектурный декор (скульптура, роспись, капитель (изображения львов), рельефные панно) на территории Средней Азии и предоставлена карта, где указаны археологические находки.

Таким образом В. А. Мешкерис внесла большой вклад в изучение корoplastики Средней Азии. Ее монографии и статьи привели к многочисленным дискуссиям по теме и стали почвой для дальнейшего изучения терракоты не только на территории Средней Азии, но и во всей Центральной Азии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вяткин В. Л. Городища Афрасияба.-Ташкент,-1926.
2. Двуреченская Н. Д. Терракотовая пластика древнейших государств Средней Азии,- IV в. до н.э. – IV в. н.э. (археологический аспект),-СПб.: Нестор-История, 2016,-605с.
3. Мешкерис В. А. Терракоты Самаркандского музея.-Изд.Гос. Эрмитажа.-Ленинград,-1962,-155с.

4. Мешкерис В. А. Коропластика Средней Азии,-IV-III вв до. н. э.- VII-VIII вв н.э. (периодизация, типология, динамика стилей). Афтореv. Дис. ... д-ра ист. Наук,-Л.-1992.
5. Мешкерис В. А. Индийские традиции в художественной культуре Средней Азии,- СПб.: Изд. «Нестор-История» ИИ РАН- Санкт-Петербург, 2004,- 164 с., илл.
6. Потапов А.А. Рельефы древней Согдианы. ВДИ. №2-3. М,-1938.
7. Стелов А.С., Доисламский памятники древнего Термеза.Культура Востока: Средней Азии: Сб. Науч. Тр. М,-1927.
8. Толстов С. П. Древне-хоразмийские памятники в Каракалпакии . // ВДИ. №3. М,-1939.

ВКЛАД В. А. МЕШКЕРИС В ИЗУЧЕНИЕ СОГДИЙСКОЙ ТЕРРАКОТЫ

В статье автор констатирует, что В. А. Мешкерис является основателем специального направления в отечественной историографии-научного изучения террактовой пластики Средней Азии. Ее работы содержат анализ техники изготовления, содержания, пропорции, датировку, происхождение, иконографии, стили согдийских терракот. Исследования этого ученого могут помочь в изучении материальной и духовной культуры Средней Азии домусульманского периода.

Ключевые слова: *Средняя Азия, Согд, античность, религия, зороастризм, культура, изобразительное искусство, терракота, коропластика, техника.*

САҲМИ В. А. МЕШКЕРИС ДАР ОМУЌИШИ ТЕРАКОТАИ СУҒДӢ

Дар мақола муаллиф таъкид мекунад, ки В. А. Мешкерис асосгузори як самти махсуси таърихнигории ватанӣ-омузиши илмии пластикаи теракотавии Осиёи Марказӣ мебошад. Асарҳои ӯ таҳлили техникаи истехсолот, мундариҷа, таносуб, сана, пайдоиш, иконография, услубҳои теракотаи суғдиро дар бар мегиранд. Тадқиқоти ин олим метавонад дар омузиши фарҳанги моддӣ ва маънавии Осиёи Миёнаи давраи пеш аз мусулмонӣ кӯмак кунад.

Калидвожаҳо: *Осиёи Миёна, Суғд, қадимӣ, дин, зардуштия, фарҳанг, санъати тасвирӣ, теракотта, коропластика, технология.*

V. A. MESHKERIS IS CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE SOGDIAN TERRACOTTA

In the article, the author states that V. A. Meshkeris is the founder of a special direction in national historiography -the scientific study of the terracotta plastics of Central Asia. Her works contain an analysis of manufacturing techniques, content, proportions, dating, origin, iconography, styles of Sogdian terracotta. The researches of this scientist can help in the study of the material and spiritual culture of Central Asia of the pre-Muslim period.

Key words: *Central Asia, Sogd, antiquity, religion, Zoroastrianism, culture, fine arts, terracotta, coroplastic, technique.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфуллоева Шахноза Изатуллоевна-унвонҷӯи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш. Телефон: (+992) 985843505. E-mail: saifulloeva86@mail.ru

Information about the author: Sayfulloeva Shakhnoza Izatulloevna –Applicant for the Donish Institute of History, Archeology and Ethnography. Телефон: (+992) 985843505. E-mail: saifulloeva86@mail.ru

УДК-93 (575. 3)

ЗИКРИ НОМИ БАДАХШОН ДАР САРЧАШМАҲО**ОДИНАЕВ Ч.,****Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш**

Номи Бадахшон дар сарчашмаҳои хаттӣ ба таври гуногун омадааст. Боиси зикр аст, ки нахуст шуда, рочеъ ба мафҳуми ин ном дар сарчашмаҳои чинӣ маълумот дарҷ гардидааст. Дар мавриди номи Бадахшон бояд гуфт, ки ин ном дар манобеи таърихӣ ва чинӣ бо шаклҳои гуногун омадааст. Калимаи Бадахшон ё Балахш як навъи ёкут мебошад, ки фақат дар ноҳияи Бадахшон ёфт мешавад. Мумкин аст луғатҳои “Balais” дар забони фаронсавӣ ва “Balas” дар забони англисӣ шакли лаҳҷавии луғати Балахш бошад, ки дар аввал чоеро мегуфтанд ва сипас ба маънои “Ёкут” истифода шудааст [1,4]. Номи Бадахшон аввалин бор дар сарчашмаҳои чинии садаҳои VII-VIII ба шакли “Tsmag Ling” (кӯҳи пиёз) зикр шуда, номи ин минтақа ҳамроҳи Тахористон омадааст. Яъне Бадахшон ба қаламрави Тахористон дохил мешудааст [2,173].

Сайёҳи чинӣ Хюн Тсанг дар қарни VII мелодӣ ба ин сарзамин омада, Бадахшонро ба сурати “Кай-ю-кин” ном бурдааст. Баъд аз ӯ ду нафари дигар аз сайёҳони чинӣ дар ҳамин қарн аз Бадахшон дидор намуда, аз он дар хотироти худ бо номи “Птушон” (Pato-shan) ёд кардаанд [2,173]. Ҳамчунин Яъқубӣ дар “Ал-булдон” ин номро ба шакли “Базахшон”, ки номи умумӣ ва одии ин ноҳия аст, ёд кардааст: “Мардуми авом онро Балахшон бо лом гӯянд, ҳамон чое, ки маъдани Балхаш ҳампой ёкут дар он аст” [3,66].

Аз дигар фикрҳои зикршуда дар мавриди Бадахшон, бояд ба назари Маркворт ишора намуд, ки мегӯяд номи Бадахшон аз ҳамон лаъл гирифта шудааст, ки дар он чо ёфт шудааст. Аммо ҳамон тавр, ки муаррих ва пажӯҳишгари эронӣ Муъизӣ ишора кардааст, ин иддаои Маркворт чандон дуруст ба назар намерасад. Ин пажӯҳишгар далели нодуруст будани онро дар он медонад, ки аввалан дар забони форсӣ бадахшӣ ва бадахшонӣ ба унвони сифат барои лаъл истифода шуда, агарчӣ гоҳ нависандагон ва ба хусус шоирон бинобар зарурати шеърӣ ё ҳазфи мавсуф онро ба чои исми гузоштаанд. Вале, асосан барои номидани ин санг аз вожаи лаъл ё лол истифода кардаанд. Дуввуман, ин ки маъдани лаъл аз дер боз дар Бадахшон ба маънои хосси он истифода нашудааст, балки чунончӣ Абӯрайҳони Берунӣ гуфтааст: “Дар ҳуди Бадахшон ягон хел лаъле ёфт намешудааст, балки лаълро ба он чо нисбат мекунанд, ба хоҳири ин ки ба Бадахшон оварда ва баъд ба дигар шаҳрҳо мекунанд”. Марко Поло ва Клавихо низ ҳар ду зикр кардаанд, ки маъданҳои лаъл берун аз Бадахшон будааст. Дигар он ки бархе аз нависандагон гуфтаанд, ки дар қадим дар

Бадахшон ин санг ёфт намешуд, балки баъдҳо дар натиҷаи заминчунбӣ маъдани он намоён шудааст. Ин нишондиҳандаи он аст, ки номи Бадахшон пеш аз пайдоиши лаъл дар он сарзамин вучуд доштааст.

Аммо Камолуддинов Ш. пажӯҳишгари ўзбек дар китобаш ёдовар шудааст, ки Бадахшон аз решаи ба-дӣ аз забони чинӣ гирифта шуда, ба маънои дӣ сафед ё хунҳои сафед мебошад. Бар асоси ин назария номи чинии Хайтолиён, ки дар садаҳои аввалия ба ин минтақа аз Шимолу Ғарби Чин муҳоҷират карда буданд, ба онҳо илова мешудааст. Ҳамчунин назарияи дигар ин аст, ки номи Бадахшон аз решаи қадимии эронии “Бадах” ё “Бадак” гирифта шуда, чузъи “Ҷон” ё “Шон”-и ин вожа ба маънои рӯдхона ва ё чашма меояд. Инчунин Бадахшон ба маънои “Бакнӣ ва Шиёна” омадааст, ки ба маънои сарзамини Бохтариҳо мебошад [4,138].

Ақидае мавҷуд аст, ки истилоҳи «Бадахшон» аз санскритии «бахти» ва «шайана» гирифта шуда, маънояш аслан «кишвари бохтариён» мебошад. Номи хайтолиён дар сарчашмаҳои гуногун ба шаклҳои мухталиф омадааст. Аз ҷумла, дар сарчашмаҳои чинӣ «е-да», дар арабӣ «хайтал» ё «ҳабтал», дар арманӣ «хептал», дар юнонӣ «йфтал» ва ғайра. Бо номи Яфтал шаҳраке дар музофоти Бадахшони Афғонистон маъруф аст, ки сокинонаш тоҷиконанд ва бо сафедпӯстии худ шуҳрат доранд [5, 49-50].

Дар асрҳои VIII-IX Бадахшон чузъи худуди канори кишварҳои мусулмоннишин дар самти шарқ ва марзи Туббат (Таббат) махсуб мешуд [6,365]. Масъудӣ (896-956) аз ҳамсояғони шарқии мусулмонҳо дар марзи Бадахшон ва Туббат ёдовар шуда, аз ақвоме бо номи туркони Вахон, Туббат, «айғон», «хазар» ва «баду» ном гирифтааст [7,64]. Ба андешаи В. Минорский зер истилоҳи «турк» тамоми ақвоми ғайримусулмон ва аз лиҳози этникӣ мухталиф фаҳмида мешуд. Аз ҷумла, истилоҳи «айғон» марбут ба мардumi афғон аст [8,482]. Дар асри IX Бадахшон дар тобеияти Хуморбек қарор дошта [3,292], дар замони Сомониён ҳокими он нафаре бо номи Абулфатҳ [9,289-301] ибна-л-Фатҳ [10, 347] буд.

Маркази Бадахшон шаҳри Бадахшон буд, ки ба қавли Яъқубӣ масҷиди ҷомеъ дошт [3,292]. Ин шаҳр аз лиҳози андоза кӯчактар аз Мунк буд ва дар ғарби рӯди Ҷарёб (Панҷ) дар масофаи 13 манзил аз Балху Тирмиз ва 7 манзил аз Толиқон қарор дошт [9, 289-301].

Дигар масъала мафҳуми Помир дар сарчашмаҳои муътамади давр аст, ки дар инҷо аз он ёд хоҳем намуд. Сайёҳи асри VII Сюан Тезан дар бораи Помир чунин маълумот медиҳад: «По-ми-ло байни ду қаторкӯҳи барфпӯш тӯл мекашад. Дар инҷо хунукии даҳшатнок ҳукм меронад ва шамоли тунд мевазад, барф ҳам зимистону ҳам тобистон меборад, хоки инҷо шӯр аст ва замин бо сангрезаҳои майда зич пӯшонида шудааст» [11, 351].

Дар асари чуғрофии Абӯисҳоқ Иброҳими Истахрӣ “Ал-масолик вал мамолик” роҷеъ ба Помир маълумоти зайл оварда шудааст: “ҷониби шарқи Мовароуннаҳр Рашт ва Фомир ва Хутал ва ҳадди замини Ҳиндустон ба як хатти рост” [9, 256]. Дар ин баробар маълумоте, ки Рашт ба Бадахшон ба хусус зикри ин ном дар асари чуғрофиёии дигар “Китоб ал-булдон” зикр меравад, ки ба қалами Аҳмад ибни Яъқуб мансуб аст чунин омадааст: “Ва шаҳре, ки онро Ҳулбук гӯянд ва шаҳре, ки онро Мунк гӯянд ва онҳо марзи Туркистон аст то маҳале бо номи Рашт ва Кумод ва Помир” [3, 293].

Зикри дигарбори Помирро дар асарҳои чуғрофидонони асримиёнагӣ мо дар таълифоти сайёҳи венесиягӣ Марко Поло мебинем, ки мавсуф соли 1272 ба ин сарзамин сафар кардааст ва менависад: “Бист рӯз он ҳамвориро тай мекуни он Помир ном дорад. Дар тамоми фаслҳои сол дар онҳо алаф намерӯяд, манзил дар онҳо вучуд надорад. Ғизоро бояд бо худ гирифт. Аз сабаби баландӣ ва хунуқӣ парандагон дар он ҷо ба ҷашм намерасанд. Аз сабаби хунуқҳои доимӣ ҳатто шуълаи оташ дар онҳо равшанӣ намедихад ва ранги он аз ҷойҳои дигар фарқ мекунад ва таъом низ хуб пухта намешавад” [11, 76]. Ин сайёҳ боз илова мекунад, ки “Мардуми Баласиан (Бадахшон) мусулмонанд ва забони худро доранд” [11, 74].

То имрӯз шарҳи пурраи мафҳуми Помир маълум нест ва оид ба замони пайдоиши ин мафҳум низ чуғрофидони маъруфи Шӯравӣ Малинский Н.Г. дар робита ба ин чунин тахмин мекунад: “Вожаи Помир сенздаҳ садсола аз замони сайёҳати Сиян Тзан дар чуғрофишиносӣ маълум аст, вале маънои он то ҳол пурра маълум нашудааст” [13, 278].

Нахустин асари мушаххас роҷеъ ба топоними Помир аз ҷониби донишманди англис Ҳ. Равилсон таҳти унвони “Monograph on the Oxus” соли 1872 ба таъъ расид, ки дар он дар бораи этимологияи Помир маълумот дода шудааст. Ин муҳаққиқ топоними Помирро иборат аз ду қисм “По” марбут ба қабिलाҳои фаунҳо, ки дар “Чуғрофиё”-и Страбон зикр шуда ва “мир”-ро кӯл тахмин карда баён медорад, ки Помир маънои кишвари фаунҳо, ки дорои кӯлҳои зиёд мебошанд аст [14, 482-513].

Ҳамчунон муҳаққиқи дигар Ҷорҷ Карзон роҷеъ ба топоними Помир асаре бо номи “The Pamir the sources of the oxus»-ро дар соли 1896 ба таъъ расонид, ки мухтасаран топоними Помирро ҷамъбаст гардондааст [15, 36].

Роҷеъ ба топоними Помир ақидаҳо гуногунанд, бархе аз муҳаққиқон топоними Помирро аз ҷузъҳои Пом ва Ир ибора дониста, ба ақидаи онҳо ҷузъи ном ба вожаҳои (бум, бом, ном) алоқаманд буда, маънии кишвар, сарзаминро ифода мекунад ва ҷузъи дувуми “ир” ба маънои ориёӣҳо омадааст (“ир” яъне ҳиҷоӣ аввали Ирон, Эрон). Ба ҳеҷ вачҳ шакли қадими эронӣ *br̥mī* (*br̥mī* «сарзамин», «кишвар» дар забонҳои ҳозираи эронии

минтақа ба сурати *rom* (ном) инъикос нагардидааст. Зеро чунин конунияти бадалшавии овозҳо табдил ба *v-r* ва *y-o* дар чунин мавқеи овози хоси таҳаввулот ва инкишофи савтии таърихии забонҳои эронӣ маҳсуб намешавад. Ҷузъи дувуми номи мазкур “*ир*” наметавонад аз “*агуа*”, ки номи қабилаи ориёӣ мебошад дар ҳамин шакл ба вучуд ояд. Этноними “*Агуа*» дар матнҳои форсии бостон дар шакли «*Ariya*» ва дар Авесто “*Airya*” дучор меояд [16, 3-12].

Агар қолаби топонимии Помирро аз нуқтаи назари калимаҳои мураккаб ва ибораҳои, ки бо антоними *argaina* сохта шудаанд дида бароем, муайян мешавад, ки “*ир*” дар ҷои дувум ва муайянқунандаи “*пом*” дар ҷои аввал омадааст ва чунонки дар мисолҳои фавқуззикр бар- меояд чунин қолаби иборасозии барои даври бостон бегона аст. Ҳамчуноне, ки қолаби ёдшудаи калимасозӣ барои забонҳои ҳозираи минтақаи Помир ва навоҳии атрофи он низ хос нест.

Бадин минвол беш аз 200 сол муҳаққиқон маънӣ ва этимологияи вожаи Помирро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд, аммо натиҷаи ниҳонии он то ҳол ба даст наомадааст.

Роҷеъ ба топоними Помир дар эътиқодоти буддӣ минтақае бо номи “*Упа-Меру*”, кишваре дар доманаи кӯҳи Меру омадааст, ки тахти кӯҳҳои Меру, ки бино ба эътиқодоти буддӣ маркази дунёст кӯҳҳои Тибет ва Ҳимолой мебошад ва метавон гуфт, ки “*у* памер *у*” шабеҳияташ ба Помир наздиктар аст [17, 128].

Иловатан гурӯҳи дигари муҳаққиқон ҷузъи дувуми топонимии Помир “*мир*”-ро дар баробари ҷузъҳои номҳои Кашмир, Аймир Тиричмир, ки дар болооби дарёи Аму, Ҳинд воқеъ гардидаанд, бо вожаи санскритии “*мир*” ба маънии кӯл тавзеҳ медиҳанд [14,513]. Иловатан муҳаққиқи дигар Л.Г.Герсенберг ҳамин назарияро тақвият дода менависад, ки “Ҷузъи дувуми ин ном (*mer, mir*) аст ва аз нахуст шакли ҳиндуаврупоии *maig-ya* ба вучуд омада ба вожаи олмонии *moig* ва англисии қадим *more* ба маънии “*худуд*”, “*марз*” алоқаманд бошад [18,48].

Дигар муҳтавои Помирро маъданшинос Л.Г.Юдин исми ҷинс шуморида, тахти ин ном минтақаи кӯли Зардкӯлро дар назар дорад [19, 128].

Дар “*Луғатномаи мухтасари топонимӣ ақидаҳои гуногуни донишмандон оид ба маънои топонимии Помир ҷамъбаст гардида, ҳамчун “Пои Мехр” (Под солнце) тавзеҳ ёфтани он қобили қабул шуморида мешавад [20, 320].*

Бояд қайд намуд, ки дар шакли ибори изофӣ (Поёни офтоб, Поёни Митро) тавзеҳ намудани этимологияи Помир баҳсталаб буда, аз ҷониби бархе аз муҳаққиқони забонҳои эронӣ рад карда шудааст. Зеро пайдоиши ибораҳои изофӣ ба давраи миёнаи инкишофи забонҳои эронӣ тааллуқ дорад. Топоними помир бошад аз рӯи таърихи пайдоиши худ ба давраи

қадимтар тааллуқ дошт. Аз сӯи дигар дар ибораҳои изофии иқтибосшуда ба забонҳои помири бандаки изофи хифз мегардад. Вале дар номи Помир, ки дар забонҳои помири ба сурати *Pomer*, *Pomir* дучор меояд чунин ҳодиса ба назар намерасад. Дар заминаи забонҳои помири имкони ба тарзи фавқ шарҳ додани номи мазкур вучуд надорад. Зеро тибки сарфу наҳви ин забонҳо муайянкунанда баъди муайяншаванда ҷой мегирад ва тартиби алоқаи ҷузъҳои ибора ба таври дигар сурат мегирифт. Илова бар ин дар забонҳои помири барои истифодаи маъниҳои фавқуззикр вожаҳои дигар мавриди қорбасти қарор мегирифт. Инчунин этимологияи зикргардида аз лиҳози семантика ва фонетика баҳсталабанд [22, 7-8].

Маҳсусан баҳсталаб будани масъалаи фонетикӣ ва шабеҳандозии топоними “Помир”-ро ҷуғрофидони маъруфи рус Д.И. Эделман низ қабул надорад [23, 43].

Чунин мафҳум дар Афғонистон то ҳол роиҷ аст ва дар “Фарҳанги ҷуғрофии Афғонистон” топоними “Помир” ба маънии “Кӯҳи зери қуллаҳо” тасвир ёфтааст [24, 335-336].

Ҳамин тавр, дар сарчашмаҳои давр ҳарду мафҳум бо назарҳои мухталиф омада, амалан маънои мустақим дошта, ҷойи ҷойгиршавии Бадахшон ва фазои он инъикос гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Бомиеӣ, Саид Муҳаммад Иброҳим. Бадахшон дар оинаи замон, Пешовар,-2001.
2. Ҳабибӣ, Абдулҳай. Афғонистон баъд аз ислом. Кобул,-1357.
3. Yaqubi, Ahmad ibn Abu Jakub ibn Wadhīh al-Jakubi. *Kitab al-buldan*. Ed. M. J. de Goeje. *Bibliotheca geographorum arabicorum*. Pars 7.-Lugduni-Batavorum,-1967.
4. Bernard P. *La mines de Lapis Lazuli du Badakhshan. Etudes de géographie historique sur la plaine d’Ai-Khanum (Afghanistan)*.-Paris. 1978. – P. 49–51.
5. Ibn al-Fakih al-Hamadani. *Compendium Libri Kitab al-Buldan*. Ed. M. J. de Goeje. *Bibliotheca geographorum arabicorum*. 5. Lugduni-Batavorum, 1967.-365 p.
6. Al-Masudi. *Kitab al-tanbih wal-ischraf*. Ed. M. J. de Goeje. *Bibliotheca geographorum arabicorum*. Pars 8. P. 64.
7. *Hudud al-Alam (The regions of the world), a persian geography*. Translated and explained by V. Minorsky. London, 1970: - 482 p
8. Ал-Истахрӣ. Масолик ва мамолик.-Техрон:Интишороти илмӣ-фарҳангӣ,-1368 х.
9. Ибн Хавқал, ан-Насиби. Масалик ва-л-мамалик. Бо тасхеҳи Ҷаъфарӣ Шиор. Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон,-1345 х..
10. Сюань-цзан. Записки о Западных странах [эпохи] Великой Тан. Москва Издательская фирма: Восточная литература. 2012. 466. 351 стр.
11. Книга Марко Поло. М.: Гос. изд-во географич. лит-ры. 1956. 376 стр.
12. Н. Г. Малинский. О некоторых географических терминах имеющих отношение к Средней Азии. ИВГО. Т77. вып. V.1945.
13. H.C. Rawlinson. *Monograph on the Oxus*. The Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 42 (1872), pp. 482-513.
14. G. Curson. *The Pamir the sours of the oxus*. London,-1896.

15. Л.Г. Герценберг. Морфологическая структура слова в индоиранских языках. Л. 1972. С. 48.
16. В. А. Никонов. Краткий топонимический словарь. М. 1968. С.509с.

ЗИКРИ НОМИ БАДАХШОН ДАР САРЧАШМАҶО

Дар мақола аз ҷониби муаллиф мафҳуми таърихи Бадахшон баррасӣ шудааст. Барои таҳқиқи масоили мазкур сарчашмаҳои хаттии ҷинӣ, форсӣ-мусулмонӣ, маълумоти забоншиносӣ ва адабиёти мухталифи илмӣ истифода шудааст. Илова бар ин маълумоти сайёҳони аврупоӣ низ аз ҷониби муаллиф истифода шудааст. Ҷамчунин нуктаи назари олимони ватанӣ ва хориҷӣ низ мавриди назар шудаанд. Сарчашмаҳои зикршуда маъноӣ Бадахшонро ба таври гуногун шарҳ додаанд-мақони лаъл, ёкут, кишвари бохтариҳо ва ғайра. Аммо ҳеҷ кадоме аз ин маъноҳо мавриди қабули умум қарор нагирифтаанд.

Дар мақола доир ба Помир ва мафҳуми ин ном низ маълумоти гуногун оварда шудааст. Муҳаққикон ин калимаро ба таври гуногун шарҳ додаанд-мавзеи кӯл, марз, пойи меҳр, яъне зери офтоб ва ғайра. Аммо ин масъала низ пурра ҳал нашудааст ва таҳқиқоти иловагиро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: *Бадахшон, Помир, таърих, ҷуғрофӣ, сарчашмаҳои ҷинӣ, сарчашмаҳои арабӣ.*

УПОМИНАНИЕ БАДАХШАНА В ИСТОЧНИКАХ

В данной статье автор рассматривал понятие историческая история Бадахшана. Чтобы исследовать эти проблемы использованы: китайские, персидско-мусульманские письменные источники, лингвистическая информация и различная научная литература. В дополнение к этой информации, автор использовал и сведения европейских туристов. Также учитываются взгляды отечественных и зарубежных ученых. Эти источники по-разному трактуют значение Бадахшана-место рубинов, жутов, земля бактарийцев и так далее. Но одно из этих значений не общеприняты.

В статье также содержится разнообразная информация о Памире. С интерпретацией этого слова по: расположения озера, бордюра, шагов под солнцем и т.д. Однако эта проблема полностью не решена и требует дальнейшего расследования.

Ключевые слова: *Бадахшан, Памир, история, география, источник, китайские, арабские источники.*

BADAKHSHAN IS MENTIONED IN THE SOURCES

In this article, the author discussed the historical concept of Badakhshan. Chinese, Persian, linguistic and various scientific sources are used to study these issues. In addition, the author used information from European tourists are also considered. This source gave different interpretations of the meaning of Ba-

dakhshan as place of rubies, the country of bakhtarian lands and etc. But none of these meanings were accepted.

The article also provides various information about the Pamir and the meaning of this name. Researchers interpreted this word in different ways: the territory of the lake, the border, sunny place etc. The issue has not been completely resolved and requires additional research.

Key words: *Badakhshan, Pamir, history, geography, Chinese sources, Arabic sources.*

Сведение об авторе: Одинаев Джамшед-соискатель Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Тел:+ (992) 901021979. E-mail: jamshed79@bk.ru.

Information about the author: Odinaev Djamshed-Applicant of the A. Donish institute of Histori, Archeology and Ethnography National Academy of Sciences of Tajikistan: Phone :+(992) 901021979.E-mail: jamshed79@bk.ru

БОСТОНШИНОСӢ-АРХЕОЛОГИЯ - ARCHEOLOGY

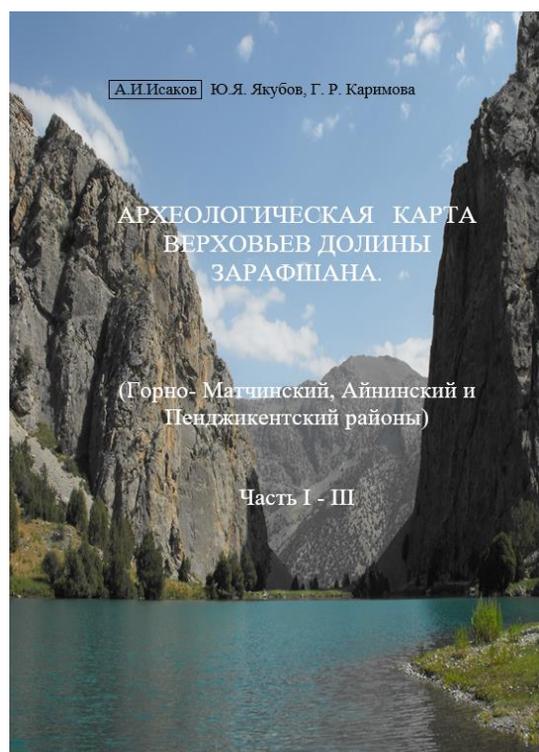
УДК-930.26 (575.3)

ОБ ОДНОМ НАПРАВЛЕНИИ ОПЫТА СОХРАНЕНИЯ И РЕКОНСТРУКЦИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКИСТАНА

ФИЛИМОНОВА Т. Г.,

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша

Посылком к написанию данной статьи послужил выход в свет очередного тома «Археологической карты Таджикистана», как одного из типов опыта сохранения и реконструкции историко-культурного наследия. В преддверии юбилейного празднования, посвященного Саразму вышла эта, уже сегодня ставшая раритетной монографическая книга: А.И. Исаков, Ю.Я. Якубов, Г.Р. Каримова. Археологическая карта Таджикистана. Верховья долины Зарафшана (Горно-Матчинский, Айнинский, Пенджикентский районы).- Душанбе: Дониш, 2020.- Книга 1.-Часть I-III.- 360 с.; Книга 2.- Часть IV.- 430 с.

Археологические памятники составляют одну из неотъемлемых частей культурного наследия страны, её исторического прошлого. Поэто-

му их поиск, изучение, восстановление-реставрация и охрана представляет одно из основных направлений заботы государства.

Имеющийся опыт сохранения и реконструкции историко-культурного наследия отражается в виде регистрации, составлении кадастра, систематическом проведении реставрационных работ, находящихся в стране исторических памятников, выявление новых и проведение археологических исследований и раскопок, и конечно же, непременно картографирования. Вышеперечисленные работы требуют наличие топографических карт и планов, что создает необходимость обновления уже существующих материалов. Необходимо подчеркнуть, что главная задача археологического картографирования не просто территориальный анализ археологических памятников посредством карт, но и их всестороннее изучение. Для того чтобы оценить современное состояние и обозначить направления будущего развития археологического картографирования, рассмотрим кратко историю его становления.

Известно, что важнейшие научно-технической и методической базы отечественной картографии были заложены в советский период, который стал начальным этапом развития и сложения данного направления науки Таджикистана. В 1946-1947 гг. на самом раннем этапе сложения таджикской археологии А. Ю. Якубовский сформулировал следующие основные семь задач, четыре из которых на прямую касаются проведения археологическо-поисковых исследований необходимых для составления тематических карт:

«...4) Систематически вести работу по установлению отождествления названий древних и средневековых, ныне не существующих городов с сохранившимися от них остатками (развалинами). Эта работа является одной из центральных задач экспедиции, только она и даст возможность найти исторические объекты большой важности для стационарных раскопок.

5) Систематически регистрировать и изучать все наземные памятники архитектуры, материальной культуры (например, развалины древних замков, поселений, крепостей и проч.) и изобразительного искусства, встречаемые во время работ экспедиции.

6) Ежегодно проводить раскопочное изучение одного объекта в северном и одного объекта в южном Таджикистане, стремясь собрать возможно более полный вещественный инвентарь, могущий дать необходимый материал для суждений о культурной жизни того или иного района в древности и в средние века.

7) Систематически и параллельно с полевой работой для более целесообразной обработки добытого экспедицией материала вести изучение истории того или иного района Таджикистана на основе письменных источников» [32,10]. Практически эти задачи определили первые картографические исследования на территории Таджикистана и явились основой в

составлении археологических карт в будущем. Уже в 1946 - 1947 гг. Верхне-зарафшанский отряд Согдийской археологической экспедиции (далее САЭ) в течение нескольких лет (1946— 1950 гг.) проводил исследовательскую работу по обследованию и выявлению археологических объектов верховий Зарафшана [23,67-80; 24,168-188; 25,220-230; 26]. По данным, собранным этим отрядом, составлены предварительные археологические карты края (три из них опубликованы в предварительной версии). Карты дают известное представление о заселении указанной части горного Таджикистана на различных этапах его освоения. А в 1960 г. О.И. Смирновой было издано сводное комплексное исследование карты верховий Зарафшана по Мугским документам [25,220-230].

С ростом получения информации и масштабными открытиями многочисленных памятников археологии и культуры возникает необходимость отдельного издания серийного порядка археологических карт Таджикистана. Сектор археологии и нумизматики приступает к тотальной фиксации открытых памятников.

Б.А. Литвинским были созданы первые методические рекомендации в составлении археологических карт и их картографическом описании, ставшие на долгие годы образцами науки [12,9-15]. По заявленным критериям выходит первое издание «Археологической карты ГБАО Памира» [2].

Однако со времени проведения поисков по составлению археологических карт, до момента выхода первой археологической карты Таджикистана, данное направление было сугубо информативно-накопительное по характеру. Отсутствие четко отработанной технологии цифрового картографирования археологических памятников, а с междисциплинарным подходом возникает необходимость внедрения новых методов геоинформатики и дистанционного зондирования в сферу археологии. Заявленная выше книга-монография принадлежит к разряду давно ожидаемых результатов научного проекта «Археологическая карта Таджикистана», посвященного сбору, систематизации и каталогизации предметов археологических памятников.

«Археологическая карта верховьев долины Зарафшана» продолжает монографическую серию «Археологических карт Таджикистана». Является продолжением свода информации об археологических памятниках Республики Таджикистан. Данный монографический труд издан двумя книгами, которые посвящены Пенджикентскому, Айнинскому и Горно-Матчинскому административным районам. В нем систематизированы данные по одному из самых богатых в сфере археологического наследия народов РТ.

В книге 1 в I части содержится краткий обзор природно-климатического и ландшафтно-географического описания региона (с.13-30). Исторический фон составлен по письменным источникам (с.32-38), политическая история описывает жизнедеятельность пяти рустаков-

Пенджикента, Магияна, Киштута, Паргара и Мадчо (с.38-45). Приводятся самые первые любительские и научные исследования различными экспедициями (с.47-62). История изучения памятников археологии подразделена на четыре этапа (с. 62-81). Библиография составила более 50 стр (с. 91-150) для всех памятников названного региона. После списка литературы имеется список сокращений и очень полезный список измененных названий административных и населённых пунктов (с.153-158). Завершает первую часть книги приложение, в которой помещена архивная не изданная статья В.А. Ранова-метра и основоположника школы исследования каменного века Таджикистана (с. 159-162), посвященная изучению памятников каменного века данного региона.

Часть II-Реестр археологических памятников Горно-Матчинского (с.163-220) и Часть III - Реестр археологических памятников Айнинского района (с.222-359) так же размещён в данной книге. В нём приведены основные характеристики: топография, датировка, культурная принадлежность, результаты исследований, данные о месте хранения коллекций.

В книге 2 Части IV опубликован реестр археологических памятников Пенджикентского района. Она является итогом многолетних комплексных исследований и экспедиций по данному региону. Карта сопровождена уникальными иллюстрациями из архивов отдела археологии и пенджикентской археологической базы. Каждый археологический объект подробно картографирован и описан. Библиографический список публикаций, посвященных приведенным в книге археологическим памятникам, это самый полный указатель археологической литературы по Пенджикентскому оазису и бассейну верховьев Зарафшана.

Разделы «Введение», «Географический очерк региона» написаны Г.Р. Каримовой. Раздел «Исторический фон верховьев долины Зарафшана» написан Ю.Я. Якубовым и Г.Р. Каримовой. Раздел «История исследований региона» написан Г.Р. Каримовой. Раздел «Реестр археологических памятников» написан А.И. Исаковым, Ю.Я. Якубовым, Г.Р. Каримовой. Разделы «Заключение», «Литература», «Список сокращений» написан Г.Р. Каримовой. Раздел приложения подготовлен Г.Р. Каримовой.

Археологические изыскания в долине р. Зарафшан начались в конце 50-х гг. XX в. Наиболее существенные из них проведены Согдийско-Таджикской археологической экспедицией под руководством А.Ю. Якубовского. В ее состав были включены также специалисты из Государственного Эрмитажа и Института истории, языка и литературы Таджикского филиала АН СССР. А. Ю. Якубовский возглавлял эту экспедицию до 1952 г. Ее основная задача заключалась в исследовании городской культуры Центральной Азии до арабского завоевания. Экспедиция исследовала Пенджикент комплексно, рассматривая вопросы исторической географии, топографии, топонимики, ремесла, городской застройки, живописи, торев-

тики и нумизматики [9, книга 1,62-68]. За период с конца 1950-х до начала 1980-х гг. были открыты и исследованы города, поселения, крепости, могильники древнейшего согдийского народа, зафиксированы гончарные мастерские памятники железоделательного и горнодобывающего производства [9, книга 1,68-75]. Однако проблема картографирования культурно-исторических памятников Верховьев долины Зарафшана хоть и была положена, но по-прежнему осталась нерешенной.

Проблема составления цифровых археологических карт памятников решалась авторами с помощью более экономичной технологии. Начальный этап исследований включал рекогносцировку, которая сопровождалась комплексным археологическим и физико-географическим описанием местности (левый и правый берега участка долины р. Зарафшан) непосредственно в поисковых экспедициях опытными исследователями О.И. Смирновой [25; 26], В.Л. Ворониной [3;4], А.М. Мандельштамом [13; 14], Б.Я. Стависким [27; 28; 29; 30; 31], А.М. Беленицким [1], Б.И. Маршаком [15], В.А. Рановым [18; 19; 20; 21, 22] и многими другими.

Работа выполнялась параллельно с составлением топографических планов. В процессе создания археологических карт отрабатывалась и унифицировалась система условных обозначений, способы картографического изображения археологических памятников. Проведен комплекс работ по геоинформационному картографированию археологических памятников на примере археологического микрорайона «Саразм» [10,301]. Подготовленная цифровая картографическая основа, включающая картографическую базу данных и идентификационные характеристики памятников, была использована в определении зон охраны памятников серийной номинации ЮНЕСКО по Зарафшан-Каракумскому коридору в 2020 г. Исходными материалами для формирования ГИС «Саразм» послужили результаты GPS-картографирования и инструментальной съемки памятников 2005–2007 гг., а также результаты дешифрирования мультиспектрального космического снимка, полученного по программе Google earth и Google earth pro [10,302].

Для уточнения пространственных координат в полевых условиях была сформирована сеть контрольных GPS-точек. Работа выполнялась параллельно с составлением топографических планов.

Перед составителями «Археологической карты верховьев долины Зарафшана» фактически стала очень сложная задача свести в одном источнике все имеющиеся на сегодняшний момент сведения об историко- археологическо-архитектурно-культурных памятниках. Практически это первая работа, в которой ставится и решается путем создания картографирования проблема выделения согдийских древностей, традиционно остро и актуально в контексте противостояния историографических направлений «согдийской культуры» и «согдийской цивилизации», а, следовательно, книге заведомо гарантировано чрезвычайно пристальное и даже придирчивое

внимание со стороны представителей обоих направлений исследователей. Особенно важна работа для исследователей археологии древнейшего периода и сложения государства, позволяющих априорно оценить количественный и качественный состав потенциальных «согдийских» элементов как составляющей в формировании археологической культуры.

Внутри разделов памятники сгруппированы по местностям, расположенным по току реки Зарафшан, а не по археологическим категориям. Авторы каталога дают краткое описание памятника, перечисляют находки конкретного комплекса, описывают их местонахождение-принцип справочника в данном аспекте выдержан повсеместно.

Книга весьма существенно пополняет наши представления об памятниках практически всех исторических эпох, поздние из которых известны до сих пор главным образом на основании монументальных построек (Варзиминорский, Фатмевский и Рарзский минареты, мазар Ходжи Мухаммада Башоро, медресе Олима Додхо, сельские мечети и др.).

Большой интерес представляют также многочисленные археологические находки и открытия, практически не получившие целостного отражения в литературе, которые приводятся по материалам из архива отчетов экспедиций, публикуемые в настоящей книге впервые, отдельные из которых особенно важны, т.к. являются единственным описанием уже не сохранившихся на сегодняшний день памятников [5; 6; 7].

Исследование путем археологических раскопок перечисленных памятников составляет основное содержание представленной работы. Необходимо добавить, что книга А. Исакова, Ю Якубова и Г.Р. Каримовой особенно ценна потому, что в ней археологический материал подается по возможности комплексно: монументальная архитектура описывается вместе с жилыми постройками, памятники архитектуры вместе с особенностями внутреннего декоративного убранства, поскольку имеются уникальные примеры сохранности, а также вместе с утварью и всевозможными бытовыми предметами, редкие фотографии и рисунки которых удалось найти в архивах.

Недоработки и досадные неточности в каталоге, очевидно, разочаруют читателя, надеявшегося получить готовый подручный справочник. Однако предлагаем не спешить с резкой оценкой, зная, какие сложности ожидали авторов и редакторов каталога на длинном пути подготовки издания.

Следует учесть, что к работе над книгой были привлечены специалисты с различными подходами и видением проблемы, объединить которых единой целью уже было непростой задачей.

К величайшему сожалению, одному из авторов-А.И. Исакову, не удалось принять участие в финальной стадии формирования, доработки и редактирования книги, что привнесло дополнительные проблемы и эмоциональную составляющую.

Отдавая должное коллегам за нелёгкий труд издания, нельзя не заметить, что археологическая карта, по существу, остаётся малодоступным для широкой заинтересованной аудитории из-за ограниченного тиража. Поэтому выражаем надежду, что данная статья лишь послужит дополнительным стимулом к переизданию или к подготовке второго, исправленного издания столь актуальной и нужной работы.

Следует также отметить и особый тип издания, выработанный авторами только в этой книге, что связано со своеобразным методом изложения материала, примененным в Карте. Конечно, книга содержит очень большой материал, однако материал существенно дополнен фотографиями исследователей и экспедиций по этапам деятельности, что даёт реально представить масштаб научно-археологической деятельности на всём протяжении составления Археологической карты. В книге применен очень живой метод изложения, одновременно строго научный и доступный широкому кругу читателей, почти популярный. Из произведенной археологической работы в книгу включено все то, что можно наглядно представить, опущены мелочи. При этом богатая иллюстративная часть книги подобрана настолько хорошо, что она выигрышно дополняет описание материала и позволяет значительно сократить текст. Иллюстративная часть состоит в основном из чертежей, в особенности планов археологических объектов, фотографических видов раскопанных частей построек, дающих наглядное и конкретное представление, отдельные изображения находок во время раскопок. Обилие иллюстраций последнего рода приветствовалось, так как благодаря им достигнута комплексность изложения. Это очень выигрышно подчёркивает профессионализм и высокое знание материала авторами книги не по наслышке.

Но разбираемая книга имеет и некоторые существенные недостатки. Об этом хочется отметить особенно. Зная, что подобного рода титанический труд вряд ли может быть повторен или проведён дополнительно в ближайшее время, а книга уже попала в категорию раритетных изданий и рискует остаться в ней из-за маленького тиража, к сожалению, приходится констатировать факт не высокого полиграфического качества. Можно, пожалуй, только пожалеть, что в книге не выдержано пожелание передачи всех цветных фотографий в оригинальном виде. Некоторые превращены в серые не выразительные картинки.

Археологическое картографирование сегодня развивается под влиянием многих факторов. Прежде всего, к ним относятся: активное совершенствование технической и методической базы, внедрение новых информационных технологий в археологические исследования, широкое использование геоинформационных систем (ГИС) и программных комплексов для обработки данных дистанционного зондирования (ДДЗ) и др. Однако, несмотря на интенсивное развитие археологического картографирования, возникают вопросы к существующей систематизации археологических

карт. Не смотря на многолетний опыт проведения данных работ оказалось, что единого мнения и подхода к исследованиям на сегодня фактически нет. В основе каждой систематизации лежат качественные или количественные критерии, всё же позволяющие упорядочить материал. При этом строгая форма упорядочения в виде типологических (по хронологии, периодизации и т.д.) или структурных (поселения, могильники, и т.д.) группировок является, всё таки больше, классификацией. По сути в современной классификации карт только по содержанию определяются три основные группы [1]: 1) общегеографические карты; 2) тематические карты; 3) специализированные карты. Тематические карты – это наиболее обширная и разнообразная категория карт природных и общественных (социальных и экономических) явлений, их сочетаний и комплексов. Содержание карт определяется той или иной конкретной темой. К сожалению в современном археологическом картографировании не применено.

Так, к примеру, в археологических картах допустимо составление десятка различных и профильных карт. Результаты палеоэкономических и палеоэкологических реконструкций и др. Так, например, А.И. Исаковым и Т.М. Потёмкиной [8] на могильнике Дашти Кози выделены сезонные типы могильников андроновских племён. Анализ данных, выполненный с помощью астрономо-геодезического метода позволил установить, что миграции в бронзовом веке были интенсивно связаны с сезонностью. Главным посылом исследования сезонности стало предположение, что население Кухистана для ориентации погребённого, могильного сооружения и могильной цепочки использовало точку восхода Солнца. Дальнейшее изучение ориентационных свойств археологических объектов позволило выявить некоторые их индикационные возможности [8; 16; 17]. Сделано ещё одно предположение о том, что могильники древних племён располагались вблизи мест горнодобывающих [11, 65-68] и минеральных источников сырья [16;17]. На это же косвенно указывает расположение могильников древних добытчиков и старателей поблизости мест и стоянок современных животноводов. С помощью данного показателя возможно установление двух вероятных дат захоронения. Это связано с тем, что Солнце, вследствие своего годового движения по небосклону, дважды восходит в одной и той же точке, за исключением самых крайних точек [8; 16; 17]. Но данное исследование проведено только на одном памятнике и выводить его в отдельную категорию нового типа картографирования несколько преждевременно.

По мере накопления данных её необходимо уточнять и дополнять. Анализ общепринятой сегодня схемы классификации карт по тематике показал, что она не полная и нуждается в корректировке. Среди картографов и специалистов отдельных областей и направлений истории и археологии недостаточное внимание уделено археологическому картографированию. (далее АК). Проблемой разработки исторических или археологических

карт новой тематики занимаются, как правило, сами археологи. Вместе с тем к решению данной проблемы нужно привлекать картографов, причем как географического направления, так и инженерно-технического.

Представленные авторами подходы к систематизации археологических карт основаны на собственных наблюдениях и опыте, но с учетом существующих картографических стандартов. В связи с компьютеризацией и информатизацией научных исследований предлагаемая схема со временем будет расширяться и уточняться.

Таким образом, полученные данные и результаты классификации археологических карт помогут оценивать уровень развития АК на каждом этапе, могут стать основой для разработки новых методик и технологий картографирования археологических памятников, что является важной задачей не только для археологии, но и для смежных наук. Кроме того, учитывая сам факт отсутствия или признания АК, как одного из направлений картографии, следует отметить научно-практическую значимость и актуальность подобных работ, т.к. это является необходимым фактором для развития археологических изысканий в современных условиях и одним из опытов сохранения историко-культурного наследия страны.

Из всего выше изложенного, очевидно, что монографическое составление археологических карт является ценным вкладом в историю таджикской культуры, и в особенности в историю таджикской археологии и археологического картографирования. Необходимо всемерно приветствовать подобные издания, так как они содержат результаты долголетних археологических работ, которые привели к открытию многочисленных археологических и культурных памятников, отражающих развитие нашего наследия на исторических этапах. Особенно ценным является фиксация важного момента опыта сохранения и возможности реконструкции историко-культурного наследия Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беленицкий А.М. Итоги работ Таджикской археологической экспедиции за 1951-1953 гг. // МИА.- М.-Л.- 1958.- № 66.-С,-5-10.
2. Бубнова М.А. Археологическая карта ГБАО.- Душанбе.- 2005,-460 с.
3. Воронина В.Л. Раннесредневековый город Средней Азии: (По данным археологии и письменным источникам) // СА.- 1959.- № I.- С,- 84-104.
4. Воронина В.Л. Сырцовые минареты верховьев Зеравшана // Памяти М.С. Андреева.-Сталинабад, 1960.- (Тр. АН Тадж.ССР. Ин-т истории, археологии и этнографии. Т.120).- С,- 55-61
5. Исаков А.И. Работы Косатарошского отряда в 1975 г.// АРТ.-Душанбе, 1980.- Вып. 15.- С,- 246 – 264
6. Исаков А.И. Отчет о работах Косатарошского отряда за 1976 г. // АРТ.- Душанбе, 1982.- Вып. 16,- С.222-232.
7. Исаков А.И. Разведки и раскопки Саразмского массива в 1981 г. // АРТ.-Душанбе, 1988.-Вып. 21.- С. 186-198.
8. Исаков А. И., Потемкина Т. М. 1989. Могильник племен эпохи бронзы в Таджикистане // СА. 1989. №1. С. 145–167.

9. Исаков А.И., Якубов Ю.Я., Каримова Г.Р. Археологическая карта Таджикистана. Верховья долины Зарафшана (Горно-Матчинский, Айнинский, Пенджикентский районы).- Душанбе: Дониш, 2020.- Книга 1.- Часть I-III.- 360 с.; Книга 2.- Часть IV.- 430 с.
10. Каримова Г.Р., Ниязов Д.Б. Использование компьютерных технологий при составлении археологической карты Пенджикентского района Республики Таджикистан (на примере джамоати дехоти Саразм)// IV (XX) Всероссийский археологический съезд.- Казань, 2014.- С. 301-302.
11. Крупочкин, Е. П. Проблемы классификации археологических карт / Е. П. Крупочкин, В. А. Быкова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2010. - № 12 (23). - Т. 1.- С. 65-68.
12. Литвинский Б.А. О принципах составления Археологической карты Таджикистана //Д-Ды АН Тадж. ССР.- Сталинабад,1953.- Вып.VII.- С. 9-15;
13. Мандельштам А.М. Предварительный отчет о работе Верхнезеравшанского отряда в 1953г.// Доклады АН. Тадж. ССР.- Сталинабад, 1954.- Вып.2. – С. 31-37.
14. Мандельштам А.М. Несколько замечаний о наскальных изображениях бассейна верхнего Зарафшана // Тр. ИИАЭ АН Тадж. ССР.- М., 1956.- Т. 42.- С. 198-201
15. Маршак Б.И. Пещера Гори Гург близ Пенджикента // АРТ, Сталинабад, 1959.- Вып. 5.- С. 171-173.
16. Потёмкина Т.М. Пространственно-временная организация погребального поля могильников эпохи бронзы по материалам археологических раскопок // Астрономия древних обществ.- М.- 2002.- С. 134-144.
17. Потемкина Т.М. Система организации сакрального пространства могильников степной бронзы (по материалам раскопок Дашти-Козы в Средней Азии) //Структурно-семиотические исследования в археологии / Гл. ред. Евглевский А.В. Донецк: ДонНУ, 2005.- Том 2С.109-142.
18. Ранов В.А. Археологическое изучение пещер Таджикистана // Сборник трудов Таджикского филиала Географического общества Союза ССР/ АН Тадж. ССР.- Душанбе, 1961.- Вып. 2.- С 19-30.
19. Ранов В.А. Перспективы изучения каменного века в горной части бассейна реки Зеравшан // Материальная культура Таджикистана.- Душанбе, 1978.- Вып. 3.- С. 7- 28.
20. Ранов В.А. К вопросу о возрасте и интерпретации петроглифов Средней Азии // Памяти А. А. Семёнова.- Душанбе, 1980.- С.163-176.
21. Ранов В.А., Каримова Г.Р. Наскальные изображения в долине и верховьях Зарафшана. // АРТ.- Душанбе, 2013.- Вып. 36.- С. 249-273.
22. Ранов В.А., Салтовская Е.Д. О работах Ура-Тюбинского отряда в 1959 г. //АРТ.- Душанбе, 1961.- Вып. 7.- С. 108-129
23. Смирнова О.И. Археологические разведки в бассейне Зеравшана в 1947 г. // МИА.- М.-Л.,1950.- № 15.- С. 67-80.
24. Смирнова О.И. Археологические разведки в Уструшане в 1950 г. // Материалы и исследования по археологии СССР.-М., 1953. - №37. - С. 189-230
25. Смирнова О.И. Карта верховьев Зеравшана первой четверти VIII века// Страны и народы Востока.- М., 1961.- Вып. II.- С. 220-230
26. Смирнова О.И. Очерки из истории Согда.- М., 1970.- 290 с.
27. Ставиский Б.Я. Археологические работы в бассейне Магиандарьи в 1957 г. //АРТ.- Сталинабад. - 1959.- Вып. 5.- С. 65-82
28. Ставиский Б.Я. Исторические сведения о верхней части Зеравшанской долины (до арабского завоевания). // История материальной культуры Узбекистана.- Ташкент.- 1959.- Вып. 1
29. Ставиский Б.Я. Археологические работы в районе Магиандарьи в 1957-1959 гг. //СГЭ.- Л.- 1961.- № 21 С. 57-60.

30. Ставиский Б.Я. Из истории археологического изучения Пенджикента и его окрестностей. // ИООН АН Тадж. ССР.- Сталинабад, 1960.- Вып. 1(22).- С. 129-141
31. Ставиский Б.Я. Основные этапы освоения земледельческим населением горных районов верхнего Заравшана (Кухистана) // Материалы по отделению этнографии /Географическое общество СССР/.- Л. 1961.-Ч. I.- С. 38-49
32. Якубовский А.Ю. Итоги работ Согдийско-Таджикской археологической экспедиции в 1946-1947гг.// МИА СССР.- (Тр. СТАЭ, том 1). – М.-Л.: АН СССР, 1950.- № 15.- С. 13-55.

ОБ ОДНОМ НАПРАВЛЕНИИ ОПЫТА СОХРАНЕНИЯ И РЕКОНСТРУКЦИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКИСТАНА

Работа посвящена опыту использования ГИС-технологий. Разработана и опробована технология цифрового картографирования археологических памятников. Подготовлена цифровая картографическая основа, включающая картографическую базу данных и идентификационные характеристики памятников. Полученные материалы и результаты съемок (топографическая и космическая сканерная съемка) представлены в археологической карте памятников верховья долины Зарафшан.

Ключевые слова: археологическая карта памятников верховья долины Зарафшан, цифровое картографирование археологических памятников, GPS - координирование, ГИС-технологии, сканерная съемка, картографическая база данных.

ДАР БОРАИ ЯК САМТИ ТАЧРИБАИ ҲИФЗ ВА БОЗСОЗИИ МЕРОСИ ТАЪРИХӢ ВА ФАРҲАНГИИ ТОҶИКИСТОН

Асар ба таҷрибаи истифодаи технологияҳои ГИС баҳшида шудааст. Технологияи харитаи рақамии ёдгориҳои бостонӣ таҳия ва озмоиш гардидааст. Пойгоҳи рақамии картографӣ, аз ҷумла базаи картографӣ ва хусусиятҳои мушаххаси ёдгориҳои омода карда шудааст. Маводи бадастомада ва натиҷаҳои пурсишҳо (таҳқиқоти топографӣ ва сканерии моҳвора) дар харитаи бостоншиносии ҷойҳои болооби водии Зарафшон ироа гардидааст.

Калидвожаҳо: харитаи бостоншиносии болооби водии Зарафшон, харитаи рақамии мавзӯҳои археологӣ, GPS-ҳамоҳангсозӣ, технологияҳои ГИС, таҳқиқоти сканерӣ, базаи картографӣ.

ABOUT OF ONE DIRECTION OF EXPERIENCE IN PRESERVATION AND RECONSTRUCTION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF TAJIKISTAN

The work is devoted to the experience of using GIS technologies. The technology of digital mapping of archaeological monuments has been developed and tested. A digital cartographic base has been prepared, including a cartographic database and identification characteristics of monuments. The materials obtained and the results of the surveys (topographic and satellite scanning survey) are presented in the archaeological map of the sites of the upper reaches of the Zarafshan valley.

Key words: *archaeological map of the sites of the upper reaches of the Zarafshan valley, digital mapping of archaeological sites, GPS - coordination, GIS technologies, scanner survey, cartographic database.*

Information about the author: Filimonova Tatjana Germanovna-Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher of the Department of Archeology Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Telephone: (+992) 915804051. E-mail: tatjanafilimonova@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Филимонова Татяна Германовна-номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмии шӯбаи бостоншиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: (+992) 915804051. E-mail: tatjanafilimonova@mail.ru

УДК-2 (575.3)

ЭВОЛЮЦИЯ ДУХОВНЫХ КООРДИНАТ КУЛЬТОВОЙ АРХИТЕКТУРЫ ТАДЖИКИСТАНА (ИЗ ДРЕВНОСТИ К ИСЛАМУ)

КАРИМОВА Г. Р.,

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша

1. Тема принципов и закономерностей формирования культовой архитектуры освещена в научной литературе довольно широко. Она распадается по конфессиональным, региональным, статусным, социальным и просто ландшафтно-географическим признакам. Неоднократно в литературе поднимались и освещались проблемы видоизменяемости и причинам, вызвавшим данное действие. Как неоднократно были получены примеры использования культовых сооружений предшествующих эпох. Однако до сих пор ряд содержательных аспектов формирования храмовой архитектуры не освещался в полной мере и эти аспекты не представлены развернуто. Нами предлагается рассмотрение мест расположения культовых сооружений древности, как эволюция духовных координат культовой архитектуры в значении сакральности места, используемого на протяжении различных эпох по археологическим материалам Таджикистана.

2. Из числа первых типов понятия духовных координат нами предлагается рассмотрение эволюции отношения человека к местам отправления культово-обрядовой практики древнейшей религии Востока – зороастризму. Известно, что первые зороастрийские практики проводились под открытым небом и не имели ни храмов, ни алтарных сооружений. Однако попав в среду с населением, практикующим культово-ритуальные службы в святилищах и храмах и, приняв символику духовных координат, например, известную в Саразме, памятнике энеолита - бронзового века, как поклонение огню, возведение специальных алтарей (круглых и квадратных

по форме), сооружение святилищ, храмов и дворцово-храмовых комплексов принимают духовные координаты в качестве канонических признаков: 1) применение алтарей священного огня, 2) возведения храмов с системой обводных коридоров вокруг культового помещения с алтарём и ряд других требований, которые так же могут рассматриваться как система духовных координат для зороастрийской религии (илл. 1) [2, 262-282].

3. Следующим типом духовных координат является сложение планового типа сооружения храмовых комплексов широко распространённых в эллинистическом мире Востока и представленном в Таджикистане на примере храма Окса в Тахти Сангине, датированного временем от VI в. до н.э. до III в. н.э.. В данную систему определяется черта возведения храма Окса на ранее сооруженном зороастрийском храме (илл.2). Здесь чётко определяется выбор места где соединялись важнейшие речные потоки Бактрии и как бы рождалась и распределялась вода, персонифицировавшаяся в образе божества Воды и родственных божеств, которое было выбрано ещё и потому, что здесь, располагалось, более раннее святилище, построенное в ахеменидское время и посвящённое великой реке Окс. Об этом свидетельствуют многочисленные вотивы ахеменидского времени хранившиеся в храме Окса, который там датируется эллинистическим временем, скорее всего указывает на то, что эта группа вотивов хранится здесь с более раннего времени и свидетельствует о том, что Культ огня не являлся единственным культом храма.

Определённые линии преемственности прослеживаются и в области религии. Не только храм Окса, но и его греческие каменные алтари при юэжжйском завоевании и в кушанское время не были разрушены и продолжали использоваться [7,150-160]. Как показало исследование, определяющей чертой для атрибуции этих храмов огня служат атешгахи на фасаде храма, а также наличие в пределах храмовой территории хранилищ священной золы [6, 372-373].

4. Не менее велик эллинистический вклад, опосредованно вошедший в развитие древней и раннесредневековой архитектуры. От античных ордерных систем ведут своё начало ордерные системы кушанского и раннесредневекового времени [1], претерпевая при этом принципиальные изменения и трансформацию. На последующем этапе в архитектурных сооружениях получили разнообразное развитие и применение в виде духовных координат такие архитектурные композиции, как четырёхколонный зал в обводе коридоров и колонный айван, представленные в храме Окса. Композиционность и вариабельность архитектурных сооружений хорошо представлена в раннесредневековых храмах Пенджикента и Шахристана в Таджикистане.

5. В древнем Пенджикенте два храма, находившихся рядом, но разделенных стеной за свою более чем 300-летнюю историю претерпели множество перестроек, в ходе которых эволюционировал их облик. Каждое из-

менение в зданиях выдает знакомство зодчих с определенными архитектурными образцами, которые они использовали для решения своих задач. Поэтому, несмотря на относительно позднюю датировку пенджикентских храмов, они позволяют понять, как в Согде развивались древние иранские и восточноэллинистические традиции архитектуры культовых зданий. В материалах первого периода отражен дозораострийский пантеон и связанные ритуалом духовные координаты. В материалах второго периода отмечено присутствие основного ритуала, совершаемого перед изображениями божеств, но к нему добавляются обряды, связанные с вечным огнём зороастрийцев и привлечением параметров координат используемых в ортодоксальном зороастризме. Культовое сооружение не разрушается, не переносится, а преобразовывается в зороастрийский храм огня при дополнительном возведении рядом храма Воды. [10,123-124]. Пенджикентские храмы отражают духовные координаты синкретизма религиозного мировоззрения и веротерпимости (илл. 3).

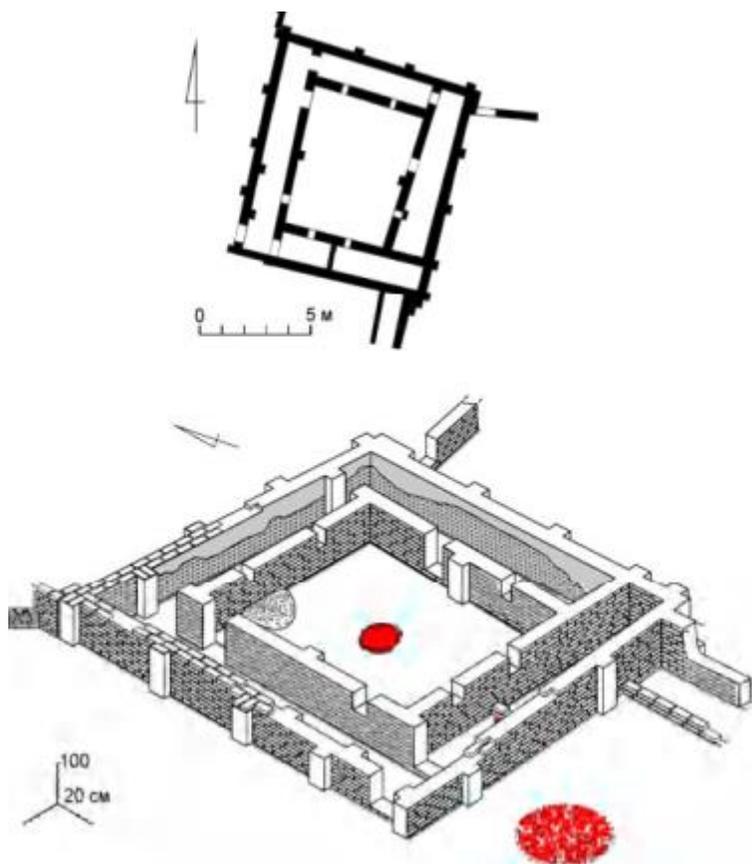
6. Раннесредневековый зороастрийский храм Кахкаха I в Истаравшане перекрывает сооружение, определённое как ранняя мечеть (илл.4) После арабского завоевания храм был превращен в мечеть. Для этого он был частично перестроен: приподнят пол, сооружены новые колонны, устроена михрабная ниша в западной стене и т.п. Тем самым подчёркивая значение расположения храма в системе координат переходного периода от зороастризма к исламу [8].

7. Исследователи подчеркивают, что храмовое сооружение является центральным ядром многих городов древности. Особенно этот принцип проявился в средневековых городах, в которых не существовало регламентированных градостроительных законов. Города строились множеством зодчих, сменяющих друг друга поколений. Месторасположение храма из вышесказанного становится очевидным и не случайным. С помощью нового храма, возведённого на месте старых культовых сооружений люди ретрансформируют свои религиозно-духовные координаты.

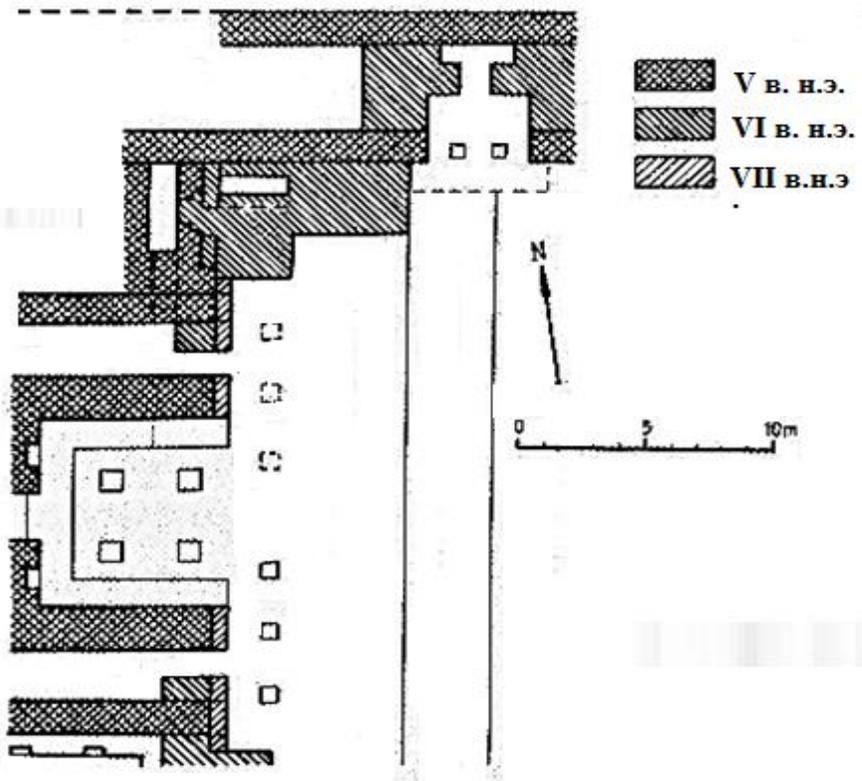
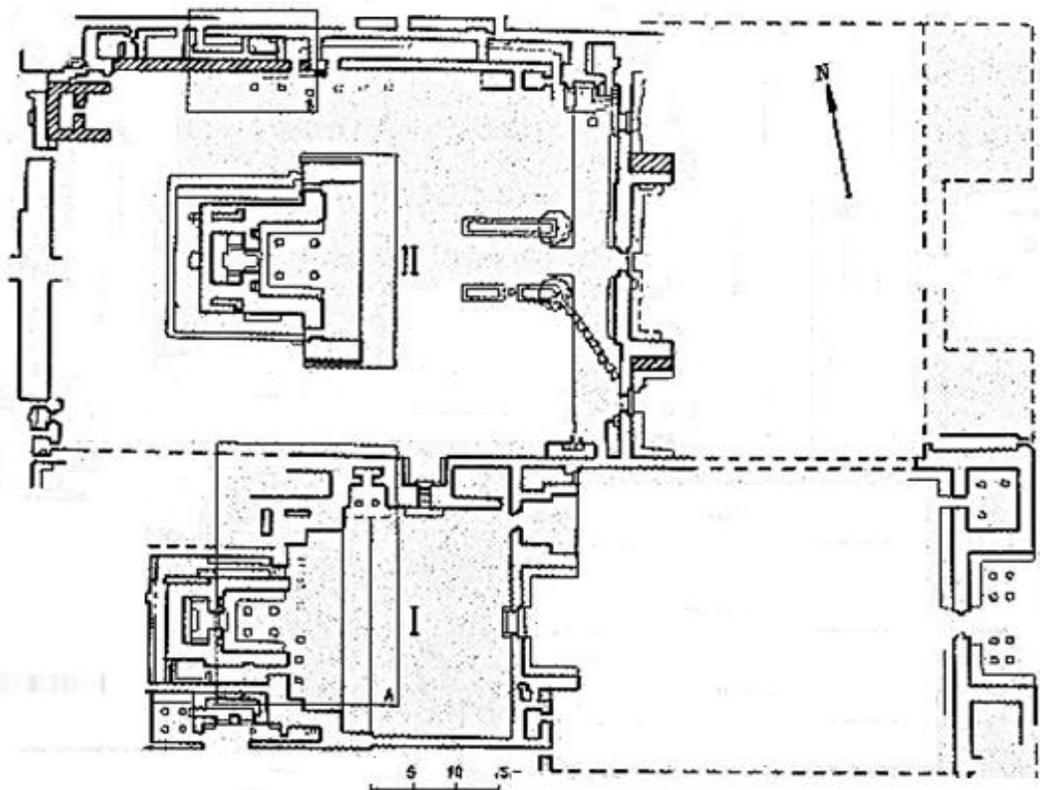
Главным культовым сооружением в исламе является мечеть. Мечеть в переводе с арабского означает место поклонения. В исламском зодчестве был развит принцип «скрытой архитектуры»: глухие фасады, которые скрывают разнообразно оформленные помещения, открытые во внутренний двор с фонтаном, водоемом, цветущей зеленью [9,190–200] Примечательно, что выделенные приметы духовных координат продолжают применяться и культовой архитектуре XVIII в. В мечети-медресе Олима Додхо в Пенджикенте, под фундаментом действующего комплекса шурфами было выявлено храмовое сооружение, имеющее в плане каноническую форму квадрата с проходами с четырёх сторон и обводными галлереями повторяющиеся в сооружении позднего времени (илл. 5) [4, 288-315]. Под стенами мавзолея Шейха Муслихиддина XVI в. (г.Худжанд) также были выявлены остатки более раннего мавзолея, датированного ХП в. (илл.6) [5, 42-72]. Для

данного времени выступает ещё одна черта духовных координат отмеченная и ярко выраженная в мавзолее Мухаммада Башоро так же расположенного в Пенджикентском районе это преобразование или трансформацию мечети в мавзолей (илл. 7) [4, 288-315].

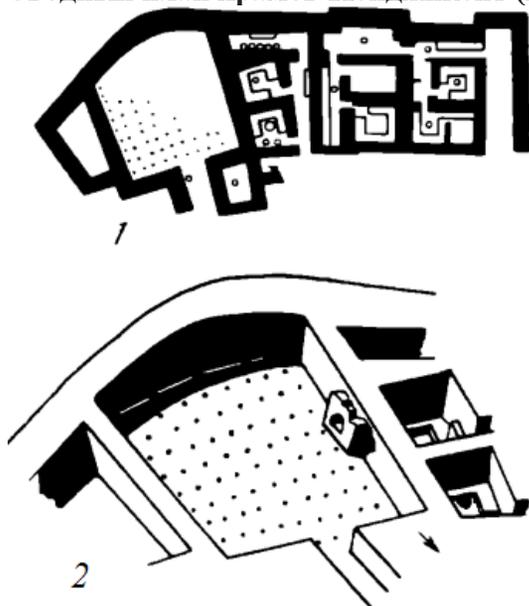
8. Таким образом, система духовных координат, выявленная на ранних этапах сложения религий, отражает эволюцию преемственности в чертах, типах сооружений при постоянстве строительства в уже известных сакральных местах.

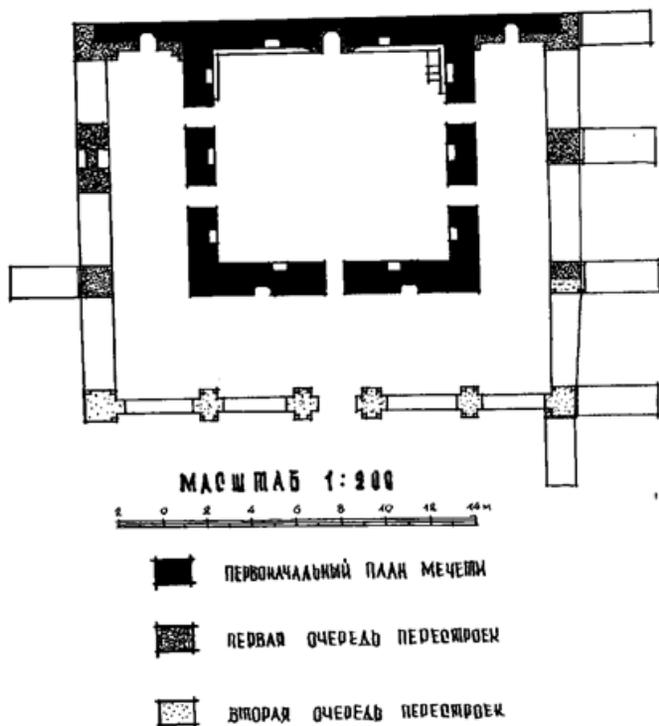
Илл. 1. Саразм. Храм огня, Раскоп XI, горизонт 2, план и аксонометрия (Раззоков, Худжагелдиев, 2010).

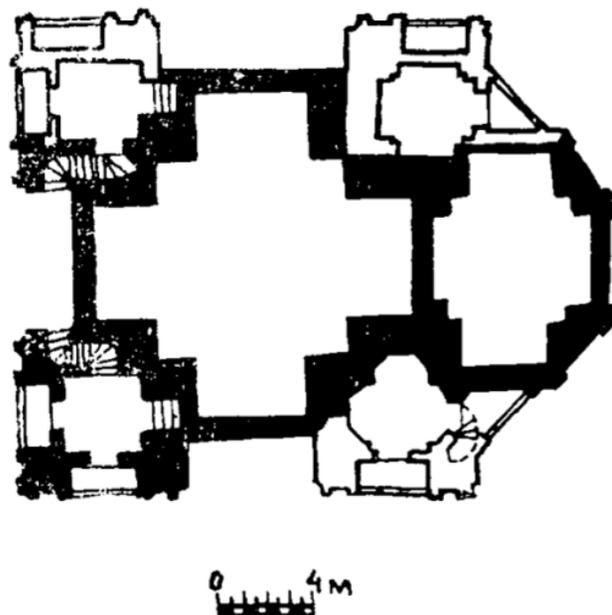
Илл. 3. Сводный план храмов Пенджикент (Шкода, 2009).

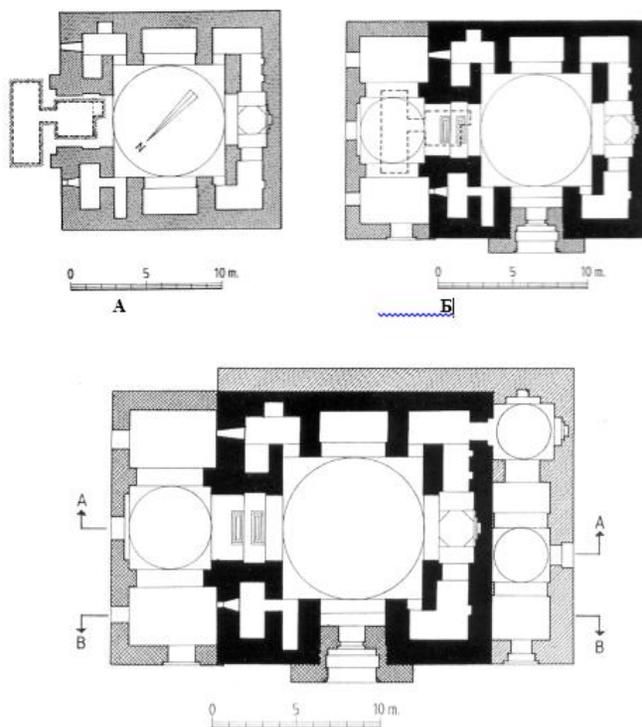
Илл. 4. Шахристан. 1 - храм V-VII вв. 2 – аксонометрия храма с михрабом (Негматов, Авзалов, Мамаджанова, 1987).

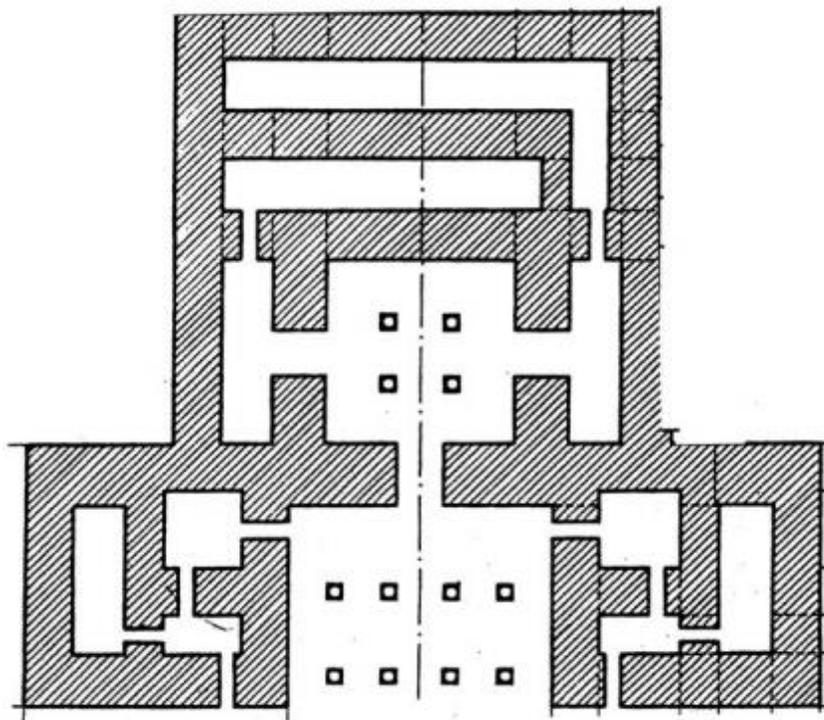
Илл. 5. Общий план Медресе – мечети Олима Додхо в Пенджикенте (Каримова, 2016).

Илл. 6. Общий план Мавзолея Шейха Муслихиддин (Каримова, 2019).

Илл. 7. Мавзолей Мухаммада Башоро. Реконструкция плана: А - 1-ого строительного периода; Б - 2-ого строительного периода; В - 3-ого строительного периода (Хмельницкий, 2013).

Илл. 2. Тахти Сангин. План Храма Окса (Литвинский, Пичикян, 2000).

ЛИТЕРАТУРА

1. Воронина В.Л. 1977. Конструкции и художественный образ в архитектуре Востока. - М.: Стройиздат, 1977. - 160 с.
2. Каримова Г.Р. Культурные сооружения Саразма (по материалам раскопок А.И. Исакова в 1978-1986, 1989, 2000 гг.) // АРТ.- Душанбе, 2009.- Вып. 33.- С. 262-282.
3. Каримова. Г.Р. Мечеть – медресе Олима Додхо в Пенджикенте (по архивным материалам 1950-х, 70-х годов) // АРТ.- Душанбе, 2016. - Вып. 38. - С. 342 -375.
4. Каримова Г.Р. Мавзолей Ходжи Мухаммада Башоро в селении Мазори Шариф Пенджикентского района //АРТ.- Душанбе, 2017.- Вып. 39.- С. 288-315.
5. Каримова Г.Р. Архитектурный комплекс Шейх Муслихиддин (г.Худжанд) // Номинация Всемирного Наследия. Фергана-Сырдарьинский коридор Шелкового пути [Таджикистан] составители: Г.Р. Каримова, Т.Г. Филимонова, Н.Т. Рахимов. Душанбе: Офсет – Империя. - 2019.- С. 42-72.
6. Литвинский Б.А., Пичикян И.Р. Эллинистический храм Окса в Бактрии (Южный Таджикистан). Т. 1. Раскопки. Архитектура. Религиозная жизнь. М.: Восточная литература.- 2000.- 504 с.
7. Литвинский Б.А., Седов А.В. Культы и ритуалы кушанской Бактрии. М.: 1984.
8. Негматов Н.Н., Авзалов Р.З., Мамаджанова С.М. Храм и мечеть Бунджиката на Калаи Кахкаха 1 //Материальная культура Таджикистана. — Душанбе, 1987. Вып.4.
9. Стародуб Т.Х. Мусульманские культовые здания в системе средневекового арабского города // Городская художественная культура Востока: сб. ст. Гос.музея искусства народов Востока. – М., 1990. – С. 190–200.
10. Шкода В.Г. Пенджикентские храмы и проблемы религии Согда (V-VIII вв.). - СПб: Изд-во Гос. Эрмитажа. - 2009. - 280 с.

ЭВОЛЮЦИЯ ДУХОВНЫХ КООРДИНАТ КУЛЬТОВОЙ АРХИТЕКТУРЫ ТАДЖИКИСТАНА (ИЗ ДРЕВНОСТИ К ИСЛАМУ)

В статье в тезисном порядке рассматриваются система духовных координат как показатель отношения человека к проповедуемой религии. На протяжении исторических этапов такая система отражает возведение культовых архитектурных сооружений в местах или комплексах где уже действовали подобные службы в древности и представляют собой намоленные места в системе духовных координат. Рассматриваются причины и типологические принципы использования культовых сооружений в различные исторические эпохи.

Ключевые слова: религия, система духовных координат, культовые сооружения, Саразм, Тахти Сангин, Пенджикент, Шахристан.

ТАКОМУЛИ МУХТАСОТИ МАЪНАВИИ МЕЪМОРИҲОИ ПАРАСТИШИИ ТОҶИКИСТОН (аз қадим то ислом)

Дар мақола бо тартиби тезис низоми мухтасоти маънавӣ ба унвони шохисе аз нигариши фард ба дине, ки аз он пайравӣ мекунад, баррасӣ мешавад. Дар тӯли марҳалаҳои таърихӣ чунин низом нишондиҳандаи сохту созиҳои меъморӣ мазҳабӣ дар маконҳо ва маҷмааҳои буд, ки қаблан ҳадамоти мушобех дар даврони бостон дар ин маконҳо анҷом меёфтаанд ва ин маконҳои ниёширо дар низоми мухтасоти маънавӣ нишон медиҳанд. Сабабҳо ва усулҳои нави истифодаи биноҳои динӣ дар даврони гуногуни таърихӣ баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: дин, низоми мухтасоти маънавӣ, биноҳои динӣ, Саразм, Тахти Сангин, Панҷакент, Шахристон.

THE EVOLUTION OF SPIRITUAL COORDINATES OF CULT ARCHITECTURE OF TAJIKISTAN (FROM ANCIENCE TO ISLAM)

The article in the abstract order considers the system of spiritual coordinates as an indicator of a person's attitude to a preached religion. Throughout the historical stages, such a system reflects the construction of religious architectural structures in places or complexes where similar services in antiquity have already operated and represent prayer places in the spiritual coordinate system. The causes and typological principles of the use of religious buildings in various historical eras are considered.

Key words: religion, system of spiritual coordinates, places of worship, Sarazm, Takhti Sangin, Penjikent, Shahristan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Галина Раҳимовна-номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмии шуъбаи бостоншиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: (+992) 927782501. E-mail: karimovagalina2501@gmail.com

Information about the author: Karimova Galina Rakhimovna-Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher of the Department of Archeology Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Telephone: (+992) 927782501. E-mail: karimovagalina2501@gmail.com

УДК-902.6 (575.3)

КОВИШҲОИ ЁДГОРИҲОИ БОСТОНӢ ВА МАСОИЛИ НИГОҲДОШТИ ОНҲО

ДОВУДӢ Д.,

**Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи
Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон**

Яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти Осорхонаи миллии Тоҷикистон пажӯҳиш ва ковишҳои бостоншиносӣ мебошад. Аз соли 2015 инҷониб бостоншиносони ин муассиса бо роҳбарии доктори илмҳои таърих Д. Довудӣ дар се ёдгорӣ-Чимқӯрғони ноҳияи Шаҳринав, Сайёди ноҳияи Абдураҳмони Ҷомӣ ва Ҳалқачари ноҳияи Хуросон ҳафриёт гузаронданд.

Бостоншаҳри Чимқӯрғон аз чор теппаи паҳлӯ ба паҳлӯ истода иборат буда, яке аз шаҳрҳои калони замони кӯшонӣ ба шумор меравад. Дар давраи Шӯравӣ дар ин ёдгорӣ бостоншиносон У.Бобоев ва Е.В.Зеймал ҳафриёт гузаронида буданд. Мо низ соли 2015 дар се мавзеи ин ёдгорӣ ковиш гузарондем. Дар натиҷаи ковишҳо хонаҳои истиқомати аз хишти хом ва поҳса сохта шуда, анбори калон бо 11 хум, лӯлаҳои обрави сафолӣ ба дарозии зиёда аз 9 метр, чоҳҳои ғалланигоҳдорӣ, шумораи зиёди зарфпораҳои сафолӣ, пораи ханчари оҳанӣ, ангуштарини биринҷӣ, се сиккаи асил ва 6 сиккаи пайравонаи юнону бохтарӣ ва 22 сиккаи кӯшонӣ пайдо карда шуданд. Сиккаҳо барои солгузори ёдгорӣ аҳамияти калон доранд. Пештар бостоншиносон дар ин ёдгорӣ ду драҳмаи пайравонаи шоҳи сасонӣ Баҳроми V-ро, ки ба асри V мелодӣ тааллуқ доштанд, ёфта буданд. Дар асоси сиккаҳо мо муайян кардем, ки шаҳри Чимқӯрғон муддати дуру дароз аз асри II пеш мелод то асри V мелод обод будааст [2,39-49].

Баъди анҷоми ковишҳои бостоншиносӣ дар ёдгории Чимқӯрғон мо ҳучраи 11 хум дошта ва лӯлаҳои обкаши сафолиро бо хок пӯшондем. Якчанд вақт пас ба мо хабар расид, ки сокинони маҳаллӣ лӯлаҳои обрави сафолиро, ки мо бо хок пӯшонда будем, канда гирифта ба хонаҳояшон бурдаанд. Ва ин бори аввал нест, ки мо бо ин гуна амал дучор мешавем. Соли 2009 мо ҳамроҳи устод Юсуфшо Ёқубшо дар бостоншаҳри Золи Зари ноҳияи Фархор ҳафриёт гузаронда, анбори калонро бо 20 хум пайдо кардем, ки дар замин гӯр карда шуда хуб боқӣ монда буданд. Дар хумҳо, ки хеле калон буда 1-1,2 метр баландӣ ва 70 сантиметр паҳноӣ доштанд, маъмулан ғалладона ва дигар озуқавориро нигоҳ медоштаанд. Бостоншиносон хумҳоро дар бисёр ёдгориҳо пайдо мекунанд ва қариб ҳамеша даруни онҳо ҳолӣ аст ё дар тағаш боқимондаҳои пӯсидаи ғалладона ё дигар маҳсулоти хӯрокворӣ дида мешавад. Бо вучуди ин мо барои эҳтиёт даруни ҳамаи хумҳоро аз хок тоза кардем ва ҳамаи онҳо ҳолӣ

буданд. Баъди анчоми ковишҳо мо болои хумҳоро бо хок пур кардем. Баъдтар ба мо хабар расид, ки сокинони маҳаллӣ хокро канда ҳамаи хумҳоро бароварда шикастаанд ва тилло кофтаанд. Ин хел мисолҳоро зиёд овардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, таҷриба нишон медиҳад, ки хокпӯшонӣ дар шароити Тоҷикистон ёдгориҳо аз харобшавӣ эмин нигоҳ намедорад. Барои ин сокинони маҳаллӣ бояд муносибати худро ба ёдгориҳои таърихӣ тағйир дода, онҳоро пораи таърихи худ ва чизи арзишманд шуморанд ва аз хароб кардани онҳо худдорӣ кунанд.

Дар мавриди нигоҳдошти Чимқӯрғон мушкилоти зерин вучуд дорад. Гап дар сари он аст, ки аз чор теппаи он теппаҳои 3 ва 4 пурра ва теппаи 2 то нисфаш ба қабристон табдил дода шудаанд. Соле ки мо дар онҷо кор мекардем, яъне соли 2015 гӯр кардан дар теппаи 2 идома дошт. Мо барои пеши роҳи ин харобкориҳо гирифтанд ба Раиси онвақтаи ноҳияи Шаҳринав И. Зайдов ва раиси ҷамоат мурочиат карда, моҳияти масъаларо фаҳмондем ва хоҳиш кардем, ки пеши роҳи гӯркуниро дар ин ёдгориҳои гиранд ва барои гӯристон дар ҷойи дигар замин ҷудо кунанд. Мақомоти номбаршуда ба мо ваъда доданд, ки барои ҳалли ин масъала чораҳои заруриро меандешанд. Соли 2017 собиқ корманди шуъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносии Осорхонаи миллии М. Сафоев, ҳамроҳи раиси Ташкилоти ҷамъиятии ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ, муҳтарам М. Ёров ба бостоншаҳри Чимқӯрғон сафар карданд, то аз аҳволи ин ёдгориҳои бохабар шаванд. Аз рӯи гуфти онҳо Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Шаҳринав ба ваъдашон вафо кардаанд ва мардум дигар дар теппаи 2 мурдаҳояшонро гӯр намекунанд. Мутаассифона барои гӯристон ба мардум ҳамвории байни теппаи 1 ва 4-ро таъин кардаанд, ки онҷо низ мавзӯи таърихӣ аст ва дар вақти экпедитсия мо аз онҷо бо фулузҷӯ шумораи зиёди сиккаҳои исломӣ, аз ҷумла теурии марбут ба асри XIV-XV ёфтем. Дар ҳар сурат дар нигоҳдошти ин ёдгориҳои қадаме ба пеш гузошта шуд.

Солҳои 2016 ва 2018 бостоншиносони Осорхонаи миллии дар ёдгории Сайёди ноҳияи Абдураҳмони Ҷомӣ, ки то ин вақт таҳқиқ нашуда буд, ковиш гузаронданд [5,6,7, 268-289]. Хушбахтона ин ёдгориҳои осеб надидааст, яъне монанди бисёр теппаҳои дигари Тоҷикистон ба гӯристон табдил дода нашудааст. Дар ҷараёни кор мо дар 14 мавзеи ин ёдгориҳои, дар масоҳати 984 м²ки 8,4 % аз масоҳати умумии ёдгориҳои ташкил мекунад, ҳафтиёр кардем. Дар натиҷа шумораи зиёди хучраҳои истикоматӣ, толори калони ташрифотӣ, маъбади оташ, анборҳо бо хумҳои ғалланигоҳдорӣ, коргоҳи бофандагӣ, чағдон ва оташдонҳои гуногуншакли хонагӣ пайдо ва таҳқиқ карда шуданд. Инчунин шумораи зиёди чизҳои бостонӣ-ҳайкалчаҳои гилии пухтаи эзодон ва ҷонварон, овезаи гӯшвори тиллоӣ, дастмона ва ангуштаринҳои биринҷӣ, муҳраҳои ақиқ, дӯкҳои нақшдори мраморӣ,

сагаки тасма ва зангӯлачаи биринҷӣ ва ғайра ёфт шуданд. Осори ба даст омада доир ба инкишофи меъморӣ, соҳаҳои гуногуни ҳунармандӣ, аз ҷумла бофандагӣ, кулолгарӣ, заргарӣ, оҳангарӣ, сангтарошӣ ва бовариҳои динии сокинони шаҳраки Сайёд маълумот медиҳанд. Бозёфти шумораи зиёди сиккаҳои кӯшонӣ дар бораи инкишофи муомилоти пулӣ ва тичорат дар шаҳрак гувоҳӣ медиҳанд. Дар асоси сиккаҳо муайян карда шуд, ки шаҳраки Сайёд дар асри I пеш аз мелод ба вучуд омада, то нимаи аввали асри II мелод обод будааст.

Тавре ки маълум аст, яке аз роҳҳои нигохдошти соҳаҳои ковишшудаи ёдгориҳои бостоншиносӣ ин баъди анҷоми кор аз нав бо ҳок пур кардани онҳо мебошад. Мо низ соли 2016 баъди ба анҷом расидани ковишҳои бостоншиносӣ дар ёдгории Сайёд соҳаҳои кандашударо бо булдозер ҳок пур кардем. Аммо ба назар чунин мерасад, ки ин кор чандон самаранок нест. Гап дар сари он аст, ки баъди кушодани сохтмонҳои қадим микрофлораи онҳо тағйир меёбад ва баъди дуҷумбора бо ҳок пур кардани онҳо деворҳои гилии қадим аз таъсири барфу борон тезтар ва бештар вайрон мешаванд ва амалан аз байн мераванд. Аз сӯи дигар вақте, ки ба ёдгории ҳок пур карда шуда одамон барои тамошо меоянд, чизеро дида наметавонанд, ки ин чандон гуворо нест. Мо инро дар таҷрибаи худ мушоҳида намудем. Дар чараёни ҳафтиёи соли 2016 дар Сайёд мо ба воситаи рӯзнамаҳо, Телевизиони “Сафина”, Радиои “Озодӣ” ва Мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ ин ёдгорӣ ва бозёфтҳои онро таъриф кардем. Баъди ин сокинони деҳаҳои гирду атроф ва мактаббачаҳо гурӯҳ-гурӯҳ ҳамроҳи муаллимонанон ба тамошои ёдгорӣ меомаданд ва бостоншиносони мо ба онҳо дар бораи ёдгорӣ ва бозёфтҳо нақл мекарданд. Талабаҳо низ барномаҳои фарҳангӣ-таърихӣ омода карда, намоиш медоданд. Ҳамаи ин бисёр ҳаяҷоновар ва таъсирбахш буд. Сокинони деҳа нақл карданд, ки баъди ба шаҳри Душанбе баргаштани мо низ талабаҳо ва сокинони гирду атроф, овозаи кашфиёти нодири бостоншиносонро шунида, барои тамошои ёдгорӣ омадаанд, аммо теппаи ҳамвореро дида хеле зик шудаанд.

Бо назардошти ҳамин ду ҳолат мо соли 2018 ба ҳулосае омадем, ки баъди ба анҷом расидани ҳафтиёт мо набояд мавзӯҳои ковишшударо бо ҳок пур кунем, балки онҳоро хуб тоза карда, баъзе бозёфтҳоро аз қабилҳои хумҳои калон дар ҷояшон гузошта, соҳаро барои тамошои мардум омода намоем. Осорхонаи миллӣ барои дар ҳолати хуб нигоҳ доштани ёдгорӣ як сокини деҳаи Сайёдро посбон таъин кард. Мақсади ин кори мо ҷалб кардани сокинони маҳаллӣ ва сайёҳони дарунӣ ва берунӣ ба ёдгориҳои бостонӣ мебошад. Ин ташаббуси Осорхонаи миллӣ ба андешаи мо сазовори дастгирӣ мебошад. Ин кор ҳарчотӣ чандон зиёдро талаб намекунад, аммо манфиаташ зиёд аст.

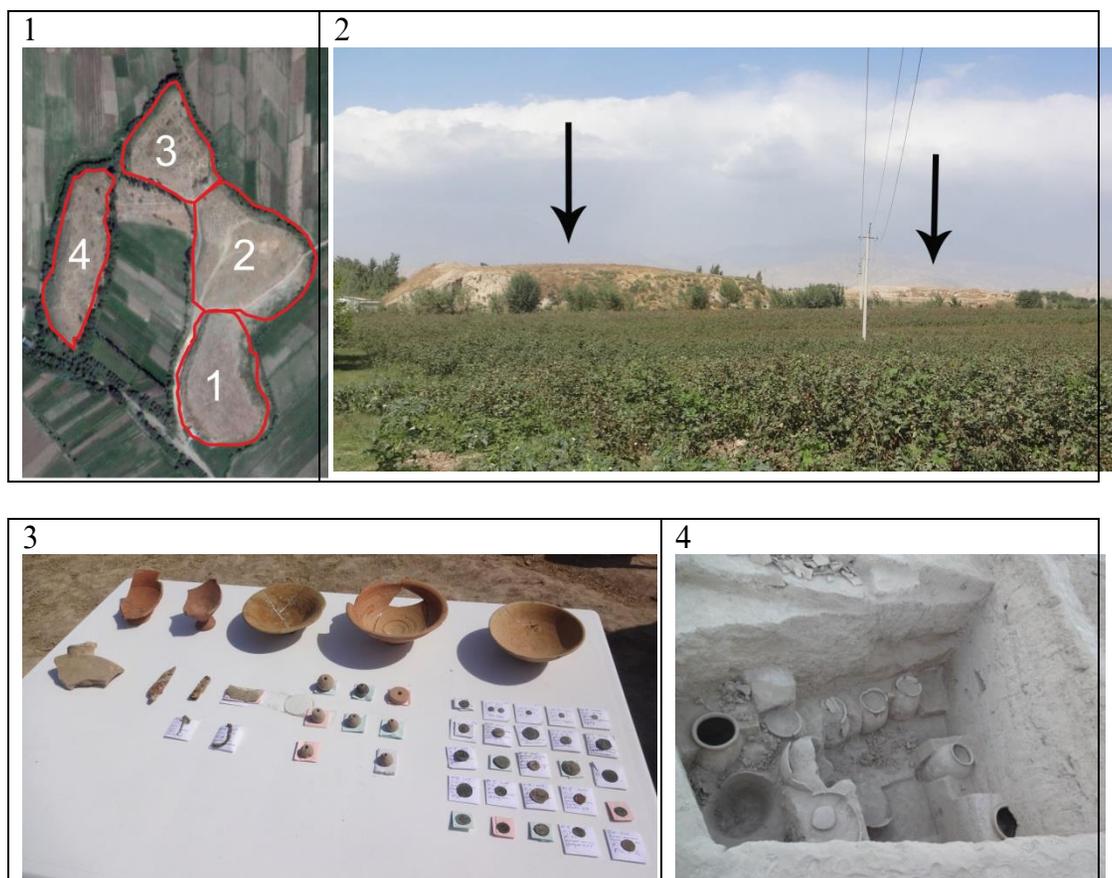
Ёдгории дигаре, ки Осорхонаи миллӣ дар он ҳафриёт гузаронд Ҳалқачари ноҳияи Хуросон мебошад [8]. Он дар наздикии деҳаи Сарбанд дар паҳлӯи роҳи мошингарди Душанбе-Бохтар ҷойгир аст, масоҳати шаҳристони он 2,5 гектар мебошад. Мутаассифона дар бораи ин ёдгорӣ маълумот хеле кам нашр шуда буд. Аввалин бор соли 1958 бостоншиноси ленинградӣ Т.И. Зеймал ин ёдгориро аз назар гузаронда, дар бораи намои умумии он, қабатҳои бостонии дар ҷариҳо намоён, сафолҳои аз рӯи замин ёфт шуда, мухтасар маълумот додааст. Соли 1973 бостоншиносон Д.С. Раевский ва Д. Довудӣ бо роҳбарии Б.А. Литвинский дар онҷо ҳафриёти начандон калон гузаронда, дар КБТ (АРТ) ҳисоботи мухтасар ҷоп карданд. Соли 2001 дар Ҳалқачар бостоншиносони Институти таърих бо сардории устод Ю. Яъқубов ва соли 2014 бостоншиносони Осорхонаи миллии Тоҷикистон бо сардории Абдувалӣ Шарифзода ҳафриёт гузаронданд, аммо мутаассифона ҳисоботи ин ду экспедитсия дар ҳеҷ кучо нашр нашудаанд ва маълум нест, ки ин экспедитсияҳо ҷӣ натиҷа ба даст дароварда буданд.

Соли 2020 бостоншиносони Осорхонаи миллӣ дар Ҳалқачар ҳафриёти густурда гузаронда дар ду мавзӯи шаҳристон ду ҳафриёти калони 8x8м гузоштанд. Дар натиҷа ҳуҷраҳои истиқоматӣ, маишӣ, анборҳо ва дигар сохтмонҳоро кашф шуд ва шумораи зиёди ҷизҳои бостонӣ, аз ҷумла зарфҳои гуногуни сафолӣ ва пораҳои онҳо, хумҳо, дукҳо ва боргирҳои бофандагӣ, дастмонаҳои биринҷӣ, овезаҳои тиллоӣ, муҳраҳо, ангуштаринҳо, пилтаҷароғҳои сафолӣ, ҳайкалчаҳои гилӣ, асбобу олот ва оинаи биринҷӣ, пораҳои зарфҳои шишагӣ ва ҷизҳои дигар ёфт шуданд.

Дар ҷараёни ковишҳо 76 сикка ёфт шуд, ки ба шоҳони қушонӣ Ҳерай, Сотер Мегас (Вима Такту), Вима Кадфиз, Канишка ва шоҳони дигар тааллуқ доранд. Сиккаҳо дар бораи дараҷаи баланди тараққиёти муомилоти пулӣ ва савдо дар ин шаҳр гувоҳӣ медиҳанд.

Яке аз бозёфтҳои муҳимми соли 2020 ҷавоҳироти тиллоӣ мебошад, ки дар марказаш ақиқи сурх бо тасвири Кентавр (Аспмард) насб гардидааст. Ин бозёфт нодир буда, дар Осиёи Миёна ҳамто надорад. Кентавр ҷонвари афсонавӣ буда, аз миён болояш одам ва танааш асп мебошад. Мувофиқи асотири юнони қадим кентаврҳо ҳамроҳи Худо Дионис мегаштаанд, хашмгин ва тундрав будаанд.

Бостоншиносони Осорхонаи миллӣ ҳафриётро дар Ҳалқачар то материк, ки дар умқи 5-6 м ҷойгир аст, расонда 5 даври сохтмониро ошкор карданд. Ҳамчунин гӯристон ва даҳмаҳои ин ёдгорӣ низ кашф ва таҳқиқ шуданд. Бозёфтҳо аз он далолат мекунанд, ки Ҳалқачар яке аз шаҳрҳои тараққиқардаи водии Вахш буда, аз давраи юнону бохтарӣ, яъне аз асри III пеш аз мелод то асри III-IV мелодӣ обод будааст. Натиҷаи ковишҳо дар Ҳалқачар дар шумораи №3-и маҷаллаи “Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон” соли 2021 нашр шудааст.

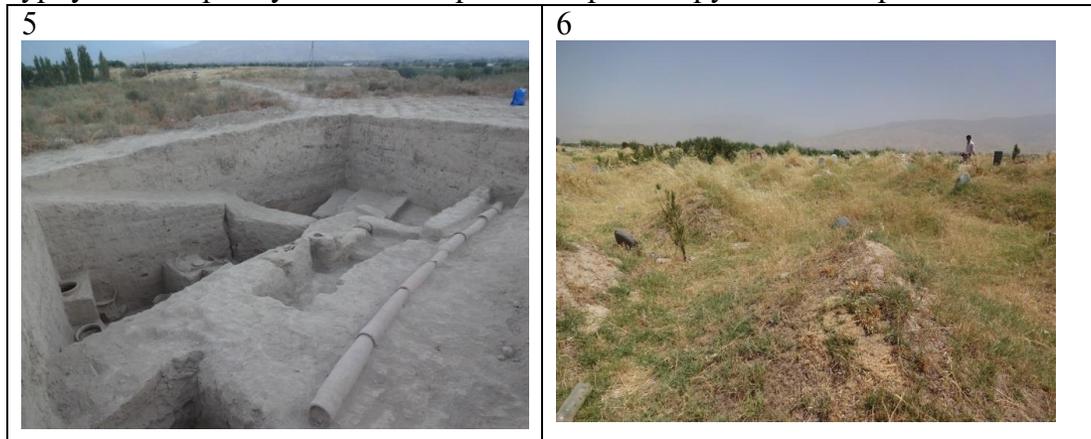

Дар масъалаи нигоҳдошт ёдгории Ҳалқачар мушкил надорад, яъне хатари ба ғӯристон табдил ёфтан ба он таҳдид намекунад. Як мушкили ин ёдгорӣ дар он аст, ки баъзан сокинони маҳаллӣ дар инҷо барои ёфтани тилло ва танга бо истифода аз фулузҷӯ ковишҳои худсарона мегузаронанд. Қойҳои кандаи онҳо дар болои ёдгорӣ дида мешаванд. Хушбахтона масоҳат ва чуқурии ин гуна ковишҳои худсарона чандон калон нест. Мо баъди ба анҷом расонидани ҳафриёт дар Ҳалқачар хумҳо ва ҳучраҳои кандамонро аз нав ҳок пур кардем, чунки дар ҳолати набудани посбон кушода мондани онҳо хатарнок аст, сокинони маҳаллӣ метавонанд онҳоро шикаста вайрон кунанд.

Яке аз ёдгориҳои, ки ба он воқеъан хатари нестшавӣ таҳдид мекунад, ин бостоншаҳри Вашгирд мебошад. Ин ёдгорӣ 1,5 км ҷанубтари маркази ноҳияи Файзобод қойгир буда, тақрибан 80 га масоҳат дорад. Он аз ду қалъа, шаҳристон ва раборт иборат буда, тибқи бозёфтҳои бостоншиносон ба асрҳои IX-XI тааллуқ дорад. Бори нахуст бостоншиносии маъруфи ленинградӣ А.М. Беленитский соли 1946, бори дуюм соли 1982 устод Ю. Якубов ва бори сеюм П.Т. Самойлик ин ёдгорию таҳқиқ карда, гумона

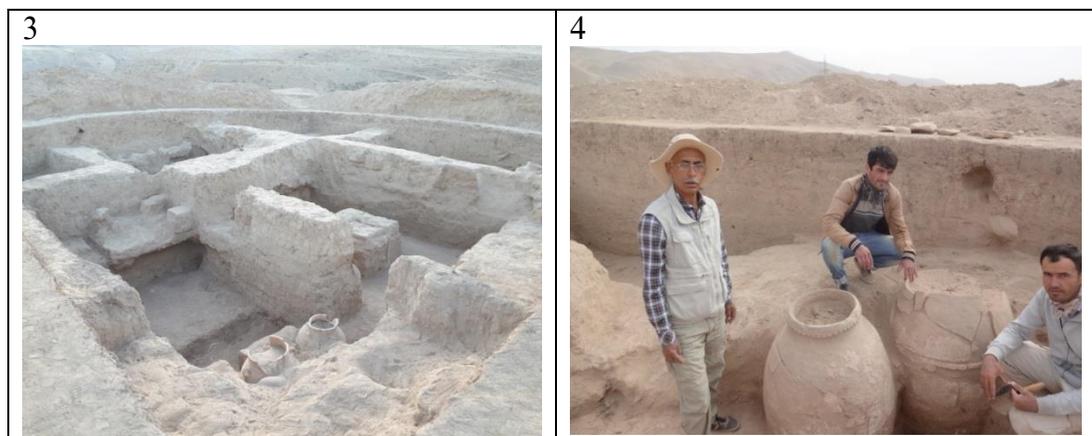
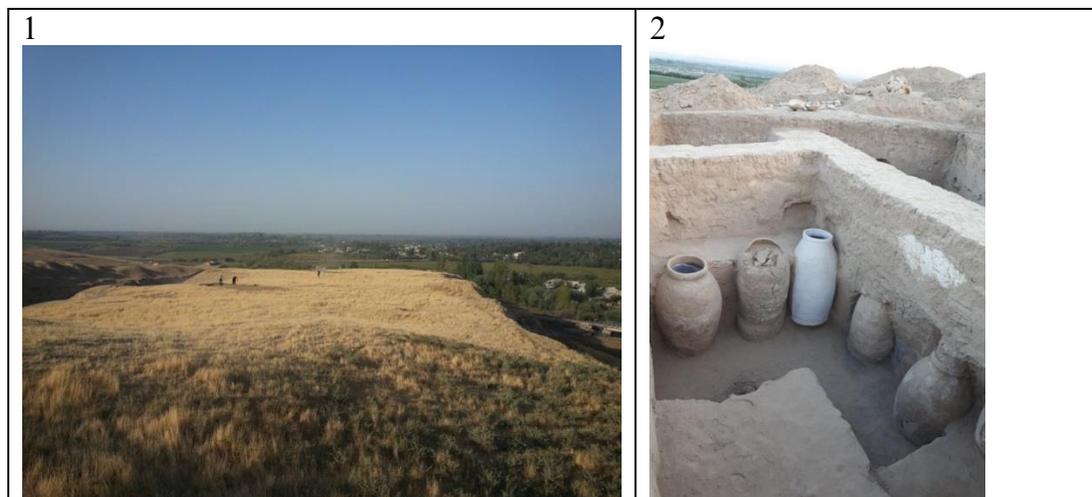
ва ковишҳои начандон калон гузаронданд. Ҳафриёти густурда дар бостоншаҳри Вашгирд дар солҳои 2005 ва 2007 аз ҷониби ходимони Институти таърих бо сардории Довудӣ Д. анҷом дода шуд [1,137-198; 3.4]. Дар натиҷа шумораи зиёди хонаҳои сангӣ ва чизҳои бостонӣ – косаҳои сирдори гулдор, асбобҳои оҳанӣ ва биринҷӣ, дӯкҳои бофандагӣ, пораҳои зарфҳои шишагӣ, оташдони мунаққашӣ интиқоли, ду деги оҳанӣ, сиккаҳо ва ғайра ёфт шуданд. Масоҳати шаҳр, бозёфтҳои бостоншиносон ва маълумоти сарчашмаҳои хаттӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Вашгирд, яке аз шаҳрҳои калони асри IX-XI буда, дар таърихи халқи тоҷик нақши муҳим доштааст.

Мутаассифона ин ёдгории муҳим имрӯз ба қабристон табдил дода шудааст. Ин дар ҳолат, ки мақомоти маҳаллӣ дар ҳамкорӣ бо Вазорати фарҳанги ҷумҳурӣ ба ин ёдгорӣ Шаҳодатнома оид ба ҳуқуқи истифодаи замин (Сертификат) додаанд ва ҳудудҳои он муайян карда шудааст. Бо вучуди ин аз нисф зиёди шаҳристони Қалъаи Сангини ин ёдгорӣ ва мавзёҳои дигари он чандин сол аст, ки ба гӯристон табдил дода шудаанд. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ барои деҳаҳои Ҷонварсӯз ва Сари Мазор, ки дар паҳлӯи ёдгорӣ ҷойгиранд, барои гӯристон замин ҷудо кардаанд, аммо онҳо мурдаҳои худро ханӯз ҳам дар даруни ин ёдгорӣ гӯр мекунанд. Тааҷҷубовараш он аст, ки роҳбарияти Мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ ба ҷои манъ кардани гӯрондан ёдгориро ба якҷанд бахш тақсим карда, ҳамчун гӯристон ба чанд деҳа тақсим карда додаанд. Мо соли 2017 ҳамроҳи раиси Ташкилоти ҷамъиятии ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ Мурод Ёров ба бостоншаҳри Вашгирд сафар карда, бо ҷашми худ дидем, ки аз нисф зиёди шаҳристони ин ёдгорӣ ба қабристон табдил дода шудааст. Мо роҳбарони ноҳияи Файзобод ва Вазорати фарҳангро аз вазъи хароби ин ёдгорӣ хабардор кардем ва як мақолаи танқидӣ ҳам дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҷоп кардем, аммо касе воқуниш нишон надовд ва гӯркунӣ ва харобкунии ин ёдгории нодир то имрӯз давом дорад.

Сурати 1. Ёдгории Чимкӯргони ноҳияи Шахринав. Соли 2015. 1. Акс аз мохвора; 2. Намои умумӣ; 3. Бозёфтҳо; 4. Анбор бо 11 хум; 5. Лулаҳои сафолии обкашӣ; 6. Гӯристон дар тепнаи 2.

Як норасоии дигари ёдгориҳои бостонии Тоҷикистон он аст, ки ба истиснои се чор адади онҳо дар назди боқимонда лавҳа бо сабти номашон ва замони мавҷудияташон насб нагардида аст. Ин кори чандон душвор нест ва маблағи зиёдро ҳам талаб намекунад, аммо маълум нест, ки чаро мақомоти дахлдор онро иҷро намекунанд.

Сурати 2. Бостоншаҳри Сайёди ноҳияи Абдурраҳмони Ҷомӣ. Солҳои 2016, 2018. 1. Намои умумӣ; 2,4. Анборҳо бо хумҳо; 3. Маъбади оташ.

Сурати 3. Бостоншаҳри Ҳалқачар. Соли 2020. 1. Намои умумӣ; 2. Ҳафриёти 2; 3. Хумҳо дар ҳафриёти 2; 4. Ҷавохирот бо тасвири Кентавр; 5. Фармасангҳо.

Сурати 4. Бостоншаҳри Вашгирд. Соли 2017. 1, 2. Ғуристонӣ муосир дар даруни ин ёдгори.

АДАБИЁТ

1. Довудӣ Д. Археологические раскопки на городище Вашгирд в 2007 г. АРТ, вып. XXXIII (2007). Душанбе, 2009, с.137-198.
2. Довудӣ Д. Ҳафриёти Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар бостоншаҳри Чимқурғон // “Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон”, № 2, с. 2017, с. 39-49.
3. Довудӣ Д., Курбонзода Ф. Вашгирд ёдгории бостон. Душанбе, 2005.
4. Довудӣ Д., Курбонзода Ф. Вашгирд шаҳри хунармандон, тоҷирон ва орифон. Душанбе, 2009.
5. Довудӣ Д., Шарифзода А. Шаҳраки кӯшони Сайёд. Душанбе, 2017.
6. Довудӣ Д., Шарифзода А. Шаҳраки кӯшони Сайёд. Китоби 2. Душанбе, 2019. Бо се забон – тоҷикӣ, русӣ, англисӣ.
7. Довудӣ Д., Шарифзода А., Сафоев Ф., Сафоев М., Каюмзода А., Назаров З. Раскопки на городище Сайёд Калъа в 2016 г // АРТ, вып. 41, Душанбе, 2020, с. 268-289.
8. Довудӣ Д., Шарифзода А.Қ., Сафоев Ф., Сафоев М., Қаюмзода А., Назаров З., Каримдодов М., Шарифзода А.А. Ҳисоботи кӯшишҳои бостоншиносии Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар ёдгории Ҳалкаҷар дар соли 2020 // “Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон”, № 3, 2021 (дар чоп аст).

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ И ПРОБЛЕМЫ ХРАНЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ ДРЕВНОСТИ

Статья посвящена археологическим раскопкам Национального музея Таджикистана под руководством д.и.н. Д. Довуди на городищах Чимкурған Шахринавского района (2015 г.), Сайёд района А. Джами (2016, 2018 гг.) и Халкаҷар Хуросонского района (2020). В результате этих раскопок были обнаружены жилые, хозяйственные и парадные помещения, линии керамических водопроводных труб, амбары с хумами, приёмный зал правителя, святилище огня, терракотовые изображения зороастрийских и других богов, бронзовые браслеты и перстни, мраморные пряслицы, золотая подвеска серьги, золотое украшение с изображением кентавра, большое количество монет и другие древние предметы. По монетам установлено, что все эти городища относятся к кушанскому периоду.

Из упомянутых памятников опасность уничтожения грозит Чимкурғану, из четырёх тепе которого две полностью, а третья наполовину заняты современными кладбищами. Шахристан городища Вашгирд, расположенного на расстоянии 1,5 км к югу от райцентра Файзабада тоже на половину занята современным кладбищем. Местные власти совместно с Министерством культуры Таджикистана должны принять срочные и эффективные меры для спасения упомянутых археологических объектов.

Ключевые слова: *охрана памятников, археология, раскопки, Чимкурған, Сайёд, Халкаҷар, Вашгирд, монеты, статуэтки, храм огня, кушаны.*

КОВИШҶОИ ЁДГОРИҶОИ БОСТОНӢ ВА МАСОИЛИ НИГОҲДОШТИ ОНҶО

Мақола ба ҳафриёти бостоншиносии Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар зери роҳбарии доктори илмҳои таърих Давлатҷоҷа Довудӣ дар бостоншаҳри

Чимӯрғони ноҳияи Шахринав (соли 2015), Сайёди ноҳияи Абдурахмони Чомӣ (солҳои 2016, 2018) ва Ҳалқачари ноҳияи Хуросон (соли 2020) бахшида шудааст.

Дар натиҷаи ин ковишҳо хонаҳои истиқоматӣ, анҷомхонаҳо, толорҳои ташрифотӣ, хатти лӯлаҳои обкаши сафолӣ, анборҳои дорои хумҳо, ибодатгоҳи оташ, бутакҳои гилии бухтаи эзадони зардуштӣ ва ғайри зардуштӣ, дастмона ва ангуштаринҳои биринҷӣ, дӯкҳои бофандагии мрамарӣ, овезаи гӯшвори тиллоӣ, ҷавохироти тиллоӣ бо нигини ақиқ ва дар он тасвири кентавр (аспмард), шумораи зиёди сиккаҳо ва дигар чизҳои қадим ёфт шудаанд. Дар асоси сиккаҳо муайян карда шуд, ки ҳамаи ин ёдгориҳо ба давраи кӯшонӣ тааллуқ доранд.

Аз ёдгориҳои номбаршуда Чимкӯрғон зери хатари нестшавӣ қарор дорад. Аз чор тепаи ин бостоншаҳр дутояш пурра ва яктояш то нисфаш ба гӯристон табдил ёфтаанд. Нисфи бостоншаҳри Вашгирд, ки дар 1,5 км ҷануби маркази ноҳияи Файзобод ҷойгир аст, низ ба гӯристон табдил дода шудааст. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ ва Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд, ки барои аз вайроншавӣ наҷот додани ин ёдгориҳо чораҳои фаврӣ ва муассир биандешанд.

Калидвожаҳо: *нигоҳдошти ёдгориҳо, бостонишиносӣ, ковиш, Чимкӯрғон, Сайёд, Ҳалқачар, Вашгирд, сиккаҳо, буттакҳо, ибодатгоҳи оташ, кӯшонӣ.*

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AND PROBLEMS STORAGE OF ANCIENT MONUMENTS

The article is devoted to the archaeological excavations of the National Museum of Tajikistan under the leadership of Doctor of Historical Sciences. Davlatkhoja Dovudi at the settlements of Chimkurgan, located in the Shahrinav region (2015), Sayod, located in the A. Jami region (2016, 2018) and Halqajar, located in the Khuroson region (2020). As a result of these excavations, residential, utility and ceremonial premises, lines of ceramic water pipes, barns with khums, the reception hall of the ruler, the sanctuary of fire, terracotta images of Zoroastrian and other gods, bronze bracelets and rings, marble spindle whorls, gold pendant earrings, gold jewelry were discovered depicting a centaur, a large number of coins and other ancient objects. It was established from the coins that all these settlements belong to the Kushan period. Of the mentioned monuments, the danger of destruction threatens Chimkurgan, of the four hills of which two are completely, and the third is half occupied by modern cemeteries. The settlement Vashgird, located at a distance of 1.5 km south of the regional center of Faizabad, is also half occupied by a modern cemetery. The local government, together with the Ministry of Culture of Tajikistan, must take urgent and effective measures to save the aforementioned archaeological sites.

Key words: *protection of monuments, archeology, excavations, Chimkurgan, Sayod, Halqajar, Vashgird, coins, figurines, temple of fire, Kushans.*

Сведения об авторе: Давлатходжа Довуди-доктор исторических наук. Адрес: 734001, г. Душанбе, проспект Исмоила Сомони, 11. Телефон: (+992) 2278477, (+992) 987605041, E-mail: dovutov@mail.ru

Information about the author: Davlatkhoja Dovudi-Doctor of Historical Sciences. Address: 734001, Dushanbe, Ismoil Somoni Avenue, 11. Telephone: (+992) 2278477, (+992) 987605041, E-mail: dovutov@mail.ru

УДК-902.7 (575.3)

**РЕСУРСЫ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО МУЗЕЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
(коллекции народного искусства Верховьев Зарафшана)**

БОКИЕВА М. К.,

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша

Музей этнографии им. М.С. Андреева, при Институте истории, археологии и этнологии им. А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана был образован в 1949 году при секторе истории Института истории, языка и литературы Таджикского филиала Академии наук СССР по инициативе члена-корреспондента АН СССР, выдающегося историка и этнографа Михаила Степановича Андреева. Его имя было впоследствии присвоено этому центру, поскольку основой музея послужили две коллекции, которые собрал выдающийся ученый во время экспедиций 1929 и 1943 годов в долине Хуф на Памире [1, 2; 260].

Как самостоятельное подразделение музей был открыт для публики только в сентябре 1981 года. Коллекция этнографического музея, одного из лучших в Центральной Азии, впоследствии систематически стала собираться известными этнографами Писарчик А.К. и Ершовым Н.Н., Хамиджановой М.А., Широковой З.А., Давыдовым А.С., Мухиддиновым И.М., Мардоновой А., Мезурновой Т.И., Бабаевой Н., Тошматовым Н.Р. и другими.

Ныне в собрании этнографического музея находятся 11 тысяч экспонатов из всех областей Таджикистана, а также городов и поселений за его пределами, где проживает таджикское население [2,136] в музее обширна коллекция изделий мастеров Верхнего Зарафшана, которая в свое время была составлена из тех экспонатов, которые во время полевых исследований в этом регионе была собрана такими учеными, как А. С. Давыдов, З.И. Широкова, М. Рахимов, А.М. Хамиджанова, Р.Мардонова, О. Муродов, Ю.Р. Кадыров. На основе своих экспедиционных материалов эти этнографы опубликовали ряд научных статей и сборников, из которых фундаментальным трудом является монография «Материальная культура таджиков верховьев Зеравшана» 1973 [4]. В ней блестяще рассмотрены такие темы, как жилище, пища и одежда таджиков региона (авторы А.С. Давыдов, А.М. Хамиджанова, З.И. Широкова). В этнографическом архиве Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша сохранилось много полевых материалов и фотодокументов, которые были сделаны во время различных экспедиций в горный край.

В настоящее время этнографический музей обладает великолепной коллекцией образцов народного творчества Верховьев Зарафшана, которые частично представлены в альбоме Л. Додхудоевой [3]. Другие экспонаты музея пока не стали предметом научного анализа, но они в полной мере отражают весь набор ремесел таджиков. Среди них керамика, обработка дерева, кожи, камня, металла, ювелирное дело, ткачество (текстиль и ковры), игрушки, орнаментальная роспись, музыкальные инструменты, вязание, вышивка, лоскутное шитье и др.

Особое внимание привлекают изделия из Ягноба середины XX века. Керамические лепные, чаще небольшого размера сосуды, отличаются лаконизмом, монументальностью и простотой. Их поверхность практически не декорирована, лишь изредка на ней появляются небольшие отверстия или же вдавленный рисунок в виде печати. Таким же своеобразием отличается деревянная посуда Ягноба. Она незамысловата, но весьма функциональна. К подобным примерам можно отнести небольшую маслосойку *майдахак согу*, выполненную из единого деревянного обруча, закрепленного небольшими вставками, и охватывающего круглое плоское дно. Среди предметов домашнего обихода привлекает внимание сундучок футляр для хранения чая. Его верхняя поверхность декорирована геометрическими рисунками в виде треугольников и стреловидных форм.

Такое же декоративное решение имеет и деревянный сундучок, который по периметру украшен выбитыми на поверхности кружками, точками и зигзагами. Подобное решение является редкостью, поскольку поверхность ягнобских экспонатов музея практически всегда оставалась неоформленной, без орнаментального украшения. По своей форме и орнаментальному решению сундучки очень напоминают изделия *табанг* другого горного края Таджикистана-Бадахшана. Они также имеют также круглую или же прямоугольную форму, подобную же орнаментацию.

Домотканая белая мужская рубашка из Ягноба интересна как пример местного ткачества середины XXв. Она имеет оторочку из черной материи вокруг горловины и вставки по бокам, выкроенными вместе с рукавами.

Музей этнографии располагает обширной и уникальной коллекцией ювелирного искусства. Разнообразны по форме ожерелья *тавк* и *хайкал*, включающие в свою композицию монеты царского и советского чекана. Они могут быть двухрядными и состоять из одной короткой верхней и нижней длинной нити, или же иметь одну нить со вставками из камней (кораллы, полудрагоценные камни). Немало в коллекции нагосных украшений *заркокул*, также составленных из монет царского чекана России в виде четырех полос монетного ряда.

Среди образцов ювелирного искусства выделяются изделия Пенджикента из серебра и золота. К ним относится девичий пояс, составленный из различных вставок, а также браслеты *дастпона*: широкий ажурный из се-

ребра, золотой- со вставками из бирюзы, золотые серьги *халкаи газали* и многие другие изделия.

Особый раздел составляют подвески с туалетными принадлежностями, своеобразные наборы с зубочистками, скребком для языка, ногтечисткой, расческой для бровей, флаконами с благовониями, щипцами, ухверткой. Один из таких косметических наборов был изготовлен в Пенджикенте в конце XIX века из серебра. Он прикреплен к прямоугольной подвеске и оформлен кораллами, бирюзой и другими полудрагоценными камнями.

Интересно пенджикентское налобно-височное украшение *силсила* начала XX в., которое состоит из пластинок, декорированных цветами из кораллов и бирюзы и спускающимися вниз круглыми и каплевидными пластинками, также украшенными бирюзой.

Среди образцов ювелирного искусства *заргари* можно найти различного рода амулеты (*тўмор*, парные амулеты *коштўмор, бозубанд*). Форма амулетов *чавак* представляет собой матерчатый элемент в виде треугольника или квадрата, чаще красного цвета, в которое вложена молитва. От него спускаются на бисерных лапках многочисленные небольшие треугольники *туморы*.

Наиболее интересным образцом этого типа изделий является передник для девочки из деха Палдорак 1958 г. Он был описан и воспроизведен известным специалистом по одежде таджиков З.А. Широковой в книге «Материальная культура таджиков Зарафшана» [4,89]. Передник из красной материи одевали перед приемом пищи, чтобы девочка не испачкала платье. У ворота изделия нашиты четыре белые пуговицы, чуть ниже-несколько оберегов в виде зубов волка, медведя, бус, отдельных украшений (всего 9 подвесок).

Кожаные изделия из собрания музея своеобразны и весьма функциональны. К ним, например, относятся охотничий пояс, середины XX века, на который прикреплены различные охотничьи принадлежности: мешочек для пороха, патронов, футляры для других необходимых при охоте предметов. В путешествие брали пиалу, для которой специально изготавливали футляр *торкаши пиёла*. В каждой семье непременно была скатерть *сурфа* из тонко обработанной шкуры овцы или же коровы, на которой раскатывали теста. В коллекции музея сохранены многочисленные образцы кожаной обуви для всех возрастов, например детские сапоги *чоруки бачагона* из Айни 1960 г., мужские рабочие сапоги *чорук* из деха Зосун 1958 г. Здесь также хранятся женские туфли кустарной работы из Пенджикента, которые украшены вставками из кожи различного цвета.

Главными центрами керамических изделий, выполненных на гончарном круге в середине XX века, в крае являлись Урметан и Айни. Среди них можно найти рукомойники *дастиў*, плевательницы *ностуфкун*, кувшины *офтоба*, простые сосуды *дўлча*, или с двумя ручками *дугўша*. Некоторые изделия полностью расписаны глазурию, иногда поверхность хумов, со-

судов, маслбоек лишь облиты глазурью зеленого или коричневого цвета, что придает изделиям особую живописность.

В Верховьях Зарафшана изготавливали немало деревянной посуды: миски *табақи чӯбин*, различные чаши *косаи гули заранг*, *косаи чӯбин*, *косаи чӯмоқ*, ложки и другие предметы домашнего обихода, которые были широко распространены в быту зерафшанцев. Это и деревянные ножи, которые использовали в процессе ткачества, различные шкатулки и корзины. Особый интерес вызывают музыкальные инструменты: рубоб, *сози нафасии бук* (буғи осие) и другие.

Верховья Зарафшана славились своими бронзовыми и медными изделиями. В музее сохранились образцы кувшинов *офтоба* конца XIX-XX веков, которые производили в форме миндаля *офтоба*, *бодомча*, а также самовара. Здесь также имеются ножны с чеканным узором 1 половины XXв., секира с чеканкой конца XIX века, кожаный футляр для ножа с чеканкой и вставкой из сердолика начала XX века. Среди косметических принадлежностей женщины Зарафшана использовали бронзовый флакон *сурмадон* для хранения сурьмы.

Ткачество было основным занятием женщин, которые производили из шерсти различные *гилемы*, *шолӣ* войлочные ковры *наматӣ*, переметные сумки *хурджин*, скатерти *дастархан*, сумки для ложек-*қошукдон*, и соли *намакдон*, а также канаты *ресмон*, и даже амулеты, чаще всего треугольной формы. Подобные экспонаты конца XIX-XXвеков во множестве представлены в музее этнографии. Они привлекают необычным дизайнерским решением, смелыми красочными сочетаниями.

Широчайший ассортимент вышитых изделий гулдузи Верхнего Зарафшана представлен в фондах музея. Они являются классическими образцами женского ремесленного производства, которым порою нет равных среди известных образцов. Это прежде всего различного рода покрывала разнообразных декоративных решений конца XIX-XXIвеков: покрывала, настенные ковры *сузани*, простыни для новобрачных *рӯйджо*, покрывала на приданое невесты *борпуш* и на колыбель *гаҳворапуш*, молитвенный ковер *чойнамос*, фриз для верхней части стен дома *зардевор* и другие. Лоскутное шитье *гулбури* (*қуроқ*) использовалось мастерицами Зарафшана для украшения занавеси для новобрачных *чодар*, подушек, хваток *гушагир*, покрывала для столика над очагом *сандалипуш*, различных мешочков *халта* для гребней, ложек, чая, соли и других мелких вещей. Чрезвычайно необычен халат *джома* в технике *гулбури* из *деха Фезани* Поён 1959г., который был описан З.А. Широковой в книге «Материальная культура таджиков Зеравшана» [4, 98]. Он своеобразен тем, что лоскуты различных тканей здесь настроены на одежду в виде широких горизонтальных полос различного цвета. До сих пор широко распространено в Верховьях Зарафшана и вязание *тор*, которое украшает в виде тесь-

мы различные изделия или же являются самостоятельным изделием в виде салфеток, дорожек и т.п.

Особое место занимают в коллекции накосники. Чачпупак или просто чач- это длинные, сплетенные из черных нитей ансамбли, украшенные внизу серебряными вставками и кистями. Более сложными по конструкции являются накосники для невесты кокул, которые крепятся на тубетейку. Нередко основная их часть представлена в них в виде длинных косичек, сплетённых из черных нитей, которые украшены поперечными горизонтальными вставками в виде бусин, серебряных пластин, полос золотого шитья зардузи. Особое внимание привлекает накосное украшение чач попуки нукра, которое было изготовлено в Пенджикенте в конце XIX века. Оно представляет собой длинные узкие полосы черной ткани, скрепленные наверху единой широкой матерчатой пластиной. Внизу чач украшен изящными серебряными вставками и кораллами, оканчивающимися кистями пупаками. В коллекции музея немало деталей украшения накосников, например, пешовезов в виде вставок из серебряных украшений, связанных с друг другом кистями пупаками.

Научное изучение коллекций Верхнего Зарафшана этнографического музея НАНТ предполагает в первую очередь объединение усилий специалистов разных областей (археологов, историков, искусствоведов, этнографов и др.), что позволит разрабатывать новые приоритетные направления по изучению, сохранению, использованию его историко-культурного наследия, а также привлекать данный материал в культурно-просветительских и образовательных целях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобомуллоев С., Васитова Н. Музеи Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша. В сб.: Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан-60 лет. Душанбе,-2014).с. 260.
2. Васитова Н.Р. Вклад М.С. Андреева в музееведение Таджикистана. Научный вклад М.С. Андреева в изучение истории и этнографии таджикского народа. Материалы международной конференции (Душанбе, 22 октября 2012г.). Душанбе,-2014.с.136-138.
3. Додхудоева Л. Народное искусство Верховьев Зарафшана./ред. Н.К. Убайдулло, консультант Г. Бобомуллоев. Душанбе,-2020.
4. Материальная культура таджиков верховьев Зеравшана»// Ред.- А. К. Писарчик, Н. Н. Ершов. Душанбе,-1973.

**РЕСУРСЫ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО МУЗЕЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
(коллекции народного искусства верховьев Зерафшана)**

В статье представлены образцы ремесленного производства Верхнего Зарафшана конца XIX-XX веков, которые находятся в собрании этнографического музея Национальной академии наук Таджикистана и до настоящего времени мало известны широкому кругу исследователей. Это уникальные коллекции керамических, медных, деревянных, кожаных изделий, вышивки, ткачества, лоскутного шитья, ювелирного искусства и т.п.

Ключевые слова: *Таджикистан, ремесло, Верховья Зарафшана, мастер, музей, изделие, экспонат, коллекция.*

ЗАХИРАҲОИ ОСОРҲОНАИ МАРДУМШИНОСИИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН (мачмӯаҳои ҳунари мардумии болооби Зарафшон)

Дар ин мақола намунаҳои маҳсулоти ҳунармандӣ дар болооби водии Зарафшон дар охири қарни XIX-XX муаррифӣ шудаанд, ки дар ҳазинаи (фонди) Осорхонаи мардумшиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ҳифз шуда, то имрӯз ба доираи васеи муҳаққиқон кам шинохтаанд. Инҳо мачмӯаҳои беназири сафолӣ, мис, чӯб, маҳсулоти чармин, гулдӯзӣ, бофандагӣ, чӯбҳо, санъати заргарӣ ва ғайра мебошанд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, ҳунармандӣ, Зарафшони боло, усто, музей, маҳсулот, намоиш, коллексия.*

RESOURCES OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM, TAJIKISTAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (collection of the upper zarafshan folk art)

Examples of handicrafts of the Upper Zarafshan of the 19th -20th centuries from the collection of ethnographic museum, Tajikistan national academy of sciences are presented in this article. They are unknown for most part of the researchers. These ceramic, wooden, leather items, embroidery, textile, patchwork, jewelry etc. are unique masterpieces of local artisans.

Key words: *Tajikistan, handicrafts, Upper Zarafshan, master, museum, item, example, collection.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Боқиева Мадина Қурбоновна-доктор (PhD) шӯъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел: (+992) 93-5533059.

Information about the author: Bakieva Madina Qurbonovna-Dr.(PhD) Institute of History, Archeology and Ethnography named after Ahmad Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan.Tel: (+992) 93-5533059.

МЕЪМОРӢ-АРХИТЕКТУРА-ARCHITECTURE

УДК- 72. 033 (575.3)

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРХИТЕКТУРЫ ТАДЖИКИСТАНА**МУКИМОВА С. Р.,****Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша**

Определение путей дальнейшего развития таджикской архитектуры, является одной из проблем, стоящей перед зодчими Таджикистана начала XXI столетия. Этот процесс в других странах стран Содружества, в особенности, на территории Центральной Азии начался ещё с середины 80-х годов прошлого столетия, активизировавшись с момента обретения суверенитета бывшими союзными республиками Средней Азии и Казахстана. Гражданская война и преодоление ее последствий заняло почти первое десятилетие Независимости Республики Таджикистан. Поэтому в целом здесь поиск собственного развития архитектуры несколько задержался и только с начала нового столетия восстановление мира и согласия дало новый импульс поиску собственных корней, дала новый толчок, как научным и творческим исследованиям, так и появлению новых, иногда новаторских проектных решений, осуществление некоторых из которых позволяет дать им предварительную оценку и критически проанализировать характерные черты динамически развивающейся архитектурно-художественной деятельности.

Наиболее яркими приметами времени в архитектуре и градостроительстве Республики Таджикистан стал поиск стилового направления в архитектуре, где ключевое значение приобретает регионализм, чему способствовали современные процессы восстановления, которые придали особую актуальность проблеме отождествления региональных признаков архитектуры Таджикистана через обращение к традициям. Здесь исследователи выделяют два основных способа включения региональных традиций в нашей современной архитектуре: формальное использование внешних признаков объектов (орнамент, стрельчатые арки, купола); глубинное осознание композиционно-пространственных закономерностей формо-и средообразования (пространственные приемы защиты от перегрева, ветра, пыли, обводнение, озеленение) [1,16].

В разные периоды развития советской архитектуры было несколько волн интереса к национальному своеобразию архитектур союзных республик. Развитие этого процесса применительно к опыту республик Средней Азии и Казахстана наиболее комплексно рассмотрено Ш. Аскарковым, который выделяет 5 этапов «ориентализации» в дореволюционной и советской практике проектирования: первый этап (вторая половина XIX-начало

XX века)-«узнавание» новых форм первыми русскими архитекторами и инженерами, начавшими работать в Средней Азии после включения региона в состав Российской империи; второй этап (1920-е годы) - процесс национального самоопределения республик Средней Азии и зарождение направления, получившего название «национальная архитектура»; третий этап (1930-е-1950-е годы)-соединение классической архитектуры и местного наследия; четвертый этап (вторая половина XX века)-внедрение методов сборного строительства, интерес к наследию, научные исследования (археология, история архитектуры); пятый, современный этап (с 1990-х до настоящего времени) - распад СССР и обретение республиками Средней Азии и Казахстаном независимости, пересмотр архитектурной эстетики, выявление местной образности [1,34].

В архитектуре значительных объектов в стиле «национального своеобразия» 1920-х, 1940-1950-х, 1970-1980-х гг. выявлялась связь с наследием путем использования ассоциативных приемов, позволяющих воспринимать здание как бесспорно новое, но не выпадающее из непрерывного ряда целостного исторического развития зодчества. В архитектуре советского Таджикистана наиболее ярко «национальная» тема проявилась в жилых и общественных зданиях во второй половине 1940-х-1950-х гг. Из-за малого количества архитектурных памятников в городах, отсутствия архитектурной науки, несистематизированности архитектурного наследия, в Таджикистане первой половины XX века представления о региональном своеобразии архитектуры строились в основном вокруг образа исламской архитектурно-художественной символики (арка, свод, купол, решетка-панджара и т.п.) и орнаментальных мотивов. Несмотря на последующую критику за перегруженность архитектурными деталями в виде стрельчатых арок, декоративных колонн, накладных орнаментальных элементов, в настоящее время эти здания и сооружения являются частью культурного образа городов Таджикистана (например, в Душанбе, Худжанде, Исфаре, Канибадаме).

1970-е-1980-е гг. исследователи признают периодом нового осознания региональных особенностей (на тот период декларируемых как национальные), которые особенно ярко проявились в архитектуре крупных общественных зданий в республиках Закавказья и Средней Азии. Однако в большинстве случаев архитектура этих республик развивалась по пути иллюстративного регионализма: основным средством стала имитация национальной орнаментики в рисунках железобетонных солнцезащитных решеток на фасадах зданий различного назначения. Несмотря на упрощенность подхода к выявлению национальных (региональных) качеств, архитектура Таджикистана, в частности Душанбе, в то время достигла большого прогресса в выразительности художественного языка, особенно в репрезентативных сооружениях (Дом политического просвещения, гостиницы «Таджикистан», «Октябрьская», цирк, киноконцертный комплекс

«Борбад», Дом быта «Садбарг» и др.). Эти объекты стали своеобразным мостом между универсальной для любой страны мира (так называемой интернациональной) и региональной таджикской архитектурой. Не имеющие прямых аналогий с национальной таджикской архитектурой, эти сооружения задали направление творческого поиска для зарождающейся профессиональной архитектуры республики.

Большой научно-практический интерес представляет разработанная кыргызским архитектором Д. Омуралиевым методологическая платформа этнокультурного направления (этноархитектуры), синтезирующая ценности исторического наследия кыргызского народа и достижения современной теории архитектуры. В идейно-теоретический базис этноархитектуры Д. Омуралиевым включены: философско-культурологические учения; мифорелигиозные, космологические, художественно-эстетические и другие представления этноса, отраженные в национальном языке, народных обрядах, предметах быта; этническая концепция пространств и формы, семантики, художественного образа и т.п.; исторические формообразующие принципы национальной архитектуры, закрепленные в образцах (юрта, кумбез, коргон, кыргыз айыл и т.п.); идея поэтапного возрождения национальной архитектуры на основе научного изучения номадизма и всей истории национальной архитектуры, их творческая интерпретация, синтез достижений концепций «регионализма»; экспериментальные поиски отдельных архитекторов и теоретиков, работающих в этнокультурном направлении и др. [2, 34].

В.Л. Воронина, В.Г. Веселовский, М. Х. Мамадназаров, Р. С. Мукимов, С.М.Мамаджанова разработали необходимую для обеспечения региональной концепции научную базу истории архитектуры Таджикистана, выявили закономерности ее развития и формообразования, стилевые характеристики зодчества разных эпох [3, 56].

В исследованиях Г. С. Абдрасиловой на основе анализа эволюции процесса регионализма в архитектуре разных периодов и разных стран, этапов регионализма в архитектуре Казахстана, дано определение региональной архитектуры и градостроительства [4, 5].

Региональная архитектура и градостроительство - это система материальных объектов, обладающая совокупностью устойчивых черт, которые сформировались в результате освоения определенной природно-географической среды, соответствующего ей хозяйственного уклада, исторических условий и народных традиций. Региональность в архитектуре не ограничивается архаичными формами и методами строительства. Новые материалы и технологии вносят коррективы и диктуют свои условия. Современная архитектура Таджикистана требует новых форм, новой эстетики пространства на основе сохранения достижений предыдущих эпох и осмысления региональных особенностей. Современная архитектура Таджикистана - не изолированное явление: она развивается во взаимодействии

с культурами соседних стран, происходит интеграция в мировые процессы, в практику освоения среды внедряются новые архитектурно-градостроительные теории и современные технологии.

Прежде чем, проанализировать конкретную практику проектирования и строительства дадим общий обзор проблемы архитектурно-градостроительной идентичности в соседних странах нашего региона – Центральной Азии. К слову сказать, именно проблемы регионализма вызывают повышенный научный и практический интерес в условиях современной глобализации, обострившей противоречия мира и запустившей механизмы идентификации в разных сферах, в частности, в архитектуре, градостроительстве и монументальном искусстве.

Как известно, сопредельные постсоветские страны Центральной Азии в недалеком историческом прошлом составляли в целом единую среду жизнедеятельности родственных народностей и племен – Хорасан, Мавераннахр, Семиречье (Хафтруд) и др. Близкие природно-климатические условия, этнокультурные традиции, историко-культурные события, религиозные воззрения, длительный совместный процесс эволюции выработал определенные близкие черты региональной архитектуры, которые мы видим в древних памятниках региона, а затем и сооружениях советского и постсоветского периодов развития самостоятельных республик бывшего СССР. Поэтому понятно, что архитектурное наследие Казахстана, Кыргызстана, Туркменистана, Узбекистана и Таджикистана рассматривалось в контексте общей культуры республик Средней Азии без учета местных особенностей. Права исследователь казахской архитектуры и градостроительства Г. С. Абдрасилова, говоря о том, что процесс регулирования должен быть сквозным через все уровни среды обитания: регион - город - жилой район - жилой двор. Очень важно при этом, как пишет ученый, учесть универсальность общих и своеобразие локальных приемов; необходима корректировка методики архитектурного проектирования с учетом особенностей региона, общинных взаимоотношений и структуры семьи, изучение и внедрение в практику местных строительных приемов и традиций градостроительства. Внедрение регионального подхода в архитектуре и градостроительстве возможно с учетом особенностей современного состояния: недостаточная исследованность региональных признаков архитектуры и градостроительства; исключенность региональных традиций архитектуры и строительства из современной практики; отсутствие научно обоснованного комплекса мер по созданию благоприятной среды обитания на всех таксономических «этажах» (макро-, мезо- и микроуровне); пренебрежение вопросами «философии места», культурными традициями, пространственными предпочтениями местного населения при проектировании объектов архитектуры и градостроительства в регионе; неразработанность вопросов применения местных строительных материалов и др. [5, 63].

Современная архитектура Таджикистана после распада СССР в условиях независимости стала обеспечивать преемственное развитие зодчества. Несмотря на сложности переходного периода (1991-1998 гг.), начало XXI века в таджикском государстве ознаменовалось, как и во всем мире, активным развитием не только глобализационных, но и региональных тенденций. Регионализм в архитектуре невозможен без глубины исторической памяти, изучения и возрождения наследия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аскарлов Ш. Д. Регион-пространство-город. – М.: Стройиздат. – 1988.
2. Омуралиев Д., Курманалиев К. Современная этноархитектура Кыргызстана (истоки, объекты, тенденции). – Бишкек: Изд. «Алабакан-Кеп»,-2003,-170 с.
3. Воронина В.Л. Народная архитектура Северного Таджикистана. – М.: Госстройиздат,-1959,-100 с.
4. Абдрасилова Г. С. Региональная архитектура как фактор повышения эффективности пространства // Проблемы архитектуры и строительства в современном мире (образование, наука, производство): материалы международной научно-практической конференции.-Алматы,-2007,-С.3-7.
5. Абдрасилова Г. С. Традиции формирования архитектурно-пространственной среды в контексте региональных культур // Мировоззренческо-методологические проблемы современной науки и образования: межвузовский сб. науч. трудов КазГАСА. – Алматы,-2000,-С. 68-70.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРХИТЕКТУРЫ ТАДЖИКИСТАНА

В статье раскрывается современное направление поиска национальных черт в архитектуре Таджикистана, где горный ландшафт наложил отпечаток на определение путей дальнейшего развития таджикской архитектуры. Обращается внимание на понятия, возникшие в последние десятилетия, как регионализм, средовой подход, этноархитектура, ассоциативные восприятие традиций прошлого в сопредельных странах Центральной Азии, в том числе Таджикистане, и др.

Ключевые слова: архитектура, градостроительство, ресурсы, архитектурно-художественная деятельность, горный регион, традиция, национальное своеобразие.

РУШДИ ОЯНДАИ МЕЪМОРИИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақола равияҳои замонавӣ ҳустуҷӯи ҳусусиятҳои милли дар меъмории Тоҷикистон, ки дар заминаҳои кӯҳӣ, осори ҳудро барои муайянсозии роҳҳои рушди ояндаи меъмории Тоҷикистон гузошт ошкор мешавад. Таваҷҷуҳ ба мафҳумҳои пайдошуда дар даҳсолаҳои охир ба монанди минтақавӣ, муносибати экологӣ, этно-меъморий, дарки мушаххасоти анъанаҳои гузашта дар кишварҳои ҳамсояи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон дода мешавад.

Калидвожаҳо: меъморий, шахрсозӣ, захираҳо, фаъолияти меъморий ва санъатӣ, минтақаи кӯҳӣ, анъана, шахсияти милли

DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ARCHITECTURE OF TAJIKISTAN

The article reveals the modern direction of search of national features in architecture of Tajikistan where the mountain landscape left an imprint on defining the ways of further development of the Tajik architecture. Attention is drawn to the concepts which have arisen in recent decades, such as regionalism, environmental approach, ethnic architecture, associative perception of the traditions of the past in the neighboring countries of the Central Asia, including Tajikistan, etc.

Key words: *architecture, urban planning, resources, architectural and artistic activity, mountain region, tradition, national identity.*

Сведения об авторах: Мукимова Сайёра Рустамовна-доктор архитектуры, и.о. профессора кафедры архитектуры и дизайна Таджикского технического университета им. акад. М.С.Осими. E-mail: msayora72@mail.ru.

Information about author: Mukimova Sayora Rustamovna-Doctor of Architecture, Department of Humanities and General Technical Disciplines (architect) of the Tajik Technical University named after acad. M.S. Osimi. E-mail: msayora72@mail.ru.

КОНСЕПСИЯИ ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК

Бо қарори Шӯрои олимони ИТБМ ба номи А. Дониш аз 12 январи соли 2021 таҳти №1.1. ба чоп тавсия шудааст.

Муаллиф:

узви вобастаи АМИТ, д. и. т., профессор Ҳайдаршо ПИРУМШО

I. ҶАНБАИ НАЗАРИЯВИИ КОНСЕПСИЯИ МИЛЛИИ ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК

Ҳадафи марказии Концепсия (аз лотинӣ – *conceptio* – ақоид, идрок, фаҳмиш) муайян намудани методология мавзуни таҳқиқи ҳақиқатнигоронаи тамоми паҳлӯҳои таърихи сокинони азалии Осиёи Марказӣ-тоҷикон, ки дар тамаддуни минтақа ҳамеша нақши пешсафӣ доштаанд, маҳсуб меёбад.

Ба даст омадани истиқлоли комил, мантиқан зарурати ба роҳ мондани тадқиқоти қатъию баҳснопазири таърихи халқи тоҷикро, ки дар тамаддуни умумибашарӣ беш аз 6 ҳазор сол маълумият дорад, чун омили муҳимтарини таърихогаҳӣ ва дар ин замина, тарбияи худшиносии миллӣ пеш овардааст.

Пӯшида нест, ки раванди таърихи ҷомеи ҷаҳонӣ, дар доираи қонуниятҳои фароғири ба он хос пеш меравад. Аз рӯи фаҳмиши илмӣ мафҳуми “таърих” дар маҷмӯъ таърихи табиат ва ҷомеаи инсониро дар ҳамбастагӣ фаро мегирад. Аз ин рӯ, таърихи кишвару давлат ва халқҳои мухталиф, аз доираи он пурра берун буда наметавонанд ва ҷузъиёти он ҳисоб меёбанд.

Вале ин пайвандӣ дар яқрангии таърихи ҷамаи халқҳои сайёра зоҳир шуда наметавонад. Дар таърихи ҳар халқу миллати пурра ташаккулёфта, хусусиятҳои хоси раванди қонуниятҳои умумӣ, дар сурат гирифтани заминаву сабаби ҳодисаҳо (детерменизм), ки дар он омилҳои моддӣ (материалӣ), муҳити ҷуғрофӣ, зуҳури равонӣ (психологӣ), демографӣ ва ғайра бетаъсир буда наметавонанд, ба назар мерасад. Ҳамин тариқ, таърихи инсоният аз такрорёбии беохирӣ даврагӣ иборат буда, зуҳуроти ҳаводис барои халқҳои манотиқи гуногун бо хусусиятҳои мухталиф сурат мегирад. Ба дарки илмии чунин зуҳурот, танҳо дар доираи концепсияи муайян метавон расид.

Концепсия чун василаи фаҳмиши илмии раванди таърих барои ҷамаи зинаҳои он ягона набуда, вобаста ба дараҷаи дарки ба воқеияти

замон мувофиқ, тағйирёбанда аст. Масалан, дар фаҳмиши пешравию даврагии Херодот (солҳои 484-425 то милод) ва Фукидит (тахмин 460-400), такрори даврахоро беохир шумурда, концепсияи такроршавиро дар ин чода пешниҳод карда буданд. Концепсияи ҷаҳонбинии динии масеҳӣ, ки онро епископ Аврелий Августин (354-430) мураттаб намуда буд, бархилофи концепсияи такроршавии беохир, раванди таърихро аз Одам то зуҳури дуоми Пайгамбар Исо (охираш муайян нашудааст), ба 6 давра ҷудо кардааст. Бо ҳамин монанд концепсияи дудавагии раванди таърих аз диди ислом-давраи Ҷоҳилия ва замони Ислом мақоми худро ҳифз намудааст.

Аз давраи Эҳё, ибтидои гирифта, концепсияи провиденсиалии (қазову қадар, насибаву тақдир), ки дар пояи илоҳиёт (теология) қарор ёфта буд, торафт бештар суст шуда, бо раванди гузариш аз донишҳои таърихӣ ба илм дар таърихнигории ҷаҳони сармоядорӣ мутараққӣ, дар асри XVIII асосан аз байн рафт. Албатта метавон дар ин замина аз концепсияи дарки замони маорифпарварӣ, ки аз рӯи он пешравию мутассили таърихро одамони соҳибмаърифат таъмин менамоянд ва ғайра ёдовар шуд.

Дар асри XIX концепсияи нав дар заминаи материализми таърихӣ шакл гирифта рӯи қаро омад, ки асосгузори он Карл Маркс ҳисоб меёбад. Аз рӯи ин концепсия қувваи ҳаракатдиҳанда ва пешбарандаи таърих на хираду идрок ё рӯҳ, балки қувваҳои истеҳсолкунанда, ки сабаби барқарор намудани муносибатҳои муайяни истеҳсолӣ мегарданд, ҳисоб меёбад. Тибқи ин ақида, тамоми инсоният муттасилан дар доираи қонуниятҳои умумии раванди таърих тамоми давраҳои онро аз сар мегузаронад. Вале чунин амал дар ҳама ҷо якхела ва дар як вақт нагузашта, вобаста ба баъзе омилҳо, аз ҷумла таъсиргузорию табиат, барои баъзе кишвару халқҳо пешу қафо сурат мегирад.

Бояд қайд кард, ки ин концепсияи дар асоси материализми таърихӣ пешниҳодшуда низ аз тарафи дигар соҳибназарони соҳа чун калиди ниҳой барои дарки воқеияти таърихӣ эътироф нашуд ва ба ҷои он концепсияи тамаддунӣ-таърихиро пешниҳод намудаанд. Ба андешаи донишмандон Н.Я. Данилевский (1822-1885), О. Шпенглер (1880-1936), А. Тойнби (1889-1975) ва дигарон таърихи инсоният маҷмӯи тамаддунҳои гуногун буда, ҳар кадоме аз онҳо хусусиятҳои худро дошта, мустақилу такрорнашавандааст. Онҳо дар маҷмӯъ падидаи на як замони муайян, балки ҳар кадоме дар давраҳои гуногун арзи ҳастӣ намуда, мисли ҷисми зинда, зинаҳои тавлиду рушд ва фаношавиро аз сар гузарондаанд. Л.Н. Гумилёв (1912-1992) бошад, концепсияи аз назари ӯ бештар боварибахш-пассионариро (биосфера чун қувваи таъсиррасон ва ҳаракатдиҳандаи ҷомеаи инсонӣ) пешниҳод намудааст.

Пайдоиши концепсияҳои ҳоси тадқиқоти таърихӣ, аз давраи ба дараҷаи дарки илмӣ расидани донишҳои таърихӣ (асри XVIII) ибтидои гирифта, дар асрҳои XIX-XX аз ҳар ҷиҳат мукамал гардидаанд.

Бояд қайд кард, ки консепсияҳо дар ҳама ҳолат аз таъсири воқеияти сиёсӣ ва идеологияи барои замон созгор берун буда наметавонанд. Аз ин рӯ, консепсияи барои тадқиқоти таърихи ҳамаи халқу давлатҳо ягонаро таҳия ва қабул намудан аз имкон берун аст.

Кӯшиши давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ пешсафи аврупоӣ, ки хусусиятҳои этникӣ, анъаноти динӣ, фарҳангӣ ва дигар нишондиҳандаҳои ба халқияту миллатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ нисбатан қафомондаро ба инобат нагирифта, зӯран консепсияи дар асоси арзишҳои таърихӣ ба худ хосро ба онҳо бор карданӣ мешаванд, комилан қобили қабул буда наметавонад.

Муҳаққиқ дар ҳама ҳолат бояд ҳаводиси гузаштаи дуру наздики ҳар халқро дар доираи амали қонуниятҳои умумии раванди таърих дар маърази таҳлил гузошта, дар ин замина хусусиятҳои хоси онро муайян намояд. Ин махсусан дар замони ҷаҳонишавӣ босуръати имрӯза, ки барои омӯзиши илмӣ гузаштаи ба ҳар миллат хос бетаъсир буда наметавонад, дар ҳадди умдатарин масъалаи таърихнигорӣ муосир қарор гирифтааст.

Пӯшида нест, ки таърихэҷодкунӣ дар баъзе давлатҳо ба дараҷаи “таҷовузи таърихӣ” низ расидааст. Чунин муаррихон бо ҳар васила аз мавқеи таърихӣ ҷуғрофӣ ва сахми тамаддунофари халқҳои бумӣ батамом сарфи назар карда, решаҳои этникӣ ва ташаккули давлатдорӣ худро на дар ҳудуди қаблӣи ташаккулёбии иттиҳодияҳои қабилавӣ барояшон хос, балки дар паҳноӣи зисту ташаккули халқиятҳои азалии суқунати муқимӣ дошта нишон доданӣ мешаванд. Ин зухуроти номатлуб нисбат ба халқу миллатҳои воқеан тамаддунофар бешубҳа зарурати дар асоси сарчашмаҳои бостоншиносӣ ва хаттӣ ҳафзи ҳақиқати таърихро пеш меорад.

Дар ҳолати суръат гирифтани муносибати ғаразмандона нисбат ба таърихи тоҷикон зарурати дар асоси маъхазҳои боъътимод тақвият бахшидани ҳулосаи муҳаққиқони шинохта доир ба нақши барҷастаи ин халқи бумӣи Осиёи Марказӣ дар тамаддуни минтақавию ҷаҳонӣ ҳар чи бештар эҳсос мегардад. Чунин масъулият бояд дар пояи қавӣи консепсияи мавзуну воқеъбинонаи таҳқиқоти таърихӣ қарор дошта бошад.

Бояд қайд кард, ки муҳтавои мантиқӣи чунин консепсия ба таври умумӣ дар асарҳои таърихӣи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон возеҳан тарҳрезӣ шудааст. Сарвари давлат ба гузаштаи дуру наздики халқи тамаддунофари тоҷик назари воқеъбинонаи илмӣ доштану аз он сабақ бардоштанро ба тақрор таъкид намуда, онро чун омили ҳалқунанда дар тарбияи таърихогаҳӣ ва дар ин замина худшиносии миллӣ ҳисоб мекунанд.

“Ашхоси аз решаи насоби хеш қанда,-таъкид менамоянд Президенти кишвар,-одатан аз хотираи таърихӣ, гузаштаи пурифтиҳор ва мероси фарҳангии миллати худ бенасиб монда, чун махлуқи худпараст,

бемасъулият ва бегонапарвар ба камол мерасанд ва гирифтори тафаккури ғуломона мегарданд”⁶. Дар баробари ин бо ишора ба рисолати дарки воқеан илмӣ таърих афзудаанд: “Омӯхтани таърих танҳо ба хотири донишгари гузашта нест, балки он дурнамоест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуда, барои ҳудодоҳии миллӣ, ваҳдати ягонагӣ ва рушди тафаккури таърихӣ наслҳои оянда хизмат мекунад”⁷.

Президенти ҷумҳурӣ бо таассуф ба “зиёдаравӣ ва гузаштан аз ҳадди инсоф”-и баъзе аз муаллифони кишварҳои ҳамсоя дар омӯзиши таърих ишора карда, қабул надоштани чунин тарзи таърихофариро ба тариқи зайл ифода намудаанд: “Мо ҳаргиз даъвои миллатгароӣ, шовинизми миллӣ ё бузургдавлатӣ надорем, ба арзишҳои миллӣ, мероси таърихӣ ва дастовардҳои фарҳангии бародарони ҳамзабон ва ҳамсояҳои дуру наздики худ аз рӯи тамаъ ё ғарази ноҷо баҳо намедиҳем. Бигузур ҳақ ба ҳақдор бирасад ва адолати таърихӣ миёни мо довар бошад”⁸.

Чунин принсипи беғаразонаю воқеъбинона, ки ҳанӯз дар таърихнигорӣ давраи Шӯравӣ сураи гирифтаву дар замони истиқлолияти комил аз тарафи Сарвари давлат тақвият ёфтааст, ҷанбаи назариявии Концепсияи миллии таҳқиқи таърихи халқи тоҷикро дар замони муосир ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ, нуқтаи марказӣ дар Концепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик риояи бечуну чарои принсипи ҳақиқатнигорӣ таърихӣ ҳисоб меёбад. Бурди илмӣ мо дар ин ҷода дар он аст, ки рисолати тамаддунофарии сокинони азалии минтақаи Осиёи Марказӣ – тоҷикон дар таърихнигорӣ сатҳи башарӣ қомилан тасдиқ гардидааст. Вазифаи насли нав ва ояндаи муаррихону дигар равиҳои илмӣ ҷомеашиносии ватанӣ аз он иборат аст, ки дар ҳамин пойдевори қавии таҳқиқоти таърихӣ пешгузаштагонанон ва шарқшиносони сатҳи байналмилалӣ, бо истифода аз далелҳои раднопазири дар бозёфтҳои бостоншиносӣ ва сарчашмаҳои хаттии дастрас шуда, таърихи ташаккули халқ ва анъаноти давлатсозиву давлатдорӣ ба миллати тоҷик хосро аз ҷиҳати илмӣ бештару қавитар тақвият бахшанд.

Бо назардошти чунин зарурат, тарҳрезии амиқи Концепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик, аз умдатарин масоили марказии таърихнигорӣ миллии замони муосир ҳисоб ёфта, онро дар заминаи талаботи методологияи илмӣ ба давлати соҳибистиқлол хос ба роҳ мондан, ҳар чӣ бештар эҳсос мегардад.

Маҳз таҳлили воқеан илмӣ таърихи халқи тоҷик метавонад хотираи таърихӣ мардум, ҳосатан насли ҷавонро бедор ва худшиносии

⁶ Раҳмон Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. – Лондон, 1999. – С. 5.

⁷ Ҳамон ҷо.

⁸ Ҳамон ҷо. – С. 7.

миллии онро, ки омили муҳиммтарини ниғахдошти фазои муътадили сиёсӣ аст, метавонад рушди ба низоми иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро таъмин намояд.

II. ДАВРАБАНДӢ ДАР КОНСЕПСИЯИ ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК

Яке аз масъалаҳои марказии тарҳрезии Консепсияи таҳқиқи таърихи ҳар давлату миллат ба таври илмӣ муайян намудани зинаҳои таърихӣ ё даврабандии амиқи гузаштаи он ҳисоб меёбад. Ин амал саҳлу осон набуда, дар доираи дарки амиқи қонуниятҳои таърихи умумибашарӣ бояд ҳалли худро ёбад. Аз ин рӯ, Консепсияи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик низ дар ҳамбастагӣ бо қонунияти раванди таърихи ҷаҳонӣ тарҳрезӣ шуда, дар айни замон падидаҳои ба худ хоси зинаҳои таърихӣ он, ки тақвиятбахши якдигар буда, раванди онро таъмин намудаанд, бояд дар маркази диққат қарор ёбанд. Ба ибораи дигар, таърихи халқи тоҷик ҷузъи таркибии таърихи ҷаҳонӣ буда, хусусиятҳои хоси худро дорост. Маҳз кӯшиши дарёфти чунин хусусиятҳо дар ин ё он зинаи таърихӣ маҳаки марказии таърихнигории миллиро ташкил медиҳад.

Вале боз чунин ҳақиқатро бояд дар назар дошт, ки дарки таъсири қонуниятҳои раванди таърихи тӯлонии инсоният ҳаргиз маънои дарёфти ҳалли пурраи даврабандии таърихи миллиро надорад. Мавҷудияти чунин ҳақиқатро силсилаи даврабандиҳои дар тӯли таърихи умумибашарӣ арзи ҳастӣ намуда, бараъло нишон медиҳад.

Кӯшиши муайян намудани ин раванд дар даврабандиҳои то ба зинаи илм расидани донишҳои таърихӣ (асри XVIII) возеҳан ба назар мерасад. Гарчи ин гузариш дар марказ қонунияти раванди умумии рушди ҷомеаро гузошта бошад ҳам, вале то имрӯз омилҳо ё нишондиҳандаҳои воқеан муайянкунандаи даврабандии таърихӣ ҳалли пурраи илмӣ худро наёфтаанд. Бештар ба мазҳари даврабандӣ омилҳои гуногун, аз ҷумла тарзи хоҷагидорӣ, олоти меҳнат, хусусияти низомии ҷомеа, нишонаҳои диниву мазҳабӣ ба асос гирифта мешаванд. Доир ба ин масъала дар байни муаррихону ҷомеашиносон вобаста ба гуногунандешии идеологию методологӣ ихтилофи назар ҷой дорад. Аз ин рӯ, то имрӯз доир ба даврабандии таърихи инсоният ҳулосаи қатъии илмӣ мавҷуд набуда, ҳамагуна пешниҳодоти олимони соҳа нисбист.

Ҳанӯз дар асри VIII-VII пеш аз милод донишманди Юнони Қадим Гесиод таърихи инсониятро ба 5 давра тақсим карда буд: илоҳӣ, тиллоӣ (зарин), симин (нуқрагин), мисин ва оҳанин. Мутафаккири дигари Юнони қадим Пифагор (асри VI пеш аз милод) дар фаҳмиши таърих назарияи даврагиро пешниҳод намудааст, ки тибқи он ин раванд дар доираи зинаҳои тавлид, ташаккул ва сукут сурат мегирад.

Маълум аст, ки бо пайдоиши дин ва ташаккули тафаккури динӣ, даврабандии таърихӣ то асри XVI пурра дар тобеъияти ин ҷаҳонбинӣ ҷой дошт. Масалан, чи тавре дар боло ишора рафт, даврабандии мусулмонӣ ду зина – ҷоҳилия ва давраи исломӣ, даврабандии масеҳӣ – ба Аҳди қадим ва Аҳди ҷадид ҷудо карда шудааст. Раванди ҳаводиси таърихӣ бошад, ба қазову қадар ва тақдиру насиба вобаста карда мешуд. Таърихнигорон ва солноманависони гузаштаи форсу тоҷик низ асосан даврабандии сулолави ва ё диниро мавриди истифода қарор додаанд.

Ба даврабандии таърихии нисбатан илмӣ, сиёсатшинос, донишманди соҳаи ҳуқуқ ва ходими давлатии Фаронса Жан Боден (1530-1596) асос гузоштааст. Ӯ ба дастовардҳои илмии замони эҳё таърихӣ карда, аввалин шуда зинаҳои таърихии инсониятро ба давраҳои қадим, асри миёна ва нав тақсим намудааст, ки то имрӯз маъмулан заминаи илмии худро нигоҳ медорад.

Вале пойдории тафаккури динӣ ва дар ҷаҳорҷӯбаи тақдиру насиба ва сарнавишт (провиденсализм) маҳдуд будани донишҳои таърихӣ, ба фаҳмиши воқеан илмии қонуниятҳои раванди таърих имкон намедод.

Аз асри XVIII вобаста ба ташаккули илмии таърих зарурати даврабандии мулоҳизақорона ва таърихӣ бар маъхазу далелҳои воқеӣ дошта, ба миён омад. Ба таври дигар даврабандии таърихи инсоният аз асри XVIII баробари ба илм гузаштани донишҳои таърихӣ ҷанбаи нисбатан воқеъбинона пайдо кард. Вале ин ҳанӯз дарки пурраи илмӣ ва анҷоми ҳалли масъаларо надошт.

Дар тӯли ин аср назарияҳои зиёду мухталифи даврабандии таърих пешниҳод гардиданд, ки дар байни онҳо назари иқтисодшиносии маъруфи англис Адам Смит (1723-1790), файласуфу маорифпарварони франсавӣ Анн Робер Тюрго (1727-1781), Жан Антуан Кондорсе (1743-1794) ва дигарон, гарчӣ ҳанӯз пояи қавии илмӣ надошта бошанд ҳам, дар доираи ҷаҳонбинии таърихии замони худ хеле ҷолиб буданд. Бо мурури ташаккулёбии тафаккури илмии таърих, мувоҳиҷаҳо атрофи даврабандии он ва ихтилофи назар боз бештар суръат гирифт.

Мутобиқи пешниҳоди муаррих, бостоншинос ва мардумшиносии амрикой Генри Люис Морган (1818-1881) таърихи инсоният аз се давраи асосӣ-ваҳшоният, барбарият ва тамаддун иборат мебошад. Бруно Гилдебранди олмонӣ (1812-1878) даврабандии таърихи аз рӯи тарзи муносибатҳои хоҷагидории натуралӣ, пулӣ ва қарзӣ пешниҳод намудааст. Олими рус Л.И. Мечников (1838-1888) вобаста ба кашф ва истифодаи роҳҳои тичоратии обӣ даврабандии таърихи ба зинаҳои дарёӣ (наҳрӣ, тамаддуни қадим), баҳримиеназаминӣ (асри миёна), укёнусӣ (давраи нав ва навтарин) ҷудо кардааст. Албатта метавон ақидаи боз ҷанде дигар олимони соҳаҳои мухталифи илмиро пеш овард, ки ҳар кадоме вобаста ба равишҳои илмии хеш андешаронӣ намудаанд.

Аз даврабандиҳои зиёди пешниҳодшуда дар асри XIX бештар назарияҳои Г. Гегел (1770-1831), К. Маркс (1818-1883) ва Ф. Энгелс (1820-1895) ҷолиби диққат мебошанд.

Файласуфу ҷомеашиноси олмонӣ Г. Гегел фаҳмиши дараҷаи шуурнокӣ ё тафаккури халқро пеш оварда, кӯшиш кардааст, ки ба таҳлили мушаххаси шаклҳои ҷамъиятӣ ва рушди эволюсионии (муназзам, бечаҳиш) онро дарёбад. Вобаста ба рушди тафаккури озодихоҳии ҷомеа, ӯ зинаҳои раванди таърихро ин тавр муайян кардааст: а) давраи шарқӣ; б) давраи атиқа ва б) давраи германӣ. Ба ақидаи ӯ эътирофи конститутсияи мутлақияти (монархия) пруссиягӣ давраи авҷи баланди тафаккури озодӣ ва интиҳои зинаи таърихӣ ҳисоб меёбад. Ҳамзамони Гегел, файласуфи фаронсавӣ, тарғибгари ислоҳоти иҷтимоӣ Анри Сен-Симон 1760-1825 бошад, се зинаи рушди ҷамъият: а) теологӣ; б) метафизикӣ; в) позитивиро пешниҳод намудааст.

Карл Маркс ба тақсимбандии форматсионӣ асос гузошта, фаҳмиши «форматсия»-ро бо чанд мафҳум, аз ҷумла «форматсияи ҷамъиятии иқтисодӣ», «форматсияи иқтисодӣ», «форматсияи ҷамъиятӣ» мавриди истифода қарор додааст. Ӯ дар асарҳои мафҳумҳои «давраи қадим», «асрҳои миёна», «давраи нав» ва «демократия оянда» ё «ҷомеаи то синфӣ», «ҷомеаи синфӣ» ва «ҷомеаи бесинфӣ (коммунизм)»-ро ба тавр овардааст. Аз рӯи ақидаи Карл Маркс, таърихи ҷамъият худ таърихи инкишофи истехсолот, таърихи тарзҳои истехсолот ҳисоб меёбад. Маҳз тарзҳои истехсолот, инкишофи онҳо вобаста ба афзоиши қувваҳои истехсолкунанда, сабаби ҷои якдигарро иваз кардани давраҳои таърихӣ мегардад. Назарияи даврабандии форматсионии Карл Марксро низ Владимир Илич Ленин тақвият бахшид, ки он дар таърихнигории замони Шӯравӣ чун асос қабул гардид. Вобаста ба тарзи муносибатҳои истехсолӣ, даврабандии панҷзинагӣ ё форматсионии ҷомеаи ибтидоӣ, ғуломдорӣ, феодалӣ, капиталистӣ ва сотсиалистӣ қабул гардида буд. Вале гуногунназарӣ дар фаҳмиши даврабандии таърихӣ аз тарафи олимони Аврупои Ғарбӣ ҳамоно идома дошт.

Дар замони муосир низ муҳоҷиса ва пешниҳоди андешаҳо оид ба даврабандии таърихи умумичаҳонӣ идома дорад. Бархе аз муаррихон бар он назаранд, ки таърихи инсоният бояд ба давраҳои анъанавӣ (табӣӣ), индустриалӣ (саноатӣ), иттилоотӣ (постиндустриалӣ) тақсимбандӣ шавад. Ҳамчунин кам нестанд ҷонибдороне ки вобаста ба ивазшавии муносибатҳои истехсолӣ, таърихи умумиро ба давраҳои шикорчигӣ-ҷамъоварӣ, кишоварзӣ (аграрӣ-қосибӣ), саноатӣ (индустриалӣ) ва илмӣ-иттилоотӣ ҷудо мекунанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили пайдоиш ва раванди даврабандии таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки атрофи ин масъала ҳамфикрӣ вучуд надорад, аз ин рӯ, на ҳама нуктаи назари пешниҳодшуда мавриди эътирофи умум ва

тӯлонӣ қарор гирифтааст. Дар муқоиса то пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ даврабандии форматсионӣ бештар мавриди эътирофи мутахассисони соҳа гардида буд.

Имрӯз олимони аксаран бар он назаранд, ки бояд бештар ба даврабандии нисбатан одии таърихӣ берун аз сиёсату идеологияи ба он созгор-қадимтарин, қадим, асрҳои миёна, нав ва навтарин таърихӣ кардан лозим аст. Вале ин ҳам барои тамоми муаррихон ҷавоби ягона ва қонеъкунанда дода наметавонад.

Аз ин рӯ, даврабандии барои таърихи халқи тоҷик ягона, бебаҳс ва қобили эътирофи умумро пешниҳод намудан ниҳоят мушқил аст. Вале ин моро аз масъулияти пешниҳоди ба талаботи замон ҷавобгӯи ин масъала озод карда наметавонад. Дар ин замина, аз даврабандии ба талаботи таърихнигории замони Шӯравӣ созгор ёдовар шуда, зарурати аз тарафи муаррихони ниҳоят саршинос дар ҳамин ҷаҳорҷӯба ҷӣ тавр ҷой додани таърихи халқи тоҷикро бори дигар таҷлили назар кардан пеш меояд.

Бо назардошти ҳанӯз то миёнаи солҳои 50-уми асри гузашта мавҷуд будани гуногунақидагӣ дар таҳқиқи масъалаҳои ҳалталаби таърихи Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар таърихнигории Шӯравӣ, бо ташаббуси Академияи илмҳои ИҶШС дар якҷоягӣ бо академияҳои илмҳои ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар Тошканд, аз 6 феврал то 30 январи соли 1954 Сессияи муштараки илмӣ баргузор гардид. Дар ин ҷаласаи ниҳоят бонуфуз, ки дар он олимони шинохтаи Москва, Ленинград (фёлан Санкт-Петербург), ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон, Озарбойҷон, Тотористон, Доғистон, ходимони сиёсӣ давлатӣ, нависандагон, рӯзноманигорон ширкату муҳокимаронӣ намуданд, панҷ масъала мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аз ҷумла, яке аз он масъалаҳо (панҷум) “Доир ба даврабандии таърихи тошӯравии халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон” буд.

Қобили зикр аст, ки масъалаи даврабандии таърихӣ ин минтақа қаблан солҳои 1933, 1936, 1948 ва 1952 дар марказҳои муҳими илмӣ, аз ҷумла Институти таърих ва Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ мавриди муҳокима қарор гирифта бошад ҳам, вале то охир ҳалли ҳудро наёфта буд.

Дар Сессия доир ба даврабандии таърихи халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон маърӯзаи узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон И.С. Брагинский, гузоришҳои мутахассисони соҳа аз ҷумҳуриҳои дигар Р.Н. Набиев, А.К. Кибиров, Г.Ф. Дахшлейгер, А.А. Росляковро шунида шуд. Дар атрофи ин маърӯзаю гузоришҳо музокироти ниҳоят ҷиддии интиқодӣ сурат гирифт, ки дар он донишмандони соҳа М.Е. Массон, Б.А. Литвинский, А.И. Эшонов, М. М. Дяконов, А. М. Беленитский, Е.М. Жуков, А.Н. Бернштам, Я.Ф. Ғуломов, Н.А. Кисляков, Г.А. Пугаченкова, О.Д. Чехович, Е.А. Давидович, С.П. Толстов ва дигарон баромад карда,

ақидаҳои аз диди онҳо асоси эътимодбахши илмӣ доштаро пешниҳод карданд. Маводи ин Сессияи илмӣ таҳти унвони “Материалҳои сессияи илмӣ, бахшида ба таърихи давраи тооктябри Осиёи Миёна ва Қазоқистон” (Тошканд, 1955) ба чоп расидааст.

Аз муҳокимарониҳои ба даврабандии халқҳои кӯчи минтақа, ки доир ба он гуногунақидагии ҷиддӣ ҷой дошт, сарфи назар карда, вобаста ба муҳтавои масъалагузори имрӯза бештар ба таҳлили диди онҳо доир ба даврабандии таърихи халқи тоҷик рӯ меорем. Дар ин хусус қаблан бояд ба он диққат дод, ки И.С. Брагинский дар таҳлили илмии масъалаи таърихи аҳолии муқимӣ, яъне тоҷиконро дар марказ гузоштааст. Ӯ дар оғози суханронӣ маҳз ба ҳамин ишора карда мегӯяд: “...дар маърӯза лозим меояд, ки бояд бештар ба маводи мутааллиқ ба халқҳои муқимӣ таъкид кард”. Бо назардошти маҳдудияти гузориши масъала мо танҳо ба хулосаи муқоисавии И.С. Брагинский, ки дар шакли ҷадвали алоҳида ба маърӯза замима шудааст, истинод менамоем.

Ба андешаи И.С. Брагинский давраи ҷомеаи ибтидоӣ барои ҳамаи халқҳои минтақаи Осиёи Миёна ва Қазоқистон як хел сурат гирифтааст, вале дар марҳалаҳои дигар, аз ҷумла зинаҳои ғуломдорӣ ва феодалӣ ин фарқият пурра эҳсос мешавад. И.С. Брагинский дар таърихи халқи тоҷик чунин давраҳои таърихро ҷудо намудааст:

1. Общинаи ибтидоӣ, ки барои ҳамаи халқҳои минтақа як хел ҷараён гирифтааст;
2. Қабिलाҳои шарқиронӣ дар давраи инқирози ҷомеаи ибтидоӣ (ибтидоӣ ҳазорсолаи якуми то солшумории мо);
3. Давраи тараққиёти муносибатҳои ғуломдорӣ (асрҳои VII то милод – III милодӣ);
4. Давраи ҷоннокшавии муносибатҳои феодалӣ (асрҳои IV – VIII);
5. Давраи рушд ва мустақкам гардидани соҳти феодалӣ (асрҳои IX – XV);
6. Давраи таназзули феодализм (асрҳои XVI – XIX);
7. Ба Русия ҳамроҳ намудани Осиёи Миёна (миёнаи солҳои 60-уми асри XIX – инқилоби буржуазии Русия соли 1917 (инро чун давраи нав ном мебаранд).

Албатта даврабандии пешниҳод намудаи И.С. Брагинский дар пояи фаҳмиши марксистӣ ва назарияи форматсионии таърих бунёд ёфтааст ва табиист, ки баъди инқилоби Октябр - давраи сотсиализм, маъмулан давраи навтарин ҳисоб меёбад.

Аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси суст шудани мақоми методологияи марксистӣ-ленинӣ ва ҳамзамон авҷ гирифтани назарияҳои гуногуни муҳолифи он гардид. Ҳанӯз дар асри XX баъзе аз олимони аврупоӣ раванди зинаҳои таърихро такрори давра ба давраи тамаддуни кишварҳо медонистанд ва яке аз маъруфттарин ҷонибдорони ин назария

олими англис А. Тойнби (1889-1975) буд. Ӯ таърихи инсониятро ба тамаддунҳо, ки новобаста аз ҳамдигар инкишоф ёфтаанд, тақсим мекунад, ки ҳар яке аз онҳо се зинаи шабеҳи ҳамдигар: тавлид, рушд ва заволро сипарӣ мекунанд.

Ҷонибдорони назарияи тамаддунӣ доир ба қонуниятҳои умумии раванди таърихӣ бар ин ақидаанд, ки умумиятҳои сиёсӣ, маънавӣ, маишӣ, фарҳангӣ, шуури ҷамъиятӣ ва дигар унсурҳои шабеҳи ҳамдигари инкишоф, метавонанд тамаддунҳоро ба ҳам биёваранд. Дар ин замина се навъи тамаддунро муайян мекунанд: а) тамаддуни ибтидоӣ, бидуни фаҳмиши ғоявии рушд, яъне берун аз замони таърихӣ; б) тамаддуни Шарқ, ки дорои хусусияти даврагии рушд, омезиши гузаштаву имрӯза ва арҷгузорӣ ба анъанаҳои динӣ мебошад; в) тамаддуни аврупоӣ (мутараққӣ ё техникӣ), ки ба ақидаи ҷонибдоронаш асоси онро ғояи рушди бемайлони ташкил медиҳад.

Дар замони муосир низ мубоҳиса ва пешниҳоди нуқоти назар оид ба даврабандии таърихи инсоният идома дорад. Бархе аз муаррихон бар он ақидаанд, ки таърихи инсоният ба давраҳои анъанавӣ (табиӣ), индустриалӣ (саноатӣ), итилоотӣ (постиндустриалӣ) тақсимбандӣ мешавад. Ҳамчунин кам нестанд ҷонибдороне, ки вобаста ба ивазшавии принципҳои асосии усули истеҳсоли неъматҳои моддӣ, таърихи башарро ба 4 давра: а) шикорчигӣ-ҷамъоварӣ, б) кишоварзӣ (аграрӣ)-қосибӣ, г) саноатӣ (индустриалӣ), в) илмӣ-иттилоотӣ ҷудо мекунанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили пайдоиш ва истифодаи назарияҳои даврабандии таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки атрофи масъалаи мазкур гуногунақидагии зиёд мавҷуд аст ва на ҳама нуқтаи назари пешниҳодшуда мавриди эътирофи умум ва тӯлонӣ қарор гирифтааст. Дар ин ҷода нисбат ба дигар ақидаҳои пешниҳодшуда, даврабандии форматсионӣ ва тамаддунӣ бештар ҷонибдор пайдо кардаанд.

Имрӯз олимони шинохтаи соҳа бар он назаранд, ки **бояд бештар ба чунин тарзи даврабандии нисбатан одии таърихӣ такя карда шавад: қадимтарин, қадим, асрҳои миёна, нав ва навтарин**. Ба назари мо низ чунин тарзи даврабандӣ дар таърихнигории муосир бештар мавриди эътироф қабул шудаву дар фазои илмии пасошӯравӣ низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Таърихшиносони ҷумҳуриҳои Федератсияи Русия, Қазоқистон, Беларус, Арманистон дар заминаи ҳамин даврабандӣ, таърихи халқу кишварҳои худро банду баст кардаанд. Вале эътирофи чунин пешниҳод гарчанде диди таърихиро аз таъсири сиёсӣ ва идеологӣ то андозае ҳифз намояд ҳам, вале ҳанӯз ҳалли пурра ва боэътимоди масъаларо роҳандозӣ карда наметавонад. Аз ин ҷост, ки гуногунназарӣ боқӣ хоҳад монд.

Диди муқоисавии ақидаҳои даврабандии то ҳоло дар таърихнигории умумибашарӣ ҷой дошта, ба ҳулосае меорад, ки таърихи халқӣ тоҷик чун ҷузъи таркибии таърихи умумибашарӣ бояд бо

назардошти ин ҳамбастагӣ тақсимбандӣ гардад. Дар баробари ин, набояд хусусиятҳои ба худ хоси онро нодида гирифт. Таҳлили амиқи воқеияти ба зинаҳои таърихи халқи тоҷик хос хулосаеро пеш меорад, ки таҳқиқи илмӣ ин таърихи халқи тамаддунофари тоҷик дар доираи чунин даврабандӣ бояд сурат гирад:

1. Давраи қадимтарин-Ачдодони тоҷикон дар замонҳои қадимтарин (ибтидои пайдоиши ҷомеаи инсонӣ – ҳазорсолаи VI пеш аз милод)

2. Давраи қадим-Ташаккули давлатдорӣ ва тамаддуни ориёӣ (ҳазорсолаи VI то милод – охири асри II милодӣ).

3. Асрҳои миёна-Ташаккули халқи тоҷик ва давлатдорӣ он. Муборизаи озодихона ва ҳифзи рисолати тамаддунофарии ачдодӣ (асри III милодӣ -то миёнаи асри XIX).

4. Давраи нав-Тоҷикон дар замони тобеъияти мустамликавӣ (нимаи дууми асри XIX-ибтидои асри XX).

5. Давраи навтарин - Оғози эҳёи давлатдорӣ миллии тоҷикон (солҳои 1917 - 1991).

6. Давраи муосир – Истиқлолияти комил ва эҳёи давлатдорӣ миллӣ (аз соли 1991- то инҷониб).

Бо назардошти хусусиятҳои хос ва раванди ташаккули халқи тоҷик, тамаддун ва давлатдорӣ он ҳар як давраи таърихӣ ба марҳалаҳои зерин тақсимбандӣ мешаванд:

I. ДАВРАИ ҚАДИМТАРИН-АЧДОДОНИ ТОҶИКОН ДАР ЗАМОНҲОИ ҚАДИМТАРИН (ибтидои пайдоиши ҷомеаи инсонӣ-ҳазорсолаи VI то милод):

1. Осиёи Марказӣ - яке аз минтақаҳои пайдоиши одам ва ҷомеаи инсонӣ. Осори асри қадими санг (палеолит) дар Осиёи Марказӣ ва ҳудуди Тоҷикистони имрӯза.

2. Ачдодони тоҷикон дар давраи асри миёнаи санг. Осори давраи асри миёнаи санг (мезолит) дар Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистони имрӯза (ҳазорсолаи 10-6 то милод).

II. ДАВРАИ ҚАДИМ-ТАШАККУЛИ ДАВЛАТДОРӢ ВА ТАМАДДУНИ ОРИӢӢ (ҳазорсолаи VI то милод - охири асри II милодӣ):

1. Ачдодони тоҷикон дар замони инқилоби неолитӣ. Маданияти Ҳисор (ҳазорсолаи VI -IV то милод).

2. Ачдодони тоҷикон дар сарғаи тамаддуни кишоварзӣву ҳунармандӣ ва шаҳрсозии Осиёи Марказӣ. Саразми бостонӣ ва осори аҳди биринҷӣ.

3. Ташаккули давлатдорӣ ва тамаддуни ориёӣ (ҳазорсолаи V то милод – асри II милодӣ).

III. АСРҲОИ МИЁНА-ТАШАККУЛИ ХАЛҚИ ТОЧИК ВА ДАВЛАТДОРИИ ОН. МУБОРИЗАИ ОЗОДИХОҲОНА ВА ҲИФЗИ РИСОЛАТИ ТАМАДДУНОФАРИИ АЧДОДӢ (асри III милодӣ - миёнаи асри XIX):

1. Оғози раванди ташаккули халқи тоҷик ва давлатдории он (асрҳои III-VII).

2. Муборизаи озодихоҳии халқи тоҷик дар роҳи истиқлолият ва эҳёи фарҳанги миллӣ (асрҳои VII-VIII).

3. Анҷоми ташаккули халқи тоҷик. Давлати Сомониён (819-1005) - падидаи беназири таърихи тоҷикон (асрҳои IX -X).

4. Тоҷикон дар роҳи моборизаи озодихоҳона ва ҳифзи анъанаҳои тамаддунофари ачдодӣ (асри XI-XV);

5. Идомаи рисолати таърихӣ-тамаддунофарии халқи тоҷик дар давраи ғоҷабори асрҳои XVI-миёнаи XIX.

IV. ДАВРАИ НАВ-ТОҶИКОН ДАР ЗАМОНИ ТОБЕИЯТИ МУСТАМЛИКАВӢ (нимаи дуҷуми асри XIX-соли 1917).

V. ДАВРАИ НАВТАРИН-ОҒОЗИ ЭҲӢИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН (солҳои 1917 - 1991).

1. Тоҷикистони шӯравӣ. Оғози эҳёи давлатдории миллӣ (солҳои 1918-1991);

VI. ДАВРАИ МУОСИР-ИСТИҚЛОЛИЯТИ КОМИЛ ВА ЭҲӢИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ (аз соли 1991- то инҷониб).

1. Ҷумҳурии Тоҷикистон-эҳёи комили давлатдории миллӣ (1991-то имрӯз).

Ҳамбастагии даврабандии таърихи халқи тоҷик бо таърихи умумибашарӣ

Таърихи умумӣ	Таърихи халқи тоҷик
<p>1. Ҷомеаи ибтидоӣ (аз замони қадимтарин, ташаккули одам ва ҷомеаи инсонӣ то пайдоиши шаҳр-давлатҳо дар охири ҳазорсолаи IV то милод. Фарҳанги замони ибтидоӣ (то пайдоиши хат).</p>	<p>1. Давраи қадимтарин (ибтидои пайдоиши ҷомеаи инсонӣ - ҳазорсолаи VI то милод). Осиёи Марказӣ-яке аз минтақаҳои пайдоиши одам ва ҷомеаи инсонӣ. Осори асри қадими санг (палеолит). Ачдодони тоҷикон дар асри миёнаи санг (мезолит). Осори давраи мезолит дар Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистони имрӯза (ҳазорсолаи 10-6 то милод).</p>

<p>2. Дунёи қадим (охири ҳазорсолаи IV пеш аз милод – охири асри V мелодӣ). Аз пайдоиши аввалин шаҳр-давлатҳо дар Байнаннаҳрайн то шикасти империяи Рим. Пайдоиш ва ташаккули фарҳанги хаттӣ.</p>	<p>2. Давраи қадим (ҳазорсолаи VI то милод-охири асри II мелодӣ). Ачдодони тоҷикон дар замони инқилоби неолитӣ. Маданияти Ҳисор (ҳазорсолаи VI-IV то милод). Ачдодони тоҷикон дар сарғаҳи тамаддуни кишоварзиву ҳунармандӣ ва шаҳрсозии Осиёи Марказӣ. Саразми бостонӣ ва осори аҳди биринҷӣ. Ташаккули давлатдорӣ ва тамаддуни ориёӣ (ҳазорсолаи V то милод – асри II мелодӣ).</p>
<p>3. Асрҳои миёна (асри V – миёнаи асри XVII). Инкишофи муносибатҳои заминдорӣ, шакли асосии идоракунии–монархия (мутлақият), фарҳанги динӣ.</p>	<p>3. Асрҳои миёна (асри III мелодӣ - миёнаи асри XIX). Ташаккули халқи тоҷик ва давлатдории он. Муборизаи озодиҳо ва ҳифзи анъанаҳои тамаддун офари ачдодӣ.</p>
<p>4. Давраи нав (миёнаи асри XVII-ибтидои асри XX - соли 1918). Инкишофи муносибатҳои молиқона, инқилоби саноатӣ ва ташаккули ҷомеаи индустриалӣ, рушди фарҳанги дунявӣ.</p>	<p>4. Давраи нав (нимаи дуҷуми асри XIX-ибтидои асри XX). Тоҷикон дар замони тобеъияти мустамликавӣ.</p>
<p>5. Давраи навтарин. Ибтидои асри XX (аз соли 1917) – ибтидои асри XXI. Шаклҳои гуногуни рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, ҷомеаи иттилоотӣ.</p>	<p>5. Давраи навтарин (соли 1917 - замони муосир). Тоҷикистони замони Шӯравӣ. Оғози эҳёи давлатдории миллӣ (солҳои 1917-1991). 6. Давраи муосир – Истиқлолияти комил ва эҳёи давлатдории миллӣ (аз соли 1991-то инҷониб). Ҷумҳурии Тоҷикистон-эҳёи комили давлатдории миллӣ.</p>

III. МАСОИЛИ ҲАЛТАЛАБИ ТАЪРИХНИГОРИИ МИЛЛИИ МУОСИР

Бо тақвияти ба ин ҷузъиёти даврагии дар маркази Консепсия таҳқиқи таърихи халқи тоҷик қарорёфта, бояд мутахассисони соҳа бештар ба

таҳлили илмӣ масоили аз диди таърихнигории муосир ҳалталаб диққати махсус зоҳир намоянд.

Пӯшида нест, ки нобасомониҳои давраи «бозсозӣ»-и горбачёвӣ, фоҷиаи ҷанги дуҷоми ҳамватании солҳои 1992-1997, мушкилоти иқтисодӣ, кӯшишҳои бамавриду бемаврид ва аксаран сабукфикронаи “таърихдонон”-и навбаромади маълумоти кофии касбӣ надошта ва таърихро ба мақсадҳои ғаразнок истифодакунанда, то андозае анъанаҳои таърихшиносии илмӣ замони шӯравиро ҳалалдор намуданд.

Аз тарафи дигар ҳамаи он падидаву кӯшишҳои назари навро дар омӯзиши таърих фақат як амали барқасдона маънидод намудан хатост. Бояд иқрор шуд, ки ҳамин гуногунназарӣ ва ихтилофи ақидаҳо, барои пешрафти илми таърихи ватанӣ дар давраи мустақилият тақони ҷиддӣ дод. Акнун олимони касбӣ аз маҳдудияти идеологии пештара раҳо ёфта, як қатор тадқиқоти ҷиддио рӯзмарра рӯи ҷоп оварданд, ки ин худ саҳми назаррасест дар ташаккули худшиносии миллӣ ва таъмини бебозгашти ваҳдату ризоияти ҷомеаи пасошӯравӣ.

Зарурати гузаронидани ҷашну маъракаиҳои дар воқеъ ба пешравии илми таърих тақондиҳанда, ки бевосита бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифтаанд, барои қавитар гаштани ҳудогоҳии миллӣ таъсири амиқе гузоштаанд.

Имрӯз метавон даҳҳо тадқиқоти ба талаби замон ҷавобгӯи муаррихони муосирро ном бурд, ки анъанаҳои беҳтарини таърихнигории миллиро нигоҳ дошта, дар риояи принципҳои ҳақиқатнигории таърихӣ намунаи баланд нишон додаанд. Аз ин наشري тадқиқоти бунёдии 6 ҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик» гувоҳӣ медиҳад. Вале ин дастовардҳо масоили ҳалталаби дар таърихнигории миллӣ ҷойдоштаро боз возеҳтар нишон додаанд. Дар ин замина бояд қайд кард, ки дар асарҳои таърихии Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон самтҳои зарурӣ ва усули омӯзиши таърихи миллат хеле воқеъбинона муайян шудаанд.

Бо назардошта талаботи имрӯза ба таърихшиносони ватанӣ лозим меояд, ки дар тадқиқу пешбурди илми муосири таърих ба ҷунин масъалаҳои ҳалталаб ҷиддан диққат диҳанд:

1. Маълум аст, ки баъзе аз бо ном муҳаққиқони ҷумҳуриҳои минтақа қувваи бузургу ифтихорбахшу ба созандагӣ даъваткунандаи илми таърихро дар амали ғаразнокӣ сиёсии худ мавриди истифода қарор додаанд. Онҳо ҳарчи бештар бе ягон далели маъхазӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки решаҳои ташаккули этногенезии худро дар минтақа таърихан «чуқуртару қавитар» гардонанд.

Тааҷҷубовар он аст, ки ин “таърихсозон” ҳалли масъаларо дар ҳудуди давлатдорӣ имрӯзаи худ ва баъзан дар пахноӣ тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ мечӯянд, ҳамаи бурдборӣҳои ҷашмраси таърихии дар он ҷой доштаро аз гузаштаи дур то ба имрӯз ҷун дастоварди пешгузаштагонӣ худ

нишон доданӣ мешаванд. Акнун таърихи кӯчиш ё мигратсияи оммавӣ ва давраҳои онро ба гӯшаи фаромӯшӣ партофта, ҷойҳои сукувати имрӯзаро пойгоҳи азалии хеш мехонанд. Аз рӯи чунин таърихбандии худудӣ ин зумра муаррихон ба пешгузаштагони сокинони асили минтақа-точикон ҷой монданӣ нестанд. Ин албатта сабаби ангеизиши ақидаҳои мухталифу якдигарро тамоман радкунанда гардидааст. Табиист, кӯшиши беасоси ин «таърихсозон» баъзе олимонро водор месозад, ки маҳз бо ҳамон усули дурушту нопечон ба онҳо ҷавоб гардонанд. Вале ин усул ҳадафрас буда наметавонад.

Имрӯз бозёфтҳои бостоншиносон барои омӯзиши воқеан илмӣ замони қадимтарин ва қадими аҷдодони мо барои тақвияти ақидаи шарқшиносони сатҳи ҷаҳонӣ, ки тоҷиконро чун сокинони азаливу муқимии ин минтақа бо далелҳои раднопазир ба исбот расондаанд, имкони бештаре фароҳам овардаанд.

Таърих илми дақиқ аст ва хирадмандию дақиқназариро талаб мекунад. Ба тадқиқотчиёни ватанӣ лозим меояд, ки бештар ба бозёфтҳои бостоншиносию далелҳои раднопазирӣ хаттӣ таъя карда, аз мавқеи бегаразона ва одилонаи таърихӣ ҳукм бароранд. Дар ин ҷода қорбасти ҳамон кӯшиши пайгириона ва хирадмандонаи ғафуровӣ лозим аст. Амали баръакс аз бузургманишии беасос беш буда наметавонад.

Дар ҳалли ин қазия тадқиқотчӣ бояд ба ғуруру такаббури халқиятгаройӣ ё миллӣ роҳ навода, бештар дар асоси сарчашмаҳои дақику раднопазир, ҳақиқати таърихро собит созад. Аз ин рӯ, усули “таърихкушӣ”-ву таҷовузи таърихии худиву бегонаҳо барои мо қатъиян бегона аст. Ин усул барои ононе хос аст, ки аз ҷустуҷӯи далелҳои амиқу раднопазир меҳаросанд, чунки ин дақиқсанҷӣ хавфи нопойдорӣи решаҳои таърихиашонро бештару назаррастар мегардонад.

Таърихноогоҳиву таҳрифи беасоси таърих як хел зараровар аст. Муҳаққиқи асил бояд як мизон дошта бошад, мизони бегаразӣ, ҳақиқатнигорӣи воқеӣ. Аз бузургманишии таърихӣ то инсонбадбинӣи фашистӣ як қадам роҳ аст. Баҳсҳои таърихию бештар мебуд, на дар ҳолати маҳдудият дар доираи ҷумҳурии худ, балки дар мувоҳисаҳои илмӣ сатҳи байналмилалӣ ҳаллу фасл намуд. Он гоҳ ба худмуаррифии беасос ҷой нахоҳад монд.

2. Таърих илми гражданию дунявист, он бояд аз фаҳмиши динӣ ҷудо бошад. Иддае аз таърихдонони мо аз қубҳи методологии материалистӣ меҳаросанду ҳарчи бештар ба фаҳмиши идеалистӣ майл доранд. Ин худ маънии дур шудан ё инкори қонуниятҳои таърихии ҷомеаи умумибашариро дорад. Ин зумра «таърихшиносон» дар зерӣ мафҳуми «тамаддуни исломӣ» ҳарчи бештар тафаккури воқеан илмӣ таърихию бо фаҳмиши динӣ мепайванданд. Ин дар адабиёти таълимӣ низ ба назар мерасад. Дар китоби дарсии мактаби миёна бояд ҳамон донишҳое дохил гарданд, ки дар илм қабул шудаанд ва пояи қавии илмӣ доранд.

Масъалаҳои баҳсноки илмӣ ё ғайриилмӣ, ки дар асоси асотире қарор ёфтаанд на фақат зехни мантиқии хонандаро суст, инчунин майлу рағбати ўро нисбат ба арзишҳои таърихӣ кунд хоҳанд кард.

3. Доир ба таърихи асрҳои миёна бояд ҳаминро қайд кард, ки ин давраи мураккабтарини таърихи халқи тоҷик ҳисоб меёбад. Ҳарчанд доир ба ин давра олимони ватанӣ ва хориҷӣ тадқиқоти зиёде ба анҷом расонидаанд, вале аз ин шумораи масъалаҳои ҳалли худро наёфта кам нагаштааст. Ин давраи дурударози таърихӣ барои тоҷикон ҳам тақдирсозу ҳам фоҷиабор ҳисоб меёбад. Маҳз дар ин давра тоҷикон на фақат аз ифтихори ташаккули халқияту ғурури давлатдорӣ хеш бархӯрдор гаштаанд, инчунин тақдир ба сари ин қавм фоҷиаи бисёрасраи ҳукмронӣ сулолаивазкуниҳои аҷнабиён, ғорату турктозиҳои беохирро бор намуд.

4. Дар ҳолате ки таърихи ин халқи бостонӣ бо таърихи авлоду қабилаҳои кӯчи дар тӯли қарнҳо ба ин диёри аҷдодиашон воридшуда ниҳоят печидаю омехта гаштааст, омӯзиши амиқи он мушкилоти зиёдеро пеш меорад. Хушбахтона дар ин самт тадқиқоти безаволи Б. Ғафуров метавонад чун ситораи роҳнамо бароямон хизмат кунад. Фақат таҳкурсии маъхазии онро васеъ карда, ҳулосаҳои таҳқиқотчиёни шинохтаи ватанию хориҷиро бештар асоснок намудан лозим меояд.

5. Дар байни масоили ниҳоят зиёду печидаи асримиёнагӣ ҳарчӣ бештар бояд ба равшангарии илмӣ рисолати тамаддунофарӣ халқи тоҷик, ки дар анъаноти ҳоси кишоварзӣ ва шаҳрсозӣ, ҳунармандиву тичорат, адабиёту илму санъат ва ғайра дар Осиёи Марказӣ ғолибан ба назар мерасид, диққат дода шавад.

6. Доир ба омӯзиши давраи асримиёнагии таърихи халқи тоҷик сухан ронда, бояд махсус қайд намоем, ки дастовардҳои қиддию қавӣ дар ин ҳорсӯ кам набошад ҳам, вале ба ҳалли ба талаби замон ҷавобгӯи онҳо ҳанӯз ниёз дорем. Хушбахтона метавон аз хизмати мутахассисони дар шинохти сарчашмаҳо қобилият дошта ёдовар шуд. Фақат лозим меояд, ки ба ҷалби бевоситаи мутахассисони маъхазшинос ва мутамарказ намудани самтҳои омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ бевосита ба гузаштаи дуру наздики халқи тоҷик иртибот дошта, кӯшиш ба ҳарч дод. Вақти он расидааст, ки ба ҷопи маъхазҳои ҳаттӣ қиддан машғул шуда, мутахассисон ҳарчи бештар ба доираи тадқиқоти маъхазшиносӣ кашида шаванд.

7. Маълум аст, ки аз рӯи ҳаҷму шумора таҳқиқоти ба нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX бахшидашуда нисбат ба дигар давраҳои таърихӣ хеле зиёдтар ба назар мерасанд, вале масъалаҳои рӯзмарраи ҳалталаби ин давра низ кам нестанд. Аниқтараш ақидаҳои мухталифи як силсила гузоришу тадқиқоти рӯи қор омада, бозомӯзӣ ва таҳқиқу таҳлилу нав талаб мекунад. Аз ҷумла, диққати мутахассисон дар ин ҷода бояд ба ин самтҳо равона карда шавад:

а) ҳам дар адабиёти илмӣ тоинқилобӣ ва ҳам давраи Шӯравӣ доир ба тасарруфи Осиёи Миёна аз тарафи Русия, аз ҷумла ҳудуди имрӯза

Тоҷикистон баҳои сатҳию ихтилофангез дода шудааст. Агар тадқиқотчиёни тоинқилобӣ ин амали Русияро чун вазифаи хайру башардӯстонаи мамлакати «мутамаддин»-и худ нисбат ба халқҳои «қафмонда», ки аз «ухдадорӣ таърихию» имконияти иқтисодӣ ва ҳарбиашон бармеояд, ба қалам дода бошанд, тадқиқотчиёни Шӯравӣ онро чун сиёсати мустамликахоҳонаи мутлақияти Русия нишон дода, дар айни замон натиҷаи назарраси дигаргунсозӣ сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ин падидаи таърихию дар марказ гузоштаанд. Дар ин замина муҳаққиқон дигар масъалаҳоро ба он тобеъ намуда, аз ҳар ҷиҳат ин амалро чун адолати тақдирсозӣ таърихӣ арзёбӣ менамоянд.

Вобаста ба давраҳои гуногуни таърихӣ, ихтилофи нисбатан ҷиддӣ байни олимони дар атрофи мафҳуми мувофиқи ба доираи ҳудуди Русия кашидани минтақа ҳисоб меёбад. Ин амалро то солҳои 30-юми асри гузашта чун тасарруфи Русия ном мебарданд. Баъдтар (аз давраи баъдичангӣ) дар доираҳои илмӣ мафҳуми «ҳамроҳ шудан» расман ҷой ёфт. Вале дар раванди таърихӣ дар даҳсолаҳои охир мафҳуми «забт намудани Осиёи Миёна аз тарафи Русия» боло гирифт. Муаллифоне низ ҳастанд, ки ду ибора «забткорӣ» ва «ҳамроҳшавии ихтиёрӣ»-ро дар якҷоягӣ мавриди истифода қарор додаанд. Дар ин ҷода лозим меояд, ки дар қатори маъхазҳои русӣ аз сарчашмаҳои маҳаллӣ васеъ истифода бурда шуда, то андозае зарари моддӣ дар рафти амалиёти ҳарбӣ ба сокинони минтақа расида ва шумораи қурбоншудагон тахминӣ бошад ҳам, муайян карда шавад. Вале ин ҳаргиз маъноӣ онро надорад, ки тадқиқотчиён аз натиҷаи то андозае тақдирсозӣ ин амал ба тамоми сарфи назар намоянд. Ҳамаи ин ҳулосаи воқеъбинонаи илмиро талаб дорад;

б) яке аз масъалаҳои ислохталаб, баҳои воқеъбинона додан ба давраи сармоядорӣ тоинқилобӣ дар ҳаёти халқи тоҷик охири асри XIX– ибтидои асри XX ҳисоб меёбад. Дар адабиёти илмию оммавии замони Шӯравӣ ин давра чун бадбахтии кулл фаҳмонда мешуд. Ин баҳои хеле бадбинонаю ғарзнокест нисбат ба сохти сармоядорӣ. Ин баҳо аз як тараф асоси воқеӣ дошта бошад ҳам, вале на ҳамаи тарафҳои он лоқи ҳукми қатъӣ ва бунёдкани таърихӣ мебошад. Масалан, иқтисоди бозорӣ, гуногунии тарзи моликиятдорӣ, амали институтҳои демократӣ, ошкорбаёнӣ, ҳифзи ҳуқуқи инсон ва ғайра, ки аз табиати капитализми мутаракқӣ бармеоянд, дар муқоиса ба муносибатҳои патриархаливу феодалии дар минтақа пояҳои устувор дошта, бояд баҳои мувофиқу одилона гиранд;

в) ба доираи ҳаракати инқилобӣ кашидани тамоми Осиёи Миёна, алалхусус ноҳияҳои Тоҷикистон низ дар адабиёти Шӯравӣ шарҳи воқеъбинона наёфтааст. Маълум аст, ки ин ҷараён то дараҷае ба ноҳияҳои саноатӣ таъсири амиқ дошт. Дар бекигарии Бухорои Шарқӣ то охири асри XIX ҳаракати деҳқонӣ на фақат характери зиддифеодалии нисбатан стихиявӣ дошт, инчунин дар он падидаҳои озодихоӣ, алайҳи ҳукмронии мангитиён бараъло мушоҳида мешуд. Дуруст аст, ки дар ин ҷунбиш мавқеи мардикорон дар ҳадди қарнҳои XIX-XX назаррастар буд. Бояд

муайян намуд, ки ҳадафи асосию дувумдараҷаи ин мубориза дар чист ва то кадом андоза характери сиёсӣ ва миллӣ-озодихоҳӣ пайдо карда буд;

г) дар аксари таҳқиқоти илмӣ ба ин давра мутааллиқ буда, ҳамроҳ намудани мулкҳои мустақилу ниммустақили Бухорои Шарқӣ ба Аморати Бухоро фақат яктарафа ҳамчун забтқорӣ амир бо ёрии расмӣ Русия шарҳ ёфтааст. Аз ин лиҳоз, муқобилияти ин мулкҳо чун ҳаракати озодихоҳӣ шарҳ ёфтааст. Аз тарафи дигар, вуҷуд доштани давлату давлатҷаҳои мустақилу ниммустақил худ нишонаи парокандагии феодалист, ки дар ҳама ҳолат падидаи манфию зараровари ҷомеа қаламдод мешавад. Агар ин тавр бошад, пас амали мутамарказкунии иҷбориро чӣ тавр бояд шарҳ дод? Прогрессивӣ ё баръакс? Ин таҳлилу шарҳи маҳсус талаб мекунад;

д) дигар масъалаи ҳалталаби ин давра фаҳмиши бедоршавии ҳисси худшиносӣ миллист. Албатта дар назари аввал ин масъала баҳсноқ менамояд. Вале мушоҳидаи раванди воқеаҳои сиёсӣ ва ғояҳои мухталифи идеявӣ ин давра ба бедоршавии ҳисси миллӣ заминаи мувофиқ гузошт. Ин раванд ба монеаҳои ниҳоят қиддӣ пантуркизм нигоҳ накарда, то андозае маҷрои худро пайдо намуда буд, ки дар мисоли маорифпарварон, ҷадидия, ҷавонбухориён, алалхусус дар мисоли бедоршавии ҳисси миллӣ Садриддин Айнӣ ва ҳаммаслақону пайравонаш бараъло эҳсос мешавад. Бояд қайд кард, ки ҳаракати сиёсӣ ҷамъиятии ин давра ба пайдоиши як силсила қорҳои таҳқиқотӣ нигоҳ накарда, ҳоло ҳам таҳлили нисбатан пурраи худро наёфтааст;

е) заминаҳои инқилоби сотсиалистӣ ва халқӣ дар кишвар низ таҳқиқоти мукаммалро тақозо дорад. Оид ба ин воқеаи муҳимму гардиши тақдирсозӣ таърихӣ низ фикрҳои мухталифу сатҳӣ кам нестанд. Аз ҷумла, доир ба аниқ муайян намудани тезиси «экспорти инқилоб» ва дараҷаи ҷаҳонбинӣ идеявӣ халқи маҳаллӣ, ки аз сатҳи бедорӣ сиёсӣ ё дараҷаи иштироки он дар раванди воқеаҳои инқилобӣ бармеояд, таҳқиқи тозаю воқеъбинонаро тақозо дорад.

8. Дар тақдири таърихӣ халқи тоҷик давраи Шӯравӣ мақоми ҳалқунанда дорад. Ин давраи эҳёи давлатдорӣ, дастовардҳои муқоисанашавандаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангист.

Ғалабаи Инқилоби Октябр дар тақдири тоҷикон ва дигар халқҳои мазлуми империяи Русия барои эҳё ва ташаккули давлатдорӣ миллӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Маҳз ба туфайли ин инқилоб дар таърихи башарият аввалин шуда, дар ҳалли масоили миллӣ қадамҳои нисбатан устувор гузошта шуд. Эҳёи давлатдорӣ тоҷикон низ берун аз ин инқилоб сурат гирифта наметавонист. Бо эҳсоси ҳамин воқеият Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: “Чӣ ҷои пинҳондорӣ? Дар арафаи инқилоб ҳолати сиёсӣ ва иҷтимоӣ мардуми мо ба харобӣ расида буд. Аз фишорҳои бераҳмонаи бадҳоҳони қудратманди дохиливу хориҷӣ халқи тоҷик рӯ ба таназзул оварда буд. Мавқеи таърихӣ иҷтимоӣ ӯ аз ҳар ҷиҳат суст мешуд. Илму адабиёт ва забони пурмоёву ширадори тоҷикӣ дар шаҳрҳои бостонӣ шукуҳу шаҳомати қадимаи худро аз даст мебуд. Ҷабру ситами аҷнабиён кишварро хароб, мардумро пажмурдаву ноумед сохта, косаи сабршонро лабрез менамуд.

Ба ин маънӣ метавон гуфт, ки Инқилоби Октябр ба мардуми мо умеду умри дубора бахшид. Халқи тоҷик баъди ҳазор соли аз байн рафтани сулолаи Сомониён боз соҳибдавлат шуда, дар харитаи сиёсии ҷаҳон арзи вучуд қард” (Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. – Лондон, 2001. – С.103).

Аз ин ҷост, ки омӯзиши инқилобу замони баъдиинқилобӣ ба таҳқиқи таҳлили ниҳоят воқеъбинонаю бегаразонаро тақозо дорад. Бар ҳилофи ҳукми беасоси ашхосе аз таърихнависони навбаромад ин давра давраи тақдирсоз буди мемонад. Акнун вақти он расидааст, ки бе ягон побандӣ ё маҳдудияти идеологию методологии анъанавии даврони Шӯравӣ, ин зинаи таърихӣ, яке аз мавзӯҳои марказии муаррихони муосир қарор ёбад.

Таърихи ҳар миллату давлат даврахоро медонад, ки бо гузаштани вақту замон аҳамият ва шуқуҳу шахомати онҳо бараълотар эҳсос мешавад. Бесабаб нест, ки давраи Сомониёро бо ифтихор ба ёд оварда, ҳарчи бештар ба таърихи он таваҷҷуҳ менамоем. Аз қаъри асрҳо далелҳои меҷӯем, ки ба он чи тадқиқотчиён овардаанд чизе илова гардад. Бале, он давраи ташаккули халқу давлатдорӣ тоҷикон буди аз он бояд ифтихор дошта бошем. Дар баробари ин бояд фаромӯш накунем, ки баъди қариб ҳазор сол, эҳёи давлатдорӣ насибамон гашт. Албатта на дар он ҳудуди таърихӣ хеш. Ин ҳукми таърихро бояд бо эҳсоси воқеияту ҷашми ҳақиқатбин нигарем. Ин давраи эҳёи давлатдорӣ ва ташаккули худшиносии миллии хешро дидаву доништа ба гӯшаи фаромӯшӣ напартоем. Имрӯз ки суҳан аз истиқлолияти комил меравад, бояд роҳу зинаҳои ба ин баландӣ расиданро низ фаромӯш накунем.

Солҳо мегузаранд, ин дастоварду санаҳо албатта чун мавзӯи муҳимми таҳлилу таҳқиқ қарор мегиранд. Аз ин рӯ бояд ҳамеша хотираи муқаддаси он падару бобоёне, ки дар обод намудани Тоҷикистони азиз саҳмгузори намудаанд, дар пеши назари муаррихон қарор дошта бошад.

9. Тадқиқоти пурраю бунёдии халқи тоҷик ё Ҷумҳурии Тоҷикистон бе омӯзиши нисбатан ҷиддии таърихи гузаштаю ҷадидаи ҳар як вилояту ноҳияи кишварамон пурра буда наметавонад. Аз рӯи анъанаи таърихнависи тоҷикон ва Шӯравӣ асоси тадқиқоти таърихи маълумоти таърихӣ шахрҳои марказӣ ташкил меоданд. Акнун вақти он расидааст, ки ба кишваршиносии таърихӣ бояд диққат дод, чунки таърихи халқу миллат ё давлат аз як таърихи марказ ё шахрҳои марказӣ иборат нест. Маҳз аз ҳамин назари таърихӣ ақидаҳои нодурусту ҷудоиндозии маънавияту тафаккури шахрӣ ва деҳотию музофотӣ маншаъ гирифтаанд.

10. Вақти он расидааст, ки ҷиддан ба омӯзиши таърихи муосир машғул шавем. Пӯшида нест, ки даргириҳои сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта, алалхусус ҷанги дувуми ҳамватанӣ (1992-1997) қайҳост, ки ҳадафи омӯзишу таҳлили мутахассисони равияҳои мухталифи илмӣ (файласуфи сиёсатшиносон, иқтисоддонону ҳуқуқшиносон ва ғайра) гаштааст. Хулосаҳои ҷолиб дар ин ҷода низ кам нестанд. Вале ҳамаи онҳо ҷои таҳлилу таҳқиқи таърихи гирифта наметавонанд. Микдори бешумори манбаъ ва маводи барои таҳқиқотчиён дастрас (ҳуҷҷатҳои расмӣ, маълумоти далелҳои дар матбуоти даврӣ интишоргашта, ёддошту хотираҳои иштирокчиёни фаъоли воқеаҳо, хулосаҳои ҷомеашиносон ва ғайра) пурра имконият медиҳанд, ки раванди воқеаҳо ҳадафи таҳлилу

таҳқиқи илмӣ қарор гиранд. Маҳз таҳлили воқеъбиниона аз як тараф ба дарки илмӣ ин гардиши тақдирсоз имкон диҳад, аз тарафи дигар барои тарҳрезии амиқи барномаи дурнамои ҷомеаи ҳуқуқбунёду демократӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол имконияти воқеан таҳлилию банақшагирӣ фароҳам хоҳад овард.

11. Таҳлилу таҳқиқи давраи созандагии таърихи муосир, алалхусус иҷрои нақшаҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ, ки бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳандозӣ шудаду дар ин ду даҳсолаи охир ҷумҳурӣ ба нишондиҳандаҳои ниҳоят назаррас соҳиб шудааст, чун ҳадафи марказии тадқиқоти бунёдӣ дар таърихнигорӣ миллӣ бояд қарор дошта бошад.

12. Албатта, яке аз ҷузъиёти муҳимми тадқиқоти таърихи ин даврабандии илмӣ ӯст. Имрӯз фикрҳои муҳталиф доир ба ин масъала пешниҳод шудаанду пешниҳод мешаванд. Баъзе «назариятчиён»-и нави таърих ҳар чи бештар аз раванди қонуниятҳои таърихии ҷомеаи умумибашарӣ сарфи назар намуда, даврабандиро дар доираи таърихи Ватан маҳдуд карданианд. Чи тавре дар боло ишора рафт, бояд фаромӯш накунем, ки доир ба даврабандӣ ҳарчанд хусусиятҳои хоси зинаҳои муҳимми таърихи Ватанро дар мадди назар нигоҳ доштан лозим бошад ҳам, вале онҳо бояд ба ҳаводису гардишҳои дар таърихи умумибашарӣ нақши мукамал гузошта, мувофиқат намоянд.

13. Аксари таҳқиқотчиёни мо аз фаҳмиши назариявии масъалаҳои ҳадафи омӯзиш қарорёфта фарсахҳо дуранд. Маълум аст, ки илми таърих хеле пеш рафтааст. Доир ба баъзе давраю масоили он тадқиқотҳои зиёд таълиф шудаду рӯи ҷоп омадаанд. Тадқиқоти нав фақат баъзе далелу ҷузъиёти онро пурра карда метавонад. Акнун вақти он расидааст, ки ҳарчи бештар ба масъалаҳои назариявӣ диққати махсус зоҳир шавад. Аз қафмондагии назарияфаҳмию назариядарккунии мо далеле шаходат медиҳад, ки то ба имрӯз тадқиқоте доир ба назарияи таърих рӯи қор наомадааст. Маҳз ба ин масъала бояд муаррихони соҳибтаҷриба диққати ҷиддӣ зоҳир намоянд.

Албатта он чи дар боло ишора ёфт, шарҳи нисбатан пурраи масоили мубрами таърихшиносии муосири ватанӣ буда наметавонад. Онро пешниҳоду навиштаҳои муаррихон ба маротиб пурра хоҳанд кард. Муҳим он аст, ки дар ҳалли онҳо муҳаққиқони кишвар бояд ҳамбастигию фаъолияти ҷиддии илмӣ нишон дода, тавассути таҳқиқотҳои бунёдӣ, нақши таърихи тамаддунофари тоҷиконро дар сатҳи байналмилалӣ боз ҳам қавитар арзёбӣ намоянд.

БА ТАВАЧЧУҶИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Муаррих» нашрияи илмӣ-назариявии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон буда, маводи соҳаи илмҳои таърихро дар бар мегирад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори омма» ба нашр омода мешавад.

ҲАДАФҶОИ МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ ТАҚРИЗШАВАНДАИ «МУАРРИХ»

-инъикоси саривақтии натиҷаҳои ҷаҳолияти тадқиқоти олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин олимони мамӯлики хориҷии наздику дур, аз рӯи соҳаҳои зерини илм: таърихшиносӣ, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, сиккашиносӣ, таърихи илм ва техника, таърихи муносибатҳои байналмиллалӣ ва сиёсати хориҷӣ, таърихи санъат, фарҳанг, фалсафа.

-инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаҳои таърихшиносӣ, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ;

-ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони наشري натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;

-инъикоси масоили муҳим ва самтҳои ояндадори илмҳои таърихшиносӣ;

-ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он;

-тарғиби дастовардҳои ҷаҳолияти илмию тадқиқоти олимони институт, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои соҳаи илму маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ШАРТҶОИ НАШРИ МАҚОЛА ДАР МАҶАЛЛАИ «МУАРРИХ»

-ҳайати таҳририяи маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризо, тавзеҳҳои илмии қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарӣ амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар илми таърихшиносӣ дар бар гиранд;

-қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳимият, навоарӣ ва аҳаммияти илмии маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

-муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмии пешниҳодгардида ва ҳамаи маълумотеро, ки мақола, тавзеҳ ва тақризо дар бар мегиранд, ба зиммадоранд;

-ҳамаи маводи ба идораи маҷалла ворид гардида ҳатман дар сомонии *antiplagiat.ru* мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;

-ҳамаи мақола, тавзеҳ ва тақризоҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонии *antiplagiat.ru* ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;

-мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонии маҷалла: <http://istorik.tarena.tj> зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

-агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои тақмили ислоҳи мавод ирсол мешавад;

-муаллиф маводи такмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро якҷоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад;

-ҳайати таҳририя ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани муҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Ҳатоҳои имлоӣ ва услубиро мусахҳеҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешаванд;

-нусхаи барои такмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар муҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва ҷопӣ бояд ба идора баргардонда шавад;

-мақолаҳое, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддияи асоснок ирсол мекунад;

-тибқи дарҳости шӯроҳои коршиносии КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон идораи маҷалла ба онҳо тақризхоро пешниҳод мекунад.

ТАЛАБОТ

БА ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО (ТАВЗЕҲҲО, ТАҚРИЗҲО), КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ «МУАРРИХ» -И ИНСТИТУТИ ТАҲРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ҶОП ИРСОЛ МЕГАРДАНД:

1. Барои ҷойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва тавзеҳҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ **07.00.02-таърихи Ватанӣ**; **07.00.03-таърихи умумӣ (мувофиқи давра)**; **07.00.06-бостоншиносӣ**; **07.00.07-мардумшиносӣ, этнология ва симошиносӣ**; **07.00.09-таърихнигорӣ, маъхазиносӣ ва усулҳои таҳқиқоти таърихӣ**; **07.00.10-таърихи илм ва техника**; **07.00.15-таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ**, ки қаблан дар ҳеч ҷой ҷоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

-матни мақола ба забонҳои русӣ ва англисӣ (ба таври имконият бо тарҷумаи русӣ) ё забони тоҷикӣ, ки дар мактуби роҳнамо бо имзои ректор (ноиб ректор) ё роҳбари муассиса ва ё ин ки ташкилот ба шакли ҷопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

-тақризи доктор ё номзади илм, ки онро мудири шуъбаи кадрҳои ҷойи кори муқаррарӣ муҳр ва имзо гузоштааст;

-маълумотнома аз ҷойи таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо);

-шакли ҷопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғаи зерин ирсол мешавад: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, бинои асосӣ, ошӯнаи 1, ҳуҷраи 21, тел.:(+992) 221-37-42.

-шакли электронии мақоларо ба почтаҳои электронии **manzura_h@mail.ru**, (агар мавод ба забони русӣ бошад) ва (агар мавод ба забони тоҷикӣ бошад) ба **mukhbirjon.kendzhaev@mail.ru** ирсол намоед. Телефон барои маълумот: (+992 37) 221-37-42; суроғаи сомонии маҷалла: **http:istorik.tarena.tj**

ТИБҚИ ТАЛАБОТИ КОА НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН МАҚОЛА БОЯД УНСУРҲОИ ЗЕРИНРО ДАР БАР ГИРАД:

-индекси УДК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

-индекси ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

-ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

-унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯӣ), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

-аспирантон, унвонҷӯён, омӯзгорон, докторантҳо номи муассисаи илмиро (магистрантҳо-самти тайёриро) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ зикр мекунанд;

-зикри мансаб, ҷои кор, шахру мамлакат ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ;

- e-mail ва телефони робитавии муаллиф ва ё ҳаммуаллифон барои тамос;

-номи мақола бо забонҳои тоҷикию русию англисӣ бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman Tj 14, тароз дар марказ);

-фишурда ба забонҳои русӣ ва англисӣ ҳуруфи Times New Roman 14, аз 100 то 250 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари кор ва хулосаҳои асосие, ки навоари илмӣ корро дар бар мегирад;

-калидвожаҳо ба забонҳои русию англисӣ оварда мешаванд, 5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаро дарбар мегирад; ҳуруфи Times New Roman 14, тарҳаш-курсив, тароз дар бар, вожаҳо ё ибораҳои калидӣ бо вергул аз ҳам ҷудо карда мешаванд);

-мақола ҳатман бояд номгӯи адабиёти истифодашударо бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида дар бар гирад. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Ҳангоми навиштани рӯйхати мазкур тартиби ҳуруфи алифбо ва талаботи ГОСТ бояд ҳатман риоя карда шаванд;

-иқтибосҳо дар қавсайни квадратӣ бо қайди рақами адабиёт мутобиқи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд, масалан: [5, 25] ё [5,25; 6,77];

Матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат орий (тоза) бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти салоҳият, боэтимодии аснод ва муҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқарризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Историк» - научно-теоретический журнал Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана публикующий материалы серии исторических наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

ЦЕЛЯМИ НАУЧНОГО РЕЦЕНЗИРУЕМОГО ЖУРНАЛА «ИСТОРИК» ЯВЛЯЮТСЯ:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: история, историография, археология, этнография, антропология, источниковедение, нумизматика, история культуры, история литературы, история философии и история религии.

- развитие международного сотрудничества в сфере истории, археологии и этнографии;

- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;

- освещение актуальных проблем и перспективных направлений исторических наук;

- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;

- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана, а также исследователей других ВУЗов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

УСЛОВИЯ ПУБЛИКАЦИИ СТАТЕЙ В ЖУРНАЛЕ «ИСТОРИК»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям исторической науки: история, историография, археология, этнография, антропология, источниковедение, нумизматика, история культуры, история литературы, история философии и история религии;

- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;

- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;

- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте *antiplagiat.ru*, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;

- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте *antiplagiat.ru* направляются на

внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;

- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: <http://istorik.tarena.tj>

- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;

- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;

- редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);

- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;

- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте РФ.

ТРЕБОВАНИЯ

К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ (ОБЗОРОВ, ОТЗЫВОВ, РЕЦЕНЗИЙ), ПРИСЫЛАЕМЫХ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ В НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ИСТОРИК» ИНСТИТУТА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМ. А. ДОНИША НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07.00.02** - *отечественная история*; **07.00.03** - *всеобщая история (соответствующего периода)*; **07.00.06** - *археология*; **07.00.07** - *этнография, этнология и антропология*; **07.00.09** - *историография, источниковедение и методы исторического исследования*; **07.00.10** - *история науки и техники*; **07.00.15** - *история международных отношений и внешней политики*.

Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на русском или английском (по возможности с переводом на русский язык), или таджикском языке с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;

- рецензию доктора или кандидата наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;

- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, Институт ис-

тории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана, главный корпус, 1-этаж, кабинет 21. Электронные версии по адресу электронной почты: *manzura_h@mail.ru*, или *mukhbirjon.kendzhaev@mail.ru* Телефон для справок: (+992 37) 221-37-42; адрес сайта журнала: <http://istorik.tarena.tj>

В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ ВАК ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РТ, СТАТЬЯ ДОЛЖНА СОДЕРЖАТЬ:

- индекс УДК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- индекс ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты - направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- e-mail и телефона автора или соавторах для связи;
- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);
- аннотация на русском и английском языках (шрифт TNR 14, выравнивание по ширине, от 100 до 250 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну);
- ключевые слова на русском и английском языках (5-7 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание - курсив, выравнивание по ширине);
- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в алфавитном порядке в соответствии с ГОСТ.
- ссылки даются в скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи. Текст, присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением вышеперечисленных требований, к рассмотрению не принимаются. За компетентность и содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

МУАРРИХ-мачаллаи илмӣ-назариявӣ

Муассис: Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ақидаи ҳайати таҳририя метавонад ба нуктаи назари муаллифони мақолаҳо мувофиқ наояд. Барои мазмуни мавод ва маълумоти саҳеҳ муаллифон масъуланд. Истинод ба сарчашма, муаллиф ва шумора хатмист.

Мусахҳеҳ: **Манзура ҲАСАНОВА**
Котиби масъул: **Мухбирҷон КЕНЧАЕВ**
Ороишгар ва саҳифабанд: **Илҳом БАХРОМОВ**

Ба матбаа 30.03.2021 сол таҳвил шуд. Ба чопаш 05.04. 2021 имзо шуд. Андозаи 70x100^{1/8}.
Коғази офсетӣ. Чопи офсетӣ. Чузӣ чопӣ 12. Адади нашр 100 нусха. Супориши № 2.

Матбааи Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734029, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни, 299/2.

ИСТОРИК-научно-теоретический журнал

Учредитель: Институт истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана

Мнение редакционной коллегии может не совпадать с точкой зрения авторов публикаций. Ответственность за содержание публикаций и достоверность фактов несут авторы. При полной или частичной перепечатке или воспроизведения любым способом ссылка на источник обязательна.

Корректор: **Манзура ҲАСАНОВА**
Ответственный секретарь: **Мухбирҷон КЕНДЖАЕВ**
Дизайн и верстка: **Илҳом БАХРОМОВ**

Сдано в типографию 30.03.2021 г. Подписано в печать 05.04.2021 г. Формат 70x100^{1/8}.
Офсетная бумага. Офсетная печать. Печатный лист 12. Тираж 100 экземпляра. Заказ №104.

Отпечатано в типографии ИУ «Дониш» Национальной академии наук Таджикистана,
734029, г. Душанбе, ул. Айни, 299/2.